

Ҳусайнхон **ОРИФИЙ**

АЯНЧЛИ **ҚИСМАТ**

ҚИССА ВА ҲИКОЯЛАР

«ФАРҶОНА» нашриёти
2009

Катта ҳаёт йўлини босиб ўтган Ҳусайнхон Орифийнинг қисса ва ҳикоялари бугунги ёшлар учун тарбия мактабидир. Унинг ўтмиш ҳаётимиздан олиб ёзилган «Аянчли қисмат» қиссасида ўша давр воқеалари ҳаққоний тасвирланади. Ўқувчини тарихда йўл қўйилган хатолардан огоҳлантиради.

Ҳикояларида эса, болалик хотиралари ёрқин ифода этилади.

ISBN - 978-9943-347-67-0

© «Фарғона» нашриёти. Аянчли қисмат, Ҳ. Орифий.

ТАНСИҚ АДАБИЙ НЕЪМАТЛАР

Мен Ҳусайнхон Орифийни қарийб ўттиз йилдан буён адабиётга, санъатга, маънавиятга ошуфта олижаноб инсон, билимдон мураббий, жонсарақ тарбиячи, иқтидорли қаламкаш сифатида билман. Айниқса у кишининг санъат соҳасидаги хизматларини чин ихлос билан эътироф этаман. У кишидан ҳалоллик, беозорлик, шинавандаликка рости гап ҳавас қиламан. Хуллас, Ҳусайнхон Орифий Чустга ўрни бор зиёлилардан бири эканига шоним комил. Унинг қаламига мансуб «Тумор», «Қалблардасиз Мавлоно Чустий», «Муҳаммадшариф Сўфизода», «Мозийдан садолар», «Варақларда қолган шеърят» сингари китоблари фикримга яққол исбот бўлса ажаб эмас. Унинг бевосита жонқуярлиги билан китобхонлар маънавий мулкига айланган «Индамаслар олами» (Чустий асари) «Маноқиб» (Мавлоно Лутфуллоҳ Чустий асари) сингари дурдоналар ўз маънавий қиймати билан бағоят аҳамиятлидир.

Қўлингиздаги мазкур бадиий асар ва унга кирган адабий дурдоналар ҳам сизга манзур бўлади, деган умиддамиз, азиз китобхон. Чунки улар кўпни кўрган, ҳаётни ўрганган қалам соҳибининг қалб қозонига қайнаб қуйилган тансиқ адабий неъматдир.

Зиёвуддин МАНСУР.

АЯНЧЛИ ҚИСМАТ

(ТАРИХИЙ ҚИССА)

... Юсуф Ҳалифа мадрасасида таълим олаётган Шерали таътил туфайли қишлоғига, ота-онаси бағрига қайтди. Қадрдон хонадонида шодлик, айниқса, ўн бир-ўн икки яшар синглиси Робия шаҳарнинг акси уриб, ранглари бироз тиниққан акасининг юз-кўзларини, қуюқ қора қошларини силаб, бўйнидан қучаркан:

- Акажоним тилло, бўладилар мулло, - деб севинчини еру кўкка сиғдиролмай қолди.

Дарҳақиқат, йигитнинг отасиникидек тўлишаётган қома-ти, кўркам чеҳраси ва хуш хулқи онаси Рокиябону дилини хушвақт этар, илоҳим ёмон кўзлардан ўзи асрасин, деб хаёлан муносиб келин излар, ота эса шодлигини ўғлидан пинҳон тутарди.

Шерали қишлоққа келган куни ҳам, кейин ҳам доимий машғулотини тарк этмади. Қуръони каримни ўқиб, ярат-гувчига таҳсину-тасбеҳлар айтса, «Назм ул-жавоҳир»дан поклик ва гўзаллик сабоғини оларди.

- Ўғлим, -хонага кирган отаси сўзидан хушёр тортди Шерали, -бизнинг Девона битигини ҳам ўқингчи:

Ўрнидан тезда туриб отасига салом берган Шерали узатилган дастхатни ўқимокда тутинди:

*Киши ким то илму комила бўлмагунча пок боз ўлмас,
Шарофат маснади олиси узра аҳли ноз ўлмас,
Баҳойим бирла жоҳил зумрасида имтиёз ўлмас,
Адаб сар риштасин туттил адабдин яхши роз ўлмас,
Адабсиз икки оламда, билгинким, сарафзор ўлмас...*

*Топиб, Девона, бир марди худони ҳоки пойи бўл,
Муҳаббатдин ҳамиша даргоҳида ёри хоси бўл,
Ки юфилларни шоҳи бўлма, хушёр эл гадоси бўл,
Фузулий икки оламда муҳаббат ошиноси бўл.
Муҳаббатсиз кишини кўнгли қишдура, асло ёз бўлмас.*

- Офарин, ўғлим, -бутун вужуди билан завқланаётган ота биродари Девонанинг ўзидан шеър тинглагандай бўлди. Ўғли Шералининг нафис, таъсирчан нафаси унга хуш ёққанди.

- Бу мухаммасни ким битибдур, падари бузруквор? - сўради у лов-лов ёниб, бироз терлаган юзини артаркан, - яқин орада бундай ашъорни ўқимаган эрдим, - деб қўшиб қўйди.

- Биродарим Ҳамид маҳдум битиги, илтимосимни инобатга олиб, шу вараққа кўчириб берганди.

Отаси феълани яхши билган Шерали ортиқча савол беришдан ўзини тийди.

- Буни ўзингиз асраб қўйинг, гофилларнинг кўзини равшанлаштирувчи байтлар экан, -ота ўрнидан мамнун кўзгалди.

- Хўб, дада, назми мукамаллигига шубҳа йўқдур, -деб ғазални «Назм ул-жавоҳир»нинг қатига қўйди-да, отасини кузатмоқликка чоғланди.

- Бироз фикрингизни бўлдим, чоғи, Девона ҳақида фурсати билан сўзлаб берарман.

Шерали падари бузрукворининг сўзидан лол қолди, кўнглидаги фикрларини отаси зимдан ўқиб олганини пайқаганди. Яна ниманидир айтмоқчи бўлган Бегали ака оғиз жуфтлади, аммо «сўнг айтгарман», деган хаёлга бориб, ташқари сари одимлади.

Ёзнинг салқин оқшоми. Илиқ шабада эсмоқда. Аллақарда чигиртка чириллайди. Кўкда ўн тўрт кунлик ой: «менга ҳам қарасанг-чи, ҳой йигит,» - деяётгандек нурлари билан Шералини ўраб олмоқчи бўлади.

*Оймома ҳилла,
Қанотлари тилла,
Субҳоноллоҳ сизга,
Умр берсин бизга.*

Робиябонунинг овози эди бу. Ака беихтиёр синглисини шоира қилган кўкдаги ойга қаради. Назарида ўша тўйда кўрган қиз: гулдор қизил духоба паранжи ичидаги сеҳрли нигоҳлар жилмаяр, «эйтибор ҳам қилмадингиз-а», деб пичирлаётгандек... Йигит нозик ҳислар исканжасида қолди.

Нафиса... Унинг ҳинду холи ширмон юзи ялт этиб йигит қаршисида гўё намоён бўлди.

- Шерали ака, ҳолимдан хабар ҳам олай демайсиз-а, - нозланиб, кулиб турарди париваш.

Бу қизни Шерали маҳалласидаги тўйда, базм куни кўрганди. Ёнидаги қизларнинг сўзини тинглаб, шу томонга қараб-қараб шодон кулаётган фаришгани кўрган йигит ишқ домига ана шу куни илинган, қўнғироқчадек овози ана шунда уни сеҳрлаганди. Ажабо, шу ёшгача бирор

қизга бунчалик маҳлиё тикилмаган, бирор қиз юрагини бунчалик жизиллатмаган, фикри-зикри мутолаа билан банд бўлгувчи эди...

II

Осмонўпар қорли тоғлар этагидаги водийга баҳор ўз сепини ёймоқда, кўм-кўк майсалар олқишлаётган дарахтлар эса гулга бурканмоқда. Баҳор нафасини олиб келган майин еллар қўйнида юз мақом билан рақс тушаётган қушларнинг овози арзу самони тўлдирган, шу атрофдаги қизларнинг шўх-шодон кулгулари гўё табиатта роҳат бахш этар, бу уйғунлик афсонавий Боғи Эрамни эслатарди. Табиат мўъжизаси бўлган мусаффо булоқ ажиб мавжланмоқда. Унга олиб борувчи ёлғизоёқ йўл - обихаёт йўлидек қишлоқ билан беғубор чашмани боғлаб турибди.

Булоқ атрофидаги гиламдек майсазор қизларни оғушига олган, улар янги либосларини бир-бирларига кўз-кўз қилишарди.

- Нафиса келмадиму?, - сўроқларди қизлардан бири.
- Яна совчилар келганмиш...
- Ўзини тортиб, беркиниб юргандир-да.
- Сал мунақароқ, ғалатироқ бўлиб қолибдими?
- Севгани, юрагидан ургани бор эмиш, тўғрими қизлар?
- Тилинкта эрк берма, ўйлаб гапир, қаҳрига учрамагин тагин!?

Дўппидек келадиган қишлоқ янгиликлари муҳокамадан ўтарди бу ерда...

Сал ўтмай ёлғизоёқ йўлда келаётган Нафисани кўрган қизлар оғизларига талқон солиб олгандек жимиб қолишди. Нафиса эгилиб булоқдан сув олди-да, кўзани кўтариб яна йўлига равона бўлди. Қизлар ҳайратдан қичқириб юборгудек ҳолатда эдилар.

- Ассалому алайкум, - Нафисанинг олдини тўсиб чиққан қиз балаңд овозда салом берди.

Нафиса хомуш алик олди-да, атрофга қараб, ҳушёр тортгандек бўлди.

- Гангушу гунг бўлганмисан, ҳой, бизларни унутдингми?

- Дардни яширсанг, иситмаси ошкора қилади, Нафис, кимни севиб қолдинг, айта қол, эркам, - шаддот Назокатнинг шўхлигидан ҳамма кулиб юборди.

- Наврўзда ҳам азами? Мундоқ ясаниб ҳам олмабсан?

Қизлар Нафисани ҳолу жонига қўймай, давраларига тортиб, кўнгилларини хушлаб ўйнай бошладилар. Паранжи-ёпинчиқлар майсалар устида сочилиб ётарди:

*Баҳор ойим келдилар, кўм-кўк бўлди боғлари,
Қизгинани кўрдилар, кўзда маржон ёшлари.
Эркалатиб ўддилар там-там қизлар сулувин,
Гулу лола тақдилар, ўсма-хина пойлари.*

Нафисанинг ўзи хушчақчақ қизлар даврасида бўлсада, хаёли ўтган ёз дугонасининг тўйи куни кўрган кўркем чехрали йигитда эди...

- Ҳеч бўлмаса исмингизни айтинг, - таъқиб қилиб келаётган йигитнинг овози эшитилди.

Нафисанинг юрак уруши бутун борлигини қамраб олган, олдинга ҳарчанд интилмасин, қадами кўпаймаётгандек эди.

- Нафиса, сенга нима бўлди? - орқада қолаётган шеригининг қўлтиғидан олишди қизлар.

- Қайдам, чарчадим шекилли, - ҳаяжонини билдирмасликка уринарди қиз.

Булоқ бўйида хаёлга берилган Нафисани қизлардан бири аста туртди:

- Нафис, ҳой Нафиса! - мийиғида кулиб турган қиз ўрнидан турди.

- Хайрият-ей, қизлар, қизлар, ҳой этагида тузлар-ей, Нафисаой куляпти, - ҳаммани огоҳ этарди дугонаси.

Гулдан гулга учиб-қўниб чарчаган капалаклар каби алламаҳалгача чақчақлашган қизлар кўзаларига сув олиб, келган йўлларига равона бўлдилар. Йўл четидаги майсалар тебраниб, бош силкиб, гўё улар билан хайрлашар, пана-панада яшириниб кўнгиллари таскин олган қишлоқ йигитлари эса қизларни зимдан кузатардилар...

Тун. Тўлин ой булутсиз осмонда сузмоқда. Нафисанинг уйқуси келавермади. Қандайдир ғайритабиий куч уни ҳовлига чорларди, қиз аста ўрнидан турди, атрофига эҳтиёткорлик билан қараб олдида, ҳамма уйқудалигига ишонч ҳосил қилгач, оҳиста эшикка йўналди. «Ё тавба, кундуздек ёруғ-ку». Жамики мавжудот уйқуда. Боғ этакрофидаги гулга ўралган дарахтлар ойдинда ажиб кўриниш касб этган, ўша томондан эсаётган шабада қиз юзларини мулойимгина сийпаб ўтмоқда. «Нафиса!» - бу оҳиста айтилган овозни ҳам шабада ўзи билан олиб келарди.

Қизгина ҳушёр тортди. Ҳа, бу ёқимли беозор овоз, лекин бемаҳалдаги садодан Нафиса бир сесканиб тушди. Овоз танишдек, уни дарров таниди, бу ўша тўй оқшоми уни таъқиб этган сеҳрли товуш эди. Бироздан сўнг қандайдир илоҳий куч измига тушган қиз ўша ёққа беихтиёр одимлади. Шундоққина рўбарўсида ошиқ йигит пайдо бўлди. Улар тилига ҳеч бир калима келмас, икки юракнинг гупиллаб уриши бир-бирларига аниқ сезилиб турарди.

- Нафиса, неча тунлар сизни кутаман, - йигит ўзининг титраётганини сезиб бироз тин олди.

- Шерали ака, - ҳаяжондан тугилиб қолди қиз.

- Неча тунлар сизни кутаман, Нафиса, хайрият, оҳим ижобат бўлди...

- Шерали ака, ихтиёрим ўзимда эмас... маломатга қолмайлик дейман.

- Иллоҳ, ниятимга етдим, шукрлар бўлсин.

- Ҳали эртароқ, Шерали ака, - кунда келаётган совчиларни эслаб қизнинг юраги увишди. - Гулнинг ошиғу харидори кўпдир...

- Булбулнинг ишқдан ўзга ғами йўқдур, - деди Шерали ҳозиржавоблик билан. - Нечук ҳали эртароқ демоқдасиз?

Уйи томон ҳушёр қараб олган Нафиса ерга тикилганича:

- Тезроқ совчиларни юборинг, - деди-да кетмоққа шайланди.

Йигит худди бор дунёсидан ажралиб қолаётгандек шошилишч қиз қўлини тутди. Қиз чўғни ушлаб олгандек сесканиб кетди. Лекин ёқимли, жозибали чўғ эди, бу қўллар... Нафиса бир муддат эркини йўқотди, бироздан сўнг гуноҳ иш қилиб қўйгандек йигит қўлидан чиқиб ҳовлиси томон югурди.

Бу оний дақиқаларда илк муҳаббатнинг ришталари чирмашиб борарди.

III

Ҳамал ойининг бошлари. Эрта тонгда бомдод азони эшитилди.

Мўъжазгина қишлоқ масжидига аҳли жамоа йиғилмоқда. Юз-юз йигирма чоғли намозхонни сигдира оладиган масжид ички юзини меҳроб яқинидаги ўн биринчи чироқ, қолган қисмини эса шамлар ёритмоқда. Бўйра устидаги наматлар, жойномозлар билан беркитилган,

умуман, бу ердаги ашә-жиҳозлар масжиднинг оддийлигидан далолат бериб турибди.

Биринчи сафда имом, сўфи ва қишлоқ мўйсафидлари, кейинги ва сўнги қаторларда намозхонлар ёшларига қараб жойлашишган, ўспиринлар ҳам кўпчилик. Масжид имоми Юнусхўжа домла мулойим, ислом ақоидларини яхши биладиган, беозор, донишманд киши эди...

Бомдод намози ўқилгандан сўнг имом ўртароқда ўтирган йигитга мурожаат этиб:

- Толиби илм Шерали Бегали ўғиллари, жамоат ҳурма-тидан қироат қилиб берсангиз, - деб қолди.

Талаба «Ёсин» сурасини ўқий бошлади... Гўё масжидда ҳеч кимса йўқдек, намозхонларнинг нафаси ҳам эшитилмас, мисоли сув бўлиб оқишарди... Қироатдан таъсирланган Юнусхўжа домла қўлини дуога очди, узундан узоқ дуодан сўнг:

- Дуо қилайлик жамоат, шу қори йигитнинг илми бундан ҳам зиёда бўлсин, дуо қилинглар, авлоди билан ҳеч камлик кўрмасин.... - деб юзларига фотиҳа тортдилар.

Бомдод номозидан қайтган Бегали ака ўғлидан мамнун эди, лекин бунга ташига чиқармас, аксинча, нима учун мадрасадан маврудсиз келганлиги уни ташвишлантирарди:

- Ўғлим, шаҳарда тинчликми, устозларингиз соғу саломатларму? - деб сўради.

- Андак ташвишлироқ, дада, - отаси юзига қарай олмаган Шерали уй бурчига тикилиб сўзида давом этди:
- Русия танг аҳволда эмиш, Туркистондан ҳам мардикор олмоқ учун оқ пошшо фармон берганмиш... Халқ очликдан қўзғалиб, бой-бойваччаларга қарши бормиш.

Ўғлининг сўзини тинглаётган Бегали ака «очлик» сўзидан ҳушёр тортиб, жума бозорини, дон харид қилишни ўйлади.

- Кейинчи, устозларингиз сиҳатму? - ўғлига яна қараб олди ота.

- Улар сиҳату, бу дунё ишларидан талабалар фикри айри чиқиб, тортишувга сабаб бўлмоқда. Кўплари камбағалнинг ёнини олсалар, айримлари Оқ пошшо тарафидадурлар.

- Сиз нечук уйга ошиқдингиз?

- Шаҳарда тумонат одам йиғилиб, тўполонлар бўлди.

Оломон: «Мардикорликка одам бермаймиз!», «Урушда ўлгандан кўра шу ерда ўлганимиз афзал!» - деб ҳокимларнинг ҳолини танг қилди. Халқни миршаблар тинчитолмади, қаердандир етиб келган мундирли полислар ўқ узиб, уларни тарқатди, йигирма-ўттиз чоғли кишини қамоққа олди. Улар орасида мадраса талабалари ҳам бор...

- Тарафкашларга сиз қўшилмадингизми? - ота хавотирланиб савол берди.

- Йўқ, лекин бечора, ночор халқнинг талаби ҳам тўғридир, рўйхат тузган бўлис раҳбарлари фармонга хилоф равишда ўзига тинч, бадавлат оила фарзандлари ўрнига авом халқдан ёзмишлар... Мударрислар не қилишларини билмайдурлар, бироз таҳсилимизга ҳам таъсири бўлди.

Воқеалар тафсилотига бирмунча тушунган Бегали ака ўғлига бошдан оёқ разм солиб, деди:

- Парвардигорга шукур, бундай тўполонларга асло қўшилманг, Раббимга сано айтиб, сажда қилмоқ афзал-аур.

Хонага кириб келган Рокиябону суҳбат мазмунига эътибор бермай, ўзи билганидан қолмай, эрига қараб олди-да, ўғлига деди:

- Ота-бола маслаҳатни пиширдинглар чоғи. Ўғлим, тенг-тўшларингиз уйланиб, бола-чақали бўлишди, менинг ҳам орзу-армонларим ушалсин дейман...

- Ойижон, шошилмоқлик не даркор, мадрасани битка-зиб олай...

- Яхши, суқсурдек қизлар ўрнини топиб кетяпти, тунов куни Салтанатбону ҳам қизини бериб юборди, бирам кўҳликкина эди-я, қизи тушмагур...

Шерали ўзини бир неча ойдан буён қийнаб келаётган саволига жавоб топгандек бўлди. Нафисанинг безовтала-ниб: «Совчилар юборинг!» дегани бежиз эмас экан-да. Бундан ортиқ: «Совчилар уйимиз турумани бузиб юборди-ку, бепарво йигит, тагин мендан айрилиб қолманг», - десинми?

- Эҳ онаси, мунча куйиб ёнмасанг, ҳозир юрт нотинч, сабр-қаноатни ўйла, экинларни пишириб олайлик, пишиқчиликдаги тўй дастурхони тўкин, файзли бўлади, - деб завжаси Рокиябонуга тасалли берди.

- Хуллас, юрт оч, ўлпону солиқлар етарлича, - Бегали

ака икки қўлини тиззасига уриб, сўнгра дастурхонга фотиҳа қиларкан ўрнидан турди. - Ўғлим, қўшни далага олиб чиқиш керак.

Шерали отасига эргашди.

IV

Жума бозори. Узундан узун расталар одамлар билан гавжум. Айниқса, дон растасига ҳатто, ўтиб ҳам бўлмайди. Халқ, оч, бунинг устига дон-дуннинг нархи осмонда. Буғдой харид қила олмаган Бегали ака расталарни обдон айланди. Иттифоқо, ёшлиқдаги мактабдош дўсти Маҳмудалини учратиб қолди. Улар қучоқ очиб кўришишди, кейин бироз дам олмоқ учун сербулоқ, сояйи салқин Камарсада чойхонасига қараб юришди. Илтифотли чойхоначи Ҳайдар махсум чиний гулдор чойнақда ҳоври кўтарилиб турган иссиқ чой, патнисда нон ва ширинликлар қўйиб, хайр-хушлашиб кетди. Замона нотинч бўлса ҳам бу ерда меҳмонга нон-чой топиларди.

Икки ёшлиқдаги қадронлар бироз нафасларини ростлаб олишгач, Маҳмудали сўз бошлади:

- Одамлар ташвишли кўринади.

- Уруш сабаб уларнинг очликдан силласи қуриган, ери йўқ чорикорлар нима қилсин?... Худога шукур, бизда еримиз бор, оз-моз егулигимиз ҳам бор.

- Илоҳим юрт тинч бўлсин-да, фарзандларимиз бехатар униб-ўссинда.

- Айтганинг келсин, дўстим, тинчликда ҳикмат кўпдир Одамизотнинг бахти, сиҳат-саломатлиги, ҳамма-ҳаммаси адолатли подшонинг ҳукмидадир. Адолат мезонини тўғри тутмоқлик мамлакат осойишталиги демақдир.

- Бегали, ўз аҳволимиздан ҳам суҳбатлашайлик, оила аъзоларинг соғ-саломатми? Зироатларни нима қилдинг?

- Ҳаммаси кўнгилдагидек, ўша ўзинг кўрган яндама ерларга кузги буғдой экканман, оби равон сероб бўлса, иншооллоҳ, оч қолмаймиз. - Улар сенсиратиб ўсишганига, бир-бирларини сизлай олмасдилар. - Оиламга келсак тинч, лекин уйлантирадиган ўғлимизнинг ташвиши бироз ўйлантирмоқда.

- Фарзандлар улғайган сари ташвиши бироз эмас, ўн чандон кўпаяр экан.

- Бегали ака хотини Рокиябонунинг сўзларини эслар-

кан, хаёлига келган фикрдан мамнун ҳолда Маҳмудалига қараб:

- Тарбиянгда қизинг ҳам бормиди? - деб қолди.

- Шуни айтяпман-да, айниқса, қиз бўлса, уйингдан совчи аримас экан, муносиб жойдан чиқса, деб турибмиз, шошириб қўйишяпти-да.

- Хайрият, ҳали тўй қилмабсан, - деди Бегали.

- Нечук, хайрият, деяпсан? - жиддийлашди Маҳмудали.

- Чунки бизни ўғлимиз бор, келин қилмоқ мақсадида-миз, шунинг учун хайрият деяпман, - «хайрият» сўзига урғу бериб сўзларди Бегали ака.

Қадрдонлар бир-бирларига маъноли қараб олишгандан сўнг Бегали ака сўзида давом этди:

- Хайрият, деганимнинг яна бир сабаби келин шундоқ-қина яқинимизда, дўстим оиласида, хонадонида эканлигидадир. Агар шу улуғ айём кунларида ризолик берсанг тўй-да, офайни, - шодлигини яширолмай кулиб сўзларди Бегали ака.

Маҳмудали дабдурустан айтилган ўртоғининг сўзидан андак ўнғайсизланиб, сада шохларига илинган тўрқовоқларга, сўридаги чойхўрларга қараб олди-да, беданалар сайрашини тинглаётгандек, бироз жимиб қолди. Дўстининг сўзи юрагининг нозик жойига «жиз» этиб тегиб ўтганди.

- Намунча ўйландинг, ё бемаврид жойда гапириб қўйдимми?

- Йўқ, ундай эмас. Бек, буни умр савдоси дейдилар, маслаҳатли тўй тарқамас, сўзинг чин бўлса, қавму қариндошга маслаҳат солай, - деди Маҳмудали.

- Сўзим чиндур, ўғлимиз мадраса талабаси, ҳозирда тўйдан гап очсак, мадрасани тутатиб олай, демоқдалар, ризоликларини олсак тўйда.

- Қудачилик минг йилчилик, ишни пухта қилмоғимиз лозимдур,-

Маҳмудали чой қўйиб дўстига узатди.

- Ҳақ гап, - унинг гапини тасдиқлади Бегали ака. Бутунги дилкушо суҳбатдан мамнун оталар Мавлоно Лутфуллоҳ жомеъ масжидига улуғ ниятлар билан қадам қўйдилар.

... Жумадан қайтган Бегалидан бор гапни эшитиб олган Рокиябону хурсанд, у ўғлидан суюнчи олмоққа шайланди.

Бир неча кундан бери Шерали очилиб-сочиблиб гапирмас, қандайдир сирли кўринарди, она кўзига. Ўғли келиши билан:

- Бахтимдан ўргилай, отангиз келин топибдилар, ўр-тоқларининг қизи эмиш, маслаҳатни ҳам бир ерга қўйишибди,- деди она севинчини яширолмай. - Мен ҳам неваралар кўраман, уларни суюб ўйнатаман.

Шерали ҳайрон: «Ким улар, қандай келин топишди, энди нима бўлади, муҳаббат билан ўйнашиб бўлмас, ота-онамга очиғини айтсам бўлардику, ўқишим тутасин дебман-а». Онасига юзланиб, шошилиб:

- Никоҳ икки томоннинг розилиги биландур, бунда шариат йўлини тутмоқ лозимдур,- деди.

- Яна нима қилмоғимиз дуруст, айтинг, кутаверайликми-а? Ҳали ҳам кеч эмас, шу вақтгача остона ҳатлаб бировнинг эшигини қоққанамча йўқ, мулло болам, - хомуш тортиб қолди онаизор.

Бу ҳолни кўрган Шерали онасини ҳафа қилиб қўйишдан кўрқиб, юракдаги сирини очди:

- Ўтган ёз таҳсилдан келганимда Содирхоннинг тўйи бўлганди, ана ўша оқшом бир қиз ихтиёримни олганди...

- Шундай экан нечук бизни қийнаб айтмай келасиз?

- Ойи, синалмаган бедовнинг сиртидан ўтма, деганлар, унинг кимлигини билмасдим, - Шерали ерга кўз тикиб сўзларди.

Бу хушхабар Рокиябонуни биринчидан шодлантирса, иккинчидан эрининг «...баобрў дўстимнинг қизи...» дейиши ўйлантириб қўйганди. У гўё икки ўт орасида қолгандек ҳис этди ўзини...

V

Тоғ бағридан то қишлоққача оқиб келувчи жилға-сой яшил кўкатлар билан ўралган. Сойга ёндош қирлар эса иссиқ ҳаво тафтида энтикиб-энтикиб нафас олар, кўк юзида оқ булутлар сузиб юрар, уларнинг соясидан қир юзи олачалпоқ бўлиб, қорамтир-кўкиш манзаралар касб этарди.

Иссиқ, димиққан ҳавони кесиб ёқимли намхуш шабада эсарди.

Сигир-бузоқ, қўй-қўзи боқиб юрган болалар ўйин билан оввора, эчки-улоқ ўтламоқда.

- Энди сенинг навбатинг, - бўйи новчаси ликонглаб

юрадиган болани паккага кўйди, - ҳамма яшириниб олмагунча санайверасан.

- Яа-яа-хши, Шо-шо-шо-ди а-а-ка, - дудукланиб жавоб берди кўп калака бўладиган бола.

Пана жойнинг ўзи бўлмаса-да яндамаларга яширина-ётган болалар Нажмидан узоқлашишди.

- Би-би-бир, и-ик-ки,-деб санаётган бу боладан унча узоқлашмаган Шоди тошлар орасидан сакраб-сакраб чиққан чўл бақасини ушлаб олди-да, Нажми томонга яқинлашди. Беихтиёр орқасига қараган Нажми Шодини кўрди-да:

- А-а-на, Шо-шо-ди а-а-ка, - деб хушчақчақ қийқирди. Аммо Шодининг кўлидаги бақани кўриши билан додлаб юқорига қараб қочди. Чунки Нажми ёшлигидан бақадан кўрқарди, у катта ариқ сувида оққанлиги туфайли кўрқоқ бўлиб ўсганди. Шоди кўнглига келган шумлигини амалга ошириш учун бақани тутиб, кўтариб келмоқда эди. Унинг мақсадини тушунган раҳмдил болалар Шодининг йўлини тўсмоқ учун шошилдилар. Нимагадир Шоди ниятидан қайтди шекилли, бақани ерга уриб, шафқатсизларча оёғи билан эзфилай бошлади.

Мағрибдан кўтарилган қуюқ қора булут кўк юзини қоплаб келмоқда, чақмоқ чақиб, момақалдироқ овози яқинлашмоқда.

Ҳар доим Нажмини калака қилиб, қийнаб завқланадиган Шодининг болага бир сафар раҳми келди, деб ўйлаган ўртоқлари янглишишган эди. Бола бола-да, кўқувдан бир осмонга, бир Шодига қараб дир-дир титраётган Нажми:

- Ш-шо-шо-ди, о о-оғ-зи-дан чи-чи-қа-қа-ди б-бо-бо-ди, - деб қалтираб турарди.

Шодининг шумлигидан, текканга тегиб, тегмаганга кесак отиб юришидан орттирган лақаби шу «шоди-боди» эди.

- Нима? Ҳой дудук, сен кўрқоқдан калака бўлдимми? - девонасифат Нажмининг сўзидан аччиқланган Шоди шум режасини амалга оширмоқ учун пачоқланган бақани ердан олди-да, оёғидан ушлаганича Нажмига қараб юрди. Унинг йўлини тўсган бола бир кўлига ҳам кучи етмай сўлга учиб кетди. Шоди ҳимоясиз Нажмининг қаттиқ қичқир-фига қарамай кўйлагининг ичига, иссиқ баданига ичак-човоғи кўриниб турган муздек бақани босди. Нажми бир

ваҳимали дод солди-ю, оғзидан кўпиги келиб, хушсиз йиқилди...

Шундоққина юқорида ялт этиб чақнаган чақмоқ ва кучли мамақалдирокдан сўнг ёққан шиддатли ёмғир Нажмининг юз-кўзлари, оғзидаги кўпикларини ювиб, сўнгра аста ерга юмаларди. Қир бағрида ўтлаб юрган кўй-қўзилар шумшайиб олган, подабоқар болалар эса Нажми ёнидан жилмас, бутун борлиқ йиғларди...

Шу кўнгилсиз воқеа сабаб бўлди-ю, Аллоҳдан тилаб-тилаб олган Меҳри холанинг нуридийдаси Нажми тўшакка михланиб қолди. Аяган кўзга чўп тушар, деганларидек, еру кўкка ишонмай тарбиялаётган бу овунчоқ ўғил тезоқар сой сувида ҳам оққан, уни қўшни қиз Нафиса бу фалокатдан қутқариб қолганди. Ўшанинг таъсири бўлса керак Нажми дудуқ ва галдир бўлиб ўсганди. Энди момақалди-роқдан кўрқиб, шу куйга тушди дейишса, Меҳри хола болалар сўзига ишонмас, қирда бўлган асосий воқеадан эса хабарсиз эди. Шодидан, унинг зуғумидан кўрққан болалар ҳақиқатни яширган эдилар...

Охир оқибатда хушсурат бўлиб келаётган «галдир бола» Нажмини қишлоқ ақли қора ерга узатди...

Кейинчалик қирдаги мудҳиш «ҳазил»дан хабар топганлар Шодидан нафратланишди, лекин ақли расо қишлоқ оқсоқоллари, бу Аллоҳнинг иродаси, деб катта-кичикни тинчлантиришди.

Аччиқ ҳақиқат эса Нафисанинг қалбига тошдек ўрнашиб, қотиб қолганди. Ўша қора кунларида у фақат укасидек азиз бўлиб қолган меҳрибони Нажми хотираси билан яшарди:

- Дудуқланган тилларингдан айланай, деб уни эркалашлари, беозор Нажмининг Нафисани онасидек суйишларининг ўзи бир катта дoston эди. Овунчоғи, азизидан пирилган қизнинг Шодига нафрати беқиёс эди...

Йиллар ўтди. Фалакнинг гардишини қарангки, «жўра-боши» Шоди Нафисага беқарор ошиқ бўлиб турибди. Бу фалакнинг ўйиними ёки тақдирнинг ҳазилими? Йигит келерда кўринса, қиз ажални кўргандек, ундан ўзини олиб кетар, Шоди эса «менда кўнгли бор», деган хаёлга бориб, бу паранжили қизни таъқиб килишда давом этарди. Нафиса баъзан ўғил бўлиб туғилмаганига афсусланади. Ҳар бор Шодини кўрганида кўз ўнгига Нажмининг очиқ

қолган кўзлари, ваҳимадан лол қотган жонсиз лаблари, нурсиз оппоқ юзлари келаверар, вужудини алам қоплаган Нафиса қўлини мушт қилиб, кўз ёшларини яширган паранжисини маҳкам ушлаганича: «Жазойингни Эгамнинг ўзи берсин», - деб йўлига равона бўларди.

Бир оқшом тунда Нафисалар ҳовлисини таъқиб қилиб турган Шоди қизнинг шу томонга, дарахтзорга яқинлашаётганини кўриб, шошиб девордан ошди. Шарпани пайқаган қиз:

- Шерали ака, сизмисиз? - деб аста сўзлади.

- Ҳа, менман, Нафиса! - Шоди овоз берди.

Бу дағалроқ овоздан чўчиган қиз тезда орқага бурилди.

- Нафиса, тўхтанг, бир оғиз сўзим бор.

Шодини овозидан таниган қиз:

- Нима дейсан, бориб подангни боқсангчи, шилқим, - дея жаҳл билан уйга шошилди.

- Тўхта, - йўғон қўл қиз билагидан тутди, қаттиқ силтанган Нафиса темир занжирдек совуқ панжалар зуғумидан зўрға халос бўлиб, қоронғулик қаърига ғойиб бўлди.

VI

Кутилганидан ҳам зиёда тўлишиб бораётган қизни ортиқ сақлаб туриш мумкин бўлмаганидек, унинг ризолигини кутишга ҳам отада сабр-бардош тутаган эди. Не-не тагли-тугли хонадондан келганлар қизининг раъйи туфайли рад жавобини олишган, Шоди исмли йигитдан эса кун ора келаётган совчилар уларнинг мадорини қуритган, бу йигитга қиз беришга ота-онанинг сира ройишлари йўқ эди. Шунинг учун бўлса керак, эр-хотиннинг фикри бир ердан чиқиб, бутунги совчилар бўлмиш шаҳарлик бўлажак қудаларини иззат-икром билан кутиб олишганди. Меҳмонларнинг насли-насаби отагагина маълум эди, холос. Қиз эса ҳал бўлаётган тақдирига тан бергиси келмас, у ойлаб кутган совчилардан эса ҳалигача дарак йўқ эди.

Ўша ойдинлик оқшом шошибми ё қизлик ҳаёси устун келибми, Шерали билан тузукроқ суҳбатлашган ҳам эмасди, фақат «совчилар юборинг», дея олган, энди пушаймонлик ўтида қовирилиб ётарди.

Икки аёлни кузатиб қайтаётган онаси Нодира холани Нафиса саволга тутди.

- Ойи, кимлар улар? - қизнинг овози қалтираб чиқарди.

- Қизгинам, бахтингдан ўргилай, сени сўраб шаҳарлик отинпошшолар келишди, - она хурсандчилигини яширолмай қизининг қирқ кокилидан силаркан, - ризолик бериб юбордик, - деди.

Бирдан ҳаяжондан қизарган қиз онасига:

- Розилигим не бўлди, ойижон, - дея кўз ёшлар тўқа бошлади.

- Отангни рад жавобларингга бардошлари қолмади, қиз сақлагунча туз сақласам бўлмасмиди, деб анча ҳафа бўлдилар. Айтмоқчи қуда бўлмишлар ўқимишли, ўзига тинч оиладан эмишлар, биз сени ўтга ташлармидик, қизим, - деб малҳамижон бўларди қизига она...

Нафиса бечора, нима қилсин, бу замона фалсафаси, ота-оналар иродаси эди.

Ёз. Нафисанинг никоҳ тўйи. Ҳовли саҳнию, мўъжазгина уй ичлари меҳмонлар билан тўла. Қозон-товоқли ерларда, чойгум атрофларида эркаклар бисёр, ош тортилмоқда. Ҳамманинг юзида қувонч, тўйхона садоси узоқ-узоқлардан эшитилади.

Меҳри хола тузатиқли дастурхонни кўтарганича қизлар йиғинига ошиқади. Чунки Нафисанинг дилочар, чечан дугоналари унинг кулбасига йиғилишганди. Бу қиёматлик қўшнилар ораларидаги пасткам деворга омонатгина ўрнатилган боғ эшиги қанотини кенг очиб, меҳмону мезбонлар хизматида турибди.

- Тамадди қилиб ол, жоним қизим, - деди Меҳри хола сўлғин юзли Нафисани ҳовлида тўхтатиб.

- Ҳозир, ҳозир, холажон, - руҳсизгина жавоб қиларди қиз.

Бир неча кундан бери ўзини олдириб, шаддодлигидан нишона ҳам қолмаган Нафисанинг орқасидан ўйланиб қараб қолган Меҳри хола ҳушини йиғиб, қизлар кулгиси келаётган хонага бурилди...

Боғдаги дарахтлар билан дардлашаётган қизнинг келди-кетди билан иши йўқ. У танҳоликни истарди. «Нафиса о-о-па...», узоқлардан, боғнинг тўридан гўё Нажмининг мунгли товуши эшитиларди.

Ана у, чопқиллаб, ўт-ўланларга қоқила-қоқила шу томонга келяпти.

Нафиса кўзини чирт юмиб олди, хаёлида Нажми унинг қўлини ушлагандагина беихтиёр кўзини очди. Ажабо, олма

дарахтининг эгилган шохи шабадада аста силкиниб, қиз билагига тегиб турарди. Нафиса сергакланиб боғдан Нажми изларини изларди, ёнида яна кимдир бордек. «Шерали ака...» - шарпага пичирларди қиз, лекин хаёло-тидаги бу туйғулар бари сароб эди. Кучли ҳаяжон асирасининг мужгонларида мунчоқ-мунчоқ томчилар зоҳир бўлиб, улар басма-бас кўкраклари узра думалар эди.

Унинг ёшлик чоғлари ўтган жаннатдек боғ ҳозир қаровсиз, жамики файзини Нажми ўзи билан олиб кетгандек. Ана бу эски девор тағларидан ўсиб чиққан ўткир игнали тиканаклар, рўдаподек бетартиб шохлаган дарахтлар, кўм-кўк майсалар ўрнини қоплаган ёввойи ўтўланлар, улар орасида яширинган синиқ шох-шаббалар қоронғу тун пардасида ваҳимали манзаралар касб этаётган бўлса-да, Нафиса учун бу боғ ҳозирда ҳам жозибали кўринарди.

Қизлар базми сардорини олиб қочиш пайида бўлган қора ниятли кимсани боғ этагида, чакалакзор орасида пайт пойлаб туришидан, унинг ёвуз ниятидан хабарсиз қиз қўлларини баланд кўтарганича илтижога эди:

- Эй фалак, адолат соҳиби, аршу самони яраттувчи эгам, қандай ёзуқларим бор менинг, ўзинг раҳмлисан, менга раҳм этгин, ўзинг раҳм этгин...

Шайтон измидаги қора шарпа қизга яқинлашарди. Ҳаяжондан бўлса керак, бехосдан куруқ шохларга оёғи илинган кимса мувозанатини йўқотиб, тиканаклар устига кулаб тушди ва кўзига санчилган ўткир учли тикан азобидан инграб юборди. Бу йўғон кўрқинчли товушдан даҳшатга тушган Нафиса қичқириб юборди...

- Нажми, Шер ака, қутқаринглар!!

- Ҳой, нима гап, қизгинам? - Меҳри хола Нафиса томонга чопди, ваҳимада қолган қизлар ҳам унинг орқасидан бордилар.

Нажмининг онаси бағрида ўзига келган Нафисага дугоналари ачинишар, бари жим ва лол, дафъ бўлган балодан улар хабарсиз, фақат севмаганига унаштирилганлигидан шу куйга тушяпти, деган ўй-фикрда эдилар.

- Қиз бола бировнинг хасми, болам, бизлар ҳам кўникиб кетганмиз, чимилдикда кўрганмиз йигит юзини, ҳали ўрганиб кетасан, қизим. Меҳри холам тўғри айтган эканлар, деб уялиб ҳам юрарсан...

Қизлар чуғурлашиб қолишди:

- Йигитни кўрганлар борми? Чўлоқ-пўлоқ эмасмикан?
- Нафисанинг ўзи куёвни кўрмаганмиш.
- Ким кўриб тегаркан, бахтингдан кўр замона-ку!
- Қизлар, Нафисанинг севгани бор эмиш, - секин гапирарди бириси.
- Ўшанга Наврўзда ғалатиноқ юрган экан-да.
- Тўғри, қизлар, севмаса шу куйга тушармиди?!
- Оҳ, муҳаббат дардининг давоси йўқдир, - дерди шаддодроғи.

Меҳри хола ёрдамида бошини кўтарган Нафиса нажот тилаётгандек ёшли кўзлари билан дугоналарига бир-бир термуларди.

Паризотларнинг шўх кулгулари, айтаётган «ёр-ёр» кўшиқлари келин бўлмиш қизнинг қалбидаги маъюсликка малҳам бўлолмасди.

Куёв-навкарлар келишди, деган хабар бир зумда қизлар базмига ҳам таъсирини ўтказмай кўймади, уларнинг кўплари куёв кўрди учун ошиқдилар. Ўртадаги очиқ эшиқдан Нафисаларникига чопқиллаган қизу жувонлар чилдирма ва сурнай садосидан, ҳовлига шўх-шўх ўйнаб кираётган йигитларнинг овозларидан шодланишиб, пана-панадан жой олишарди. Муҳими куёв тўранинг қадуу бастини кўриш эди орзулари. Ўз тўпининг орасида, зар чопонда, новчароқ куёв турар, ёпинчиқ борлиги учун юзини кўриб бўлмас, лекин келишган қомати назарга тушган, бу эса қизлар фикрини ўзгартиролган эди...

Базмдан сўнг куёв навкарлари билан ноз-неъмат тўлдирилган дастурхонга таклиф этилди.

Келин қошига келган қизлар яна саннашга тушишди:

- Куёвимизнинг бирам қомати келишган эканми-а, қизлар, нега ноз қиласан Нафис?!
- Шарофат бечоранинг эридек, лапанглаб юрмасканку!
- Укагинам айтдики, юзлари ойдек, қошлари ёйдек йигит экан, уй бурчида тўралардек ўтирганмиш, - дерди бири.

Куёв таърифидан зиғирчалик таъсирланмаган Нафиса юзаки кулгуси билан уларга қараб кўярди...

Нафисанинг қаршилигига қарамай онаси билан Меҳри хола унга келинлик либосларини кийдиришди. Кўзи жиққа ёш Нодира хола қизининг оппоқ мунчоқли куйлагига ҳаво

ранг туморини тақар экан, унинг бошини силаб:

- Борган ерингда тиниб-тинчигин, болам, бахтли бўл, қизим, - деб зор-зор йиғларди.

- Ана холос, эсинг борми ўзи, Нодира, қизингдан уялмайсанми, эртадан кейин ассалому алайкум, деб қўшгани билан кириб келади-я, - деб тасалли берарди Меҳри хола.

Чок-чокидан сўкилган юраклари она йиғисидан сўнг Нафисани кўтариб туролмади. Никоҳламоқ учун келган қишлоқ домласи олдида келинни аранг суяб ўтиришди. Куёвга ва ўзига айтилаётган ўзбекча-форсча сўзларга эътиборсиз келин фақат Шерали билан ўтган муҳаббат онларини ўйлар, ҳатто, домланинг сўровига қиз томондан кимнингдир «ҳа» жавоби берганидан ҳам беҳабар эди. Завқли ўтган тўй эса унинг учун нурсиз, маъносиз воқеалар силсиласидан иборат, яъни бир ўткинчи тушдек эди.

Ташқарида, кўчада аҳвол ўзгача. Йигитлар базмидан фойдаланган рақиблар аламларини аравалардан олишган, уларнинг гилдираклари йўқ, отлар эса ечиб қўйиб юборилган, арава саркори дарахтда боғлиқ турарди. Ҳамма ҳайратда. Йигитлар от-арава гилдираklarини излаб тим қоронғу бўшлиққа кириб кетишди. Куёв эса уч-тўрт дўсти билан тўйхона дарвозаси яқинида турарди. Бироз фурсатдан сўнг икки от ва синиқ гилдираklar жўхоризордан топиб келтирилди. Хонадон соҳиби Маҳмудали ҳижолатда, аммо босиқлик билан тадбир кўрар, унинг саъй-ҳаракати туфайли тезда бир отли қўқон арава йўлга ҳозирланди.

Анча ҳаяллаган аёллар қизил кимхоб паранжига ўралган сулувни ёр-ёр айтишиб, уй остонасидан ҳовли саҳнига аранг олиб чиқдилар. Нафисанинг хун-хун йиғисидан яқинларининг тоқату бардошлари қолмаган, айниқса, бечора она кўнгли мотамсаро эди. Ҳар ишда бош-қош Меҳри хола келин атрофида парвона, қизнинг отасини чақирарди:

- Ҳой, Маҳмудали, қизингга оқ фотиҳа берсангчи? Кўча тарафдан келаётган келиннинг падари бузрукворини кўрган ёшу қари, меҳмонлар - ҳамма жим, гўё тўйхонага сув сепилгандек эди.

Отаси қошига келганини сезган Нафиса ўзини унинг оёқлари остига ташлади, хасталанган овозининг борича:

- Дада, дадажон...,- дея тўлганиб, юзларини отаси тўнига босиб, фарёдга тушди.

- Ё Раббим, - ўзини қўярга жой топа олмаган ота лол қолганди.

Ота қалтираётган қўллари билан қизининг бошини силар экан, тили калимага келмас, кўзларидан сизилиб чиққан ёш қалбан, пинҳона йиғлаётганлигининг нишонаси эди. Тезда ўзини қўлга олган Маҳмудали дуога қўл очди:

- Илоҳим қўша қаринглар, ўзи паноҳида асрасин, - дея олди холос.

Тўйхонадагилар юзларига фотиҳа тортдилар.

Тонг отмоқда. Оқ мрамардек шоҳига ўралган уфқ тун пардасини аста қувиб борарди. Тупроқли қишлоқ йўлида эса карвондек тизилиб, отлиқ ва аравада, пиёда келин пошшолар, тамтам ойимлар ҳамда куёв тўралар келишарди.

Келин ва янгалар тушган ўзбек арава икки қаноти ланг очиқ тўйхона дарвозаси олдида тўхтади. Тонггача интизорлик билан кутган кўзлар севинчдан порлар, гулхан ёғдусида ширмой юзлилар меҳмонларни чорлар, ҳаяжонли дамлар келмоқда эди.

- Шерали, ҳой Шерали, келинойимни аробадан аста кўтариб олинг, - дерди куёв жўраси.

- Аста кўтариб эмас, даст кўтариб тушуриб қўй, бизларни шарманда қилма, Шер, қани бўл, - дерди шаддодрок йигитлардан бери.

«Шерали» сўзини эшитиши биланоқ Нафиса ҳушёр тортиб, сергакланди. Шерали-бунча оҳанграбо бу сўз. Келинчак куёвни кўриш учун чимматини оҳиста кўтарди. Ё қудратингдан, тушимми-ўнгимми, ичида пичирларди Нафиса... Ана, ана, ўша биринчи муҳаббати келмоқда.

- Тушимми, ё ўнгимми?! - ўзини чимчилаб кўрарди Нафиса, шу қуралай кўзларига ҳам ишонгиси келмас, ҳаяжондан юраги қинидан чиққудек тез урарди.

Унинг танига қайтадан жон ато бўлган, аъзойи баданининг роҳатбахш иссиқ тер қошлаб келмоқда, у гўё симобдек эриб оқарди...

Янгалари икки баридан маҳкам ушлаб олган келинни Шерали озод кўтариб қучди-да:

- Нозигим, хуш келдингиз, - дея пичирлади.

- Ўзингизму, Шерали ака?! - белидан кучган бақувват қўллар измидаги нозли келин урф-одатни ҳам унутди чоғи, монелик қилмай қайлигининг қучоғида ихтиёрсиз қолди...

Висол кечаси. Кимхобу, адрасу ипаклар билан безатилган хонада фақат келин-куёв, тиллари лол ўтиришибди. Нафисанинг ботини шодликларга тўла, у ягона муҳаббати қаршисида. Оқиланинг оҳудек кўзлари иқболига боқаолмас, унинг шаффофдек қизлик иффати бунга йўл қўймасди. У юзидаги ҳарир рўмолини маҳкам ушлаганича гиламга боқиб, гулларини томоша қилаётгандек унсиз ўтирарди. Нозик оналар яқинлашгани сайин куёв гўё оташда ёнар, келиннинг оҳанграбоси тортаётгандек дили ва жисми ўша ёққа талпинарди. Унинг қулоқлари остида ҳанузгача ўша сеҳрли сўз: «Ўзингизму, Шерали ака?!» тинмай жарангларди.

- Ўзимман, ҳали ҳам ишонмаяпсизму, нозигим!- улуф ҳикматли сўз топиб олгандек гапириб юборди Шерали.

Эрталабки жозибали нохушлиқдан қариндош-уруғлари олдида ўзини ноқулай сезган Нафиса ҳам тилга кирди:

- Қўйинг, эслатманг уни, уятимдан ҳозиргача ёнаман.

Куёв шу гапни кутиб тургандек келин томон яқинлашди.

Ҳуркак кийикдек ўзини олиб қочган Нафиса:

- Яқинлашманг, илтимосим...! - сўнгги бор нафси-нафисасини ҳимоя қиларди қиз.

Шерали эса оловдек жуфти ҳалолига сурилар, бунинг устига нафис ҳарир либосдаги беғубор баданнинг тўлғаниши, хушбўй атир, қалампир-мунчоқлар ҳиди куёвнинг нозик ҳисларини минг чандон ошириб-тошириб юборганди... Эркак қўллари олдида ожизлигини сезган келин йиғига зўр бериб ёлборарди:

- Мени, мени... ҳеч кимга хор қилдириб қўймайсиз-а!...

- Асло, жоним!

- Ёмон кўзлардан ҳам асрайсиз-а...!

- Жоним борича, ҳимоямдасиз, азизим..! - ишқ селида қолган чанқоқ юраклар қатра-қатра сув ичмоқ учун ботинмоқда эдилар...

VII

Бегалининг ташқи ҳовлиси. Вассажуфтли шифти бироз қорайган меҳмонхона. Дарпардали дераза ҳамда очиқ

эшиқдан тушаётган ёруғлик уй ичини: тахмону тоқчаларни, пойгақдаги ўчоқ бошларигача бемалол ёритмоқда.

Ясатуқли дастурхон атрофида мезбоннинг қадрдонлари чордона қуриб ўтиришибди. Уй тўрида Бегали аканинг устози, қизил юзли, ўсиқ қуюқ қошлари ва мош-гуруч соқоли ўзига ярашган, савлатдор-елқадор табаррук ёшдаги олиму мударрис ҳам шоир Саъдуллоҳхон Аълам, ўнг ёнларида оқиш юзли, қора соқоли бежирим тарошланган йигирма-йигирма беш ёшлар чамасидаги толиби илм Мутеъуллоҳхон қори Хўжахон ўғли жой олган, чап ёнларида эса думалоқ юзли, оқ-сарик соқолли, тўладан келган меҳмон Бегали аканинг улфатларидан бири Бадалбой ўрин олганди. Пойинтарда қўллари таъзимда мезбон сукут сақламоқда.

Ўтган аждодлар руҳига Қуръон тиловат қилингандан сўнг суҳбат бошланди.

- Бек, келинлар муборак, - бой сўз бошлади.

- Қуллуқ, хуш кўрдик, хуш келибсизлар, бошимиз кўкларга етди, - мезбон ўзида йўқ хурсанд эди, чунки атайин қўй сўйиб чақирса ҳам келолмайдиган устози хона тўрида келин-куёвни муборакбод этиб турибдилар.

- Тўйингга вақтида хабар қилай демайсан-а, бек?! - сенсираб гапирарди бой.

- Вақти борми, бой, дўстлар эшитса келаверади, ҳар доим шу хонадонимиз эшиги сизлар учун очиқ, - деди мезбон.

- Шаҳар билан қишлоқ орасида тоғ-поғи йўқ эди-ку, демоқчиман, эшитсак тўйбоши бўлиб ёнингга турардик.

- Узр, бой, сиздек қадрдонларни унутиб бўладими, афсусдаман, хабарчи андак нўноқлик қилган кўринади, - деди Бегали ака, лекин устози олдида бироз хижолат ҳам бўлди.

Аълам бу хижилликни юмшатиш учун суҳбатга қўшилди:

- Насиб қилса келур Шому Ироқдан, Аллоҳ насибамизни қўшиб турган эканми, Сирдан ўтиб бу мўътабар хонадонда учрашиб турибмиз. Бу Деҳқонбой бир эмас, бир неча маротиба элга дастурхон ёзгай, иншоолох, ўшанда барвақт келиб хизматда ҳозир бўлурмиз.

- Ҳамид Маҳдум ҳам айтилганму? - отдан тушса ҳам узангидан тушмай гапирарди Бадалбой.

Ҳурмат сақлаб турган Мир Араб мадрасаси талабаси изн сўраб:

- Маҳдум акамлар билан мадрасада учрашдик, сиҳат-саломатлар, - деди.

- Илоҳим яхши кунларда дийдор кўришишликни ўзи насиб этсин, - деди мезбон.

Саъдуллоҳхон Аълам Бадалбойга истехзоли қарадилар-да:

- Пайғамбаримиз: ким-кимни яхши дўст тутса, севгисини билдириб турсин, деганлар. Андак биродарингизни ҳижолатда тутмаяпсизми? - дедилар.

- Йўғ-е, Бек бу сўзларимни кўнглига олмас, агар ҳижолатда бўлсалар кечиргайлар, - деб илжайди бой.

- Ассалому алайкум, - Шерали чинни чойнақда чой олиб кирди.

- Воалайкум ассалом, боракаллоҳ, - ҳаммадан аввал Аълам алик оддилар, - қани бу ёққа марҳамат, Шер ўғил, - ёнларидан жой кўрсатдилар.

- Раҳмат, устоз, - Шерали меҳмонларга таъзимда чойнақни отаси олдига қўйиб чиқиб кетмоқчи бўлди, лекин Аъламнинг илтимосларидан кейин пойгакка омонатгина ўтирди.

Ота иссиқ чойдан қуйиб, меҳмонларга узатарди.

- Бегали, сиз мадраса илмини кўрмай Деҳқонбой бўлиб ўтирибсиз, хайриятки ажиб ниятингиз жиянимиз тарбиясида кўриниб турибдур, - деди Аълам. - Ёшлиқдаги билим тошга ўйилган нақш кабидур, таҳсилни албатта, давом эттирмоқлик зарурдур. Агарчи иложи бўлса, Мадрасаи Жомеъда ҳам етук уламоларимиз кўпдур, Шералини ихтиёримизга юборсангиз.

- Айни ниятимиз ҳам шудир, лекин юрт нотинчлиги таъсир қилмасмикан? - деди Бегали ака. - Оқ пошшо афдарилиб, ўрнига большевойлар келганмиш, улар халқни тинчита олармикан?

Суҳбатга Бадалбой қўшилди:

- У муттаҳам ялангоёқлар юртни тинчитиб бўпти, уни ўрнига ҳаммани талаб, мулкларимизни хатлаб, камбағалларга олиб бермоқчи-ку. Большевойлар юртни хароб қилади. Устига устак Эгамберди сўфининг ўғли Ваҳший шаҳарда пайдо бўлиб, қашшоқларга раҳнамолик қилиб юрибди.

- Муҳаммадшарифни афғон юртида вазир-нозир деб эшитгандим, келибдиму?

- Келибдиму, дейсан, Бек, келганда ҳам бекорчи банги-сангиларни йиғиб, янги тузумдан ашъор ўқиб юрганмиш. Муаллимни қувиб, мактабни ёпган чустийлар бизлар, - деб бўзлаб ҳам юрганмиш, - деб Саъдуллоҳхон Аъламга бир қараб олди.

- Рост, - тасдиқлади Аълам:

Ўқиб илму адабни ўрганиб авлодимиз нетсун, Фалонсиз, илмсиз, савдога чиққан чустийлар бизлар, -деб ҳам ёзмиш. Илм истамоқлик қирқ фарзнинг биридур. Сўфининг ўғли илмни тарғиб этиб, мактаблар очиб тўғри иш қилганди... Савдо ҳам илм билан ривож топмиш, афсус, оммада ўқимишлиси оздур, бўлса ҳам бир-бирларига фитнаю адоватда бўлиб, маорифга эътиборсиздурлар.

- Нега Ваҳшийнинг тарафини оласиз, у мунофиқ динимизга тил теккизган бир ваҳшийку, наҳотки хотирингиздан фаромуш бўлган бўлса, - деди бой.

- Унинг нуқси ҳам шунда, лекин қачонлардир бу хатосини англаб етар, ўзга юртларга боришликни маслаҳат бермаганимизда бирор кор-ҳол бўлиши муқаррар эди, - деди Аълам.

- Ўшанда Аббосхўжа ҳам, бизлар ҳам бир оғиз калимангизни инобатга олган эдик, энди-чи, бу шогирдингиз бошимизга бало бўлиб турибди... - ғазабидан титраётган бой тинмай сўзларди. - Туркистонда ишчи-деҳқонлардан Шўролар ҳукумати тузилаётганмиш, ҳаммасини жаҳаннамга жўнатиш керак...

Саъдуллоҳхон Аъламнинг кўз олдида кечагина қонга ботирилган Қўқон мухторияти пайдо бўлиб, юракларига кучли оғриқ берди шекили, бироз тин олиб сўзлай бошлади:

- Замона нозик. Ҳозирда шошқалоқлик ярашмайди, бой, халқ қони беҳуда тўкилмоқда. Ақл-заковат, фаросат билан иш тутмоқлик лозимдур.... Инқилоб кимлар учун керак? Уларнинг куч-қудрати нимада? Кимларнинг мададига суянишяпти, деб фикр қилмоқлик даркор. Ўзингиз ҳам рус тўраларини кўрганингизда минг бор қуллуқда эдингиз. Ана шу тўраларининг ҳозирги раҳбари Шўролар ҳукумати тузаётибди, уларнинг салдатлари эса ўта бешафқатлик билан юртни хароб қилмоқдалар. Оми халқимиз

шайтон васвасасига учиб, асл моҳиятни, ҳақиқатни, ҳақ-ноҳақликни фарқламай бирлари бирларига душман бўлиб турибдилар... Бу ҳол Аллоҳга ҳам хуш келмаётир.

- Нима қилмоқ даркор, бу вабони қандай даъф этмоқлик мумкин, ахир? - тоқатсизланди бой.

- Афсус, Амир Темурдек улуғ саркарда бўлганида Туркистонимиз бутунгидай пароканда-ю Русияга қарам бўлмаган, ўт-олов ичра ёнмаган бўлур эди. Ул зот Тангри таолонинг дини ва пайғамбаримиз Муҳаммад мустафонинг шариатларига дунёда ривож бериб, ислом динини қувватлантирди, уламою машойих, одилу донолар иззат-хурматини жойига қўйиб, уларнинг суҳбатларидан баҳраманд бўлди. Бизнинг тарқоқ хону бекларимиз эса фақат, ўз нафслари билан оввора, авом ҳолидан хабар олмадилар... Бадалбой, бул замонда дўсту душманни ажратмоқ қийиндур, алардин эҳтиёт бўлиб, сабр-қаноат бирлан иш кўрмоқлик фойдадан ҳоли эмасдур.

- Аълам, сабрнинг ҳам чегараси бордир, ҳеч қайси замонда ялангоёқлар давлатни идора этмагандир, уларга отамерос мулкларимни бериб бўпман.

Бу мунозаранинг оқибати мезбонни ташвишлантирди чоғи, у оғайнисининг феълени билганлиги учун унга чой узатар экан, деди:

- Бой, иссиқни иссиқ, кесади, чойдан ичинг, дунёда сиёсатдан бўлак гаплар ҳам бордир. Агарчи, хўб десангиз илм соҳибларидан ашъорлар эшитсак.

Бадалбой ҳушёр тортиб:

- Ҳурматли пири комил, узр, салгина қизишибман, - деди. - Дўстим Бекнинг сазаси ўлмасин, сизларнинг ҳар бир байтингиз бизлар учун улуғ ҳадисдир.

Аъламнинг кўнгиллари биров ёришди шекилли, бойларнинг хулқ-атворини яхши билганликлари сабаблими, дарҳол ашъор бошладилар:

*... Йўқ ҳуши, пари теккан девонага ўхшайдур,
Кўз ёши яна тўлган паймонага ўхшайдур,
Ғам сели бирлан кўнгли вайронага ўхшайдур,
Фурқатда бу Саъдуллоҳ ҳайронага ўхшайдур,
Ҳижрон ўқидин жисми кўп ёра экан мендек,
Куйган жигари бағри садпора экан мендек.*

Сўнгра сўзда давом этдилар:

- Тақдир ўйинини қарангизки, биздек уламою мудар-

рислар ҳам, Ваҳшийдек жонкуяр маорифчилар ҳам ўз туғилган ватанларида бегона, аммо ўзга юртларда азиз бўлдилар. Улуғ пири комил Ҳазрати Мавлоно Лутфуллоҳ бобомиз ҳикматлари айни ҳақиқат бўлса-я, начора жамият азалий шундай қурилган экан, Бадалбой. Юрт соғинчи бизларни бошлаб келмаганда бу ширин суҳбатлар қайда эди-я.

Мавлоно Лутфуллоҳ сўзини эшитиши билан камгап, суҳбатларга аралашмай сукут сақлаб ўтирган Мутеъуллоҳхон қори яқиндагина ёзилган шеърини устоз назаридан ўтказмоқликка ошиқди:

- Азизлар, рухсатларингиз билан бобомизга атаб ёзилган ашъорни устознинг ҳукмларига ҳавола этсам, айбга қўшмассизлар. Бу бир ҳаваснинг нишонасидур.

- Дардни яширсанг иситмаси ошкор қилур, ашъор ёзишингиздан хабарим бордир.

Аъламнинг ишоралари билан Қори шеър бошладилар:
*Қутбул ақтоб сардори Мавлонои Лутфуллоҳ,
Мухлисларни ғамхўри Мавлонои Лутфуллоҳ.
Ҳар ким қилса муҳаббат анга қилгай кўп шафқат,
Қилур ани тарбият Мавлонои Лутфуллоҳ...
Чуст аҳлини бариси, мухлис ёшу қариси,
Билсанг ўзи увайсий Мавлонои Лутфуллоҳ,
Қилсанг анга кўп ихлос балолардин сен халос,
Ишқ баҳрида бир ғаввос Мавлонои Лутфуллоҳ.
Ер юзини олғандур, ҳамма мурид бўлғондур,
Ҳақ нурига ботғондур Мавлонои Лутфуллоҳ...
«Рашаҳод»да мазкурдур, «Маноқиб»да мастурдур,
Муршидики манзурдур, Мавлонои Лутфуллоҳ...
Тўққиз юз олтмиш ҳам еттидур ҳижрийда,
Реҳлат қилди бу Чуста Мавлонои Лутфуллоҳ.
Васфинг доим айтарман, бобомсан деб суярман,
Бир кун мен ҳам борарман, Мавлонои Лутфуллоҳ.
Йиғлаб айтур Мутеъинг, кел ўғлим, деб чақиринг,
Қиёмат кун бўлганда Мавлонои Лутфуллоҳ.*

- Офарин, падари бузрукворингиз ҳам бул зоти олий ҳақларига байт айтган эрдилар, сиз ҳам ажиб тавсиф этибсиз, - Аълам намланган миждаларидаги ёшни артмоққа туғиндилар ва ул зоти олий руҳи покларига қироат қилдилар, сўнгра яна суҳбатни давом эттирдилар:

Доноён ба ҳар диёр азизу мукарраманд,

Лаънат ба он диёреки нодон шавад азиз.

- Қори, илоҳим камлик кўрманг, сизни устодлар руҳи тарбият қилгайлар, - деб дуога қўл очдилар, - қадрдонимнинг ўғли Мутеъуллоҳхон Румийдек мартабаларга эришсин.

Мезон қуёши мағрибга оққан, яқин орадан азон овози эшитилди. Меҳмонлар аср намозини ўқимоқ учун қўзғалишди.

VIII

Ҳокимият ишчи-деҳқонлар қўлига ўтган эмиш, йўқсиллар раҳбари халқ тилини билмасмиш, шунинг учун тартибсизликлар, қирғинлар, фожиалар кўпайиб, вабодек тарқалаётган эмиш. Қўқонда янги тузилган мухторият деган ҳукумат қонга ботирилганмиш, бегуноҳлар очнаҳор кўчаларда жон узаётган эмиш...

Бадалбой хонадонида бўлган бундай кўнгилсиз суҳбатларни тинглаган Бегали аканинг хавотири янада ошди, чунки Аълам ҳузурларига юборган ўғли Шералидан ҳанузгача бирор бир дарак йўқ. Оқшом кўрган ваҳимали туши эса кўнглини баттар хира қиларди. Тушида ер қаттиқ силкиниб ёрилган эмиш, унинг ёриғидан чиққан қора заҳарли илон унга ҳамла қилаётганмиш...

Бойнинг меҳмонхонасидан чиққан Бегали ака асабий ҳолатда отига қамчи босди, буни кутмаган саман тўриқ бир силтаниб олди - да, қишлоқ томон илдамлаб кетди. Қаршидан эсаётган совуқ изғирин забтидан Бегали ака белидаги қўшбелбоғидан бирини ечиб қулоқларигача ўраб олди. Қоронғуликни писанд қилмай бораётган от елдек учарди.

Хавотирдаги оила аъзолари ҳаяллаган хонадон соҳибини сабрсизлик билан кутишарди. Шу вақт узоқдан саман тўриқнинг кишнагани эшитилди...

Ўн биринчи чироқ, майда токчали бўркор уйни зўрға ёритиб турар, сандал атрофида ўтирганлар ташвишли кўринган отанинг сўзларига муштоқ, айниқса, онаизор Шерали ҳақида хабар эшитмоққа интиқ.

- Робия, (Рокиябонунини шундай атарди) пошшолик йўқ энди, қандайдир йўқсиллар ҳокимиятни олган эмиш, ҳаммаёқ алғов-далғов, ит эгасини танимайдиган замон-

нинг ҳиди келяпти, - ҳорғин гапира бошлади Бегали ака. - Қўрбошилар пайдо бўлиб, йигитлари билан шаҳарни талаб, Шўро тарафдорларини тифдан ўтказибди. Бадалбой ҳам бир қанча ақча ва зарларидан айрилибди.

- Оқ пошшонинг саллоти қаерда қолибди, дадаси? - Рокиябону секин саволга тутди.

- Улар аллақачон инларига кириб ғойиб бўлган, шаҳарни тўртинчилар ҳимоя қилаётган экан, қўрбошилар кўпчилик бўлиб шаҳар ҳимоячиларини енгибди, қолган-қутгани пахта заводига беркиниб, жон сақлаётган эмиш, - ота пича тин олгач, қизи ва келинига қараб: - Бадалбойдек кишини зарини олган у нобакорларнинг қўлидан ҳамма нопок ишлар келади, - деди ва яна нимадир демоқчи бўлдию, айтмади, фақат: - Аллоҳ уларнинг бетини тескари қилсин, - деб қўшиб қўйди.

Қоронғу тунда изғиринли ел тоғ томонидан қор учқунларини ҳайдаб келар, яна олис-олисдан туёқ овозлари ҳам эшитилмоқда эди.

Бегали аканинг сўзи башоратми ёки тасодифми, ҳарқалай ҳеч қанча фурсат ўтмай отлар дупур-дупури эшитилди. Бедор оила эса дарров ҳаракатга тушди. Оила шаъни, ор-номусини ўйлаган тадбирли ота икки ёш заифаларни асрамоқ, яширмоқ учун аввалдан тузган режаси асосида иш кўрарди.

- Қизларим, сизлар яратганнинг паноҳига, эҳтиёт бўлинглар, - деб уларни боғ томон кузатаркан, гапириб юбормасликларини таъкидлар, имо-ишоралар қиларди. Негадир қизи Робия отасидан ажралгиси келмас, нохушликни сезгандек қиблагоҳига талпинар, аммо ота важоҳатини кўриб, кўзида ёш, унсиз йиғлаб келинойиси қистовида қоронғу боғ томон борарди.

Зум ўтмай кўшқанотли дарвоза қаттиқ тақиллай бошлади. Бегали ака босиқлик билан тақдирга тан берган кишидек ташқари ҳовлига йўл олди, дарвозага етгач:

- Ким у, кимсизлар, бемаҳалда не юмушларинг бор? - деди.

- Эшикни оч, амиралмўъминин жанобларининг йигитларимиз,

- кўчадан йўғон зардали овоз эшитилди.

- Ул жанобларини танимасмен, хизмат бўлса кундуз келинлар,

- деди Бегали ака

Шу пайт девор ошиб келган йигитлар орқадан келиб, хонадон эгасини маҳкам ушлаб, қўлларини қайириб, бир-икки қамчи уришга ҳам улгуришди.

- Қўйиб юбор падарлаънат, - Бегали ака улар қўлидан чиқишга ҳаракат қилар, аммо шафқатсиз билаклар занжирдек қисиб борарди.

Дарвоза илгаги очилгач, қўрбоши йигитлари билан кириб келди. Бегали аканинг қаршилигига қарамай, уни ичкарига судрашди. Босқинчиларнинг каттаси йигитларини ҳовли назоратига қўйиб, отани мажбурлаб чироқ хира ёритиб турган хонага олиб киришни буюрди.

- Бегим, хоналарда ҳеч ким йўқ, фақат мана бу аёл бор экан, тахтадек қотиб турган Рокиябонуни кўрсатди йигитлардан бири.

Бундай босқинни умрида кўрмаган она бечора оқариб кетган, юзида қони қолмаган ҳолда шода-шода ўқ тақиб олган йигит ёнида турарди. Бегали ака Рокиябону томонга ошиқди, лекин қўлини маҳкам қайирган кимса унинг бошини эгишга ҳаракат қилиб:

- Эгил, нодон, Бегимга қуллуқ қил, - дер эди.

Бегали ака рўпарасида турган қора чакмони устидан камар тақиб олган, ўнг юзи чандикли, қисик кўз, баджаҳл, юзида голибона истехзо акс этган қўрбошига нафрат билан тикилди.

- Амиралмўминин жанобларини танимасанг танитиб қўямиз,

- деди ота қўлини қайирган йигит, - не учун мағрурсан, биламиз, олтинларинг бор, бойвачча биродарларингга ишонасан?! Шунинг учун тўрт деворингни қалъа билиб, дарвозангни очмайсан-а?

- Мен ул жанобни танимасмен, - такрорлади Бегали ака.

- О-ҳо, адолатпаноҳни танимас эмиш!

- Яратганнинг ўзи адолатпаноҳдир, не мақсадда келдинглар, қўрбоши?

- Эй мусулмон бандаси, билмасанг билиб қўй, юртимизнинг озодлиги учун, кофирларни қувмоқ учун ақча керак, йигитларимиз ҳам етарли эмас, тушунгандирлар энди, - қувлик билан гапирарди қўрбоши.

- Ақчаси бор, деб айтган, сизларни юборган кишилар

хато қилибди, бу қўллар фақат кетмон дастасини кўрган, холос.

- Ким ўзича жонидан пайдо бўлган олтинларини бировга берар экан, - завқланиб кулди кўрбоши. - Шамол бўлмаса теракнинг учи қимирламас. Шаҳардаги дўстинг, ўша бойвачча оғайнинг ҳам жуда хасислик қилувди, йигитларим силтовига дош беролмай анчагина бойликларидан айрилди. Сен яширган хазинангни ё ўзинг билан олиб кетмоқчимисан? Яна бир гап, беклар таърифидаги жонон ҳам шу ерда экан, ул ширмонойни ҳам олиб кетамиз,

- бамайлихотир сўзларди кўрбоши.

- Диёнатсиз, бировнинг жуфти ҳалоли ҳақида гапиришга не ҳаққинг бор?!

Юзига тушган мушт зарбидан Бегали ака гапиролмай қолди. Унинг қўлларини маҳкам боғлаб, кўрбоши оёғи остига ташладилар.

Хонадаги бор уй жиҳозлари остин-устин қилиниб, ҳаммаёқ тинтилди, талончилар қўлга илинарли аёллар тақинчоқларинигина топишди.

Кўрбоши дарғазаб буюрди:

- Барча хоналар, қўраю отхоналар, сомонхоналаргача кўрилсин, нозанин сулув ернинг тагида бўлса ҳам топилсин.

Йигитлар тарқаб кетгач, кўрбоши Бегали акани яна сўроққа тута бошлади...

Робияни маҳкам қучиб, деворга тиклаб қўйилган қалин ва узун маккапоялар остида, совуққа қотган Нафиса қайнота-қайнонасининг ташвишида қийналар, тинмай Аллоҳга илтижолар қиларди. Айниқса, қайнсинглисининг овоз чиқариб юборишидан ҳадикда, ҳатто, бир қўли билан унинг иссиқ нафаси чиқиб турган оғзини беркитмоққа ҳозир эди. Улар яширинган хасу хашак ва поялар шундоққина йўлақдаги сомонхона ёнида эди.

Совуқ шабадада узун барглари силкинаётган поялар бегачиларни ўз ҳимояларига олган, келгинди бегоналарга эса ҳурпайиб, ваҳимали шивирлаб-шитирлаб турарди. Шу пайт яқиндан келган таниш овоз Нафисани ҳайратлантирди:

- Нафисани ифлос бекларга бериб бўпман, у меники, ўзим олиб қочаман!

- Шодивой, сомонхонани кўрайликчи, балки улар ўша ердадир, - деди ҳамроҳи.

Улар тим қоронғу сомонхонага кирдилар ва милтиқлари учи билан сомонни тита бошладилар.

- Бек айтган ҳурилиқо эри билан қаёққадир кетган эмиш, уйда бўлса топиларди-да, ё сичқоннинг инига кириб кетганмикин-а?!

- Менга қара, Қурбон, агар яна бир маротиба алаҳси-расанг, кўзингни мошдек очиб қўяман, тушундингми?

- Эри бор жувоннинг оҳанграбоси борми-а, Шоди, сен ҳам ошиқу шайдосан.

- Бас, қонимни қайнатма!

- Чиранма роз-ҳунаринг оз. Бекларни олдида биз киммизки чиранасан. Дўқингни бир четга қўй, ақлингни ишлат, зару зўри борлар айшу ишратда, бизлар уларга итдек хизматда шўр босган лабимизни ялаб юраверамиз, жўра.

- Ўша очкўз бекларингга битта ажалнинг ўқи кифоя, билиб қўй!

- Сал секинроқ, деворнинг ҳам қулоғи бор-а.

Улар учли милтиқларини поя ғарамларига ҳам суқа бошладилар. Минг бир хавотиру таҳликада ўтирган Нафисанинг тиззасига милтиқнинг учи урилди, дод солишига оз қолди, лабларини қаттиқ тишлаганидан қон сизиб чиқа бошлади. Робияни яна маҳкамроқ бағрига босган эди, шу пайт қорнидаги ҳомиласи озор чеқди шекилли, қимирлади.

- Эй жўра, маккапоялар ҳам кўзингга жонондек кўри-няптими, қўй-э, ҳамма ерни кўрдик, инсоннинг боласи йўқку. Яхшиси отхонадаги отни эгарласакчи?

Улар отхонага бурилишди.

Барча қийноқларга дош берган, чидаган Бегалидан нидо чиқмас, у ҳолсизланган, зўрға нафас олар эди. Ҳафсаласи пир бўлган, азроилдек сўроқлаган кўрбоши унинг бўғзига пичоқ тиради. Бу ҳолни кўрган, кийгизга ўраб ташланган Рокиябону бақариб юборди...

Кекиртакни кесиб ўтган пичоқ тигидан сачраган қон ҳаммаёқни қип-қизил рангга бўяб ташлади...

Тонг сахар. Таҳқирланган, таланган қишлоқ фарёд ичида қолганди. Айниқса, одамларнинг илиқ-иссиғидан хабардор, ночорлар эъзозидаги Бегали ака остонаси олди-

да халойиқ бисёр. Ичкаридан мунгли, ингичка, қалбларни ларзага солувчи овоз эшитилмоқда:

*Кеча-кундуз жону дилдан қизини сўйғон дадам,
Гоҳи бир кун кўрмаса интизор бўлғон дадам,
Ору номусимизни сақлабон посбон бўлғон дадам,
Қиблагоҳим, бошим узра соябон бўлғон дадам...*

...Аллоҳнинг иродаси, устоз Аъламнинг қистовлари билан оқ тулпор отда йўлга чиққан Шерали отаси жанозасига аранг етиб келди. Унга қиблагоҳининг оқ кафанга ўралган фариштадек дийдорини кўришлик насиб этганди...

Бу фоний дунёнинг сўнгги манзили - қабристон.

Янги дўппайган қабр ёнида, саждагоҳи қошида майин нам тупроққа бош қўйган Шералининг аламли нидоларини тинглаётган мозийдан акс-садо кела бошлади:

- Ўғлим, жаҳлга ҳай беринг. Тақдири азал ҳукмидан қочиб бўлмайди. Қонингизни қайнатаётган шайтони лаъин макридан сақланинг. Қасос, қасд олмақликдан ҳазар қилинг, алҳазар... Жигарпорам, тўғри йўл Ҳақ йўлидир, маслаҳатгўйингиз Аллоҳнинг каломи, Пайғамбаримиз ҳадиси шарифлари, устозлар панд-насиҳатларидир, ана шулардан қолманг. Мақсадим, орзуларимдан бири сизни ўқитмоқлик эди, ниятимга етдим... Меҳрибон волидангиз, мушфиқ синглингиз, азиз завжангизга мурувват кўрсатинг, зеро сиздан бўлак суянчиқлари йўқ... Нуридийдам, нақшбандия тариқатидамиз, «Аллоҳ» номи қалбларга нақшлангандир, қалбимиз унинг зикрида, саносидадир. Ризқ берувчи ҳам ўзидир, лекин иймонли ҳар банда ҳалол ризқини ўзи топиб ейиши керак... Барча жонзотларни ҳам ер тўйдирур. Меросимизни хор тутманг, зироат илмидан огоҳсиз, экин экиб парваришланг, бева-бечора, ночорлар ҳолидан хабар олиб туринг. Фарзандим, дину диёнатсиз, иймонсиз, хасис, мутакаббир-ҳасадгўйлар зиёратига борманг, эҳтиёт бўлинг, уларда яратганга эътиқод бўлмагай, улар ногаҳон чалгайлар, йиқитгайлар...

Бу қулоқлари остида аниқ эшитилаётган садодан ҳайратланган Шерали тупроқдан аста бош кўтарди. Кўнгилларга таскин берувчи Қуръон тиловати қабристон узра тарала бошлади...

IX

Қўнғир- кўкимтир тоғларнинг ўнгиридан оқиб чиқаётган тошқин сувлар тошдан тошга урилиб, дам сакрар, дам сапчиб кумушдек томчиларини ҳар ён сочар, бу ирмоқлардан тўйинган сой эса ваҳимали қўшиғини куйлаб, туманли водийга интиларди. Оқ либосга ўралаётган яланғоч дарахтлар шабадада эринибгина шохларини силкитар, тоғу тошлар ва пастқам уйларни гўё ўз ҳимоясига олгандек мағрур кеккайиб турарди.

Сойликнинг икки четига жойлашган бу тоғолди қишлоғининг тор, эгри-бугри, паст-баланд кўчалари одамлар билан гавжум, айниқса, қишлоқ оқсоқоли уйи атрофларида тўда-тўда қуролланган йигитлар, ичкарида қўрбошилар бошлиғи кўринади, улар ниманидир муҳокама қилмоқда.

Сойликда, қиррали тошлар орасида икки киши: бири чарх уриб сувга шўнғиётган қор учқунларини, етимчадек силкинаётган сув ўтларини, мағрур қояларни томоша қилиб сеҳрлангандек турган йигит, иккинчиси эса безовтароқ, аммо фикрлар гирдобига чўмган, унинг табиатнинг қари ҳусни билан иши йўқ, дам юзига ажиб кулгу сепини ёяр, дам қаҳр-ғазаб ўтида қоврулиб, муштларини маҳкам қисарди. Юз-қўлларини муздек сувда юваётган Қурбон деди:

- Шодивой, буёққа кел, ғуборларинг ёзилади. Тоғларга қара, чеку чегараси йўғ-а. Сувлар тинимсиз безовта, кўҳи баланд эса доимо тинч ва сокин.

- Қурбон, бу кўнгил барибир ёришмаяпти, нозанинни тусаяпти, ўзимни минг бир куйга солиб чалғитсам ҳам назаримда тураверади, - деди Шоди.

- Яна дардинг ўша эрли хотинми? Менга қара, онаси ўпмаган қизлар ҳар эшиқда бор. Кечаги дириллама сулувни кўрдинг-ку. Ана ҳусну ана малоҳат, қадди қоматни қара-я. Паранжи ичида беркиниб юрган экан-а, сара гулруҳ. Бегимиз асов отни мингандек бир кечада мўъмину қобил қилса-я.

- Бек бекка боқар, сув эса сойга оқар, нима топсак бекларники. Ўша кеча Нафиса уйида бўлганида, уни ҳам ҳаром қиларди, занталоқ...

Қурбоннинг бироз ранги ўзгарди, қўрбоши ҳақидаги бундай ҳақоратли гаплар унга ёқмас, чунки бекнинг

яқинларидан эди. У ҳар турли олди-қочди гапларгача содиқ итдек бекка дарров етказарди. Бундан тўпори бўлиб ўсган Шодининг хабари йўқ, оғзига келганини бўғзига ютмай гапираверарди. «Бекларингга битта ажалнинг ўқи кифоя», - дея айтган сўзини Қурбон юқорига айтмаган, сабаби, у Шодининг қўрқмас ва бешафқатлигини, ёвни кўрганда эсанкирамай йиртқич ҳайвондек ташланишини яхши билар, айна пайтда Қурбон учун шундай абжир шерик керак эди-да, аммо у қўрбоши олдида Шоди ҳақида гапириб юбормаслик учун ўзини зўрға тутиб турарди...

- Ҳамма суйган ошини ичади, Қурбон. Тушундинг-а. Мени барибир ниятимдан қайтара олмайсан, ўша сулувни узоқ-узоқларга олиб кетаман.

- О-ҳо, ниятлари улуғ-ку. Юртдан келгиндиларни йўқотмагунча қайга борамиз, орада ваъдалар, қасамлар бор, сўзингни бек эшитса бошинг кетади-я.

- Сен етказмассан, ё... Хайр, яна шуни ҳам айтмоқчи-ман-ки, бу урушнинг боши-кети кўринмаяпти. Қизиллар билан очиқ майдонда эмас, тунда, хилватда курашяпмиз. Егулик излаб изғиб юрибмиз, ўзимизнинг қишлоқларни талайпмиз, одамлар инсу жинсдан қўрққандек, ўз уйларида ҳатто тунамаяптилар...

- Бўлди, бўлди, жуда ошириб юбордингку, жўра. Биз қўрбошига содиқлар Аллоҳ йўлида жиҳод қилаётганлармиз. Икки қулоғинг билан эшитиб ол, бу йўлда фақат кураш бор, бир бошга бир ўлим бор. Бугун Шўролар бошига қиёмат кунини соламиз, дадил бўл, ошна.

Сўнгра улар қинғир-қийшиқ урилган тош девор ёқалаб қўрбоши қароргоҳи томон одимлашди...

Аксарият қўрбошилар измига ўтган қишлоқларда туну кун талончилик, бебошлик авжига чиқар, айниқса, тунги «ташрифлар» одамларни ҳаддан зиёд таҳқирлар, бағридаги қалб кўри, ҳаёти бўлган жигаргўшасигача юлқиб олишарди. Бундай қабиҳ ўғирликлар эл ширин уйқудалигида амалга ошириларди.

Ўшандай тунлардан бири. Ярим кеча. Кўк юзини қорамтир булутлар қоплаган бўлса ҳам, атроф ёруғ. Қор авжига олиб ёғмоқда. Қандайдир хавфдан элни огоҳлантираётгандек узоқ-яқиндаги жонсарак итлар безовта ҳура бошлади...

Бегали аканинг ҳовлисида нотаниш шарпа изғиб юрибди. У дарпардаларигача беркитилиб маҳкамланган бўркор уйнинг айвонида пайдо бўлди. Ичкаридан тинч ором олаётган хонадон соҳибларининг бир меъёрдаги нафас олиши аниқ эшитиларди. Ҳамма уйқуда. Шарпа қабиҳ ниятини амалга оширмақ учун хона эшигига яқинлашди...

Қўққисдан, кучли зарбадан илгаги узилиб очилган эшик хонадагиларнинг ўтакасини ёриб юборди. Улар бошларига бутун уй ағдарилгандек қимирлашга ҳам улгурмасдан ичкарига девқомат кимса кириб, эр-хотин устига бостириб борди. Ҳимояланиш учун ҳали ўзини ўнглай олмаган куёв йигитни кучли зарб билан қулатган босқинчи, ҳатто, бақиршишга ҳам улгуролмаган аёлнинг оғзига рўмолни босди:

- Фариштам, энди сен меникисан, энди жонингни ўзим киритаман, - дерди ва унсиз типирчилаётган келинчакни даст кўтариб, дадил эшик томон юрди.

Ўзига келган Шералининг вужудидаги қон гўё вулқонга айланиб, эндигина айвон саҳнига чиққан босқинчи кимсага бор кучи билан ҳамла қилди. Хатосиз урилган таёқ зарбидан йиқилган, ваҳший ҳайвонга айланган шарпа чангалидан озод бўлган бека оғзидан рўмолни олди-да, бор овозда бақира бошлади:

- Войдод, мусулмонлар, қутқаринглар..!

Нафисаси томон ошиққан Шералини қаердандир отилган ўқ ерга қулатди.

Боши ёрилган, ерда эланиб ётган карахт босқинчини суяб кўчага олиб чиққан шериги бир амаллаб уни эгарга ўнгарди-да, отларига қамчи босди.

Бу Нафисанинг ашаддий «хуштори», «ошиғи», раҳмсизликда ном чиқарган Шоди босмачи эди.

От устида кетиб бораётган Қурбоннинг қулоқлари остида ўтган кузда қазо қилган отасининг пандлари жарангларди: Бировнинг хасми бўлган покиза эрли аёлга кўнгила қўйиб бўлмас, мусулмончиликка тўғри келмас, Тангри буни хуш кўрмас, бу йўлдан қайтмасларга Эганингни ўзи у дунёю бу дунё жазо бергай...»

Х

*Олам лол, башар лол бу қиёматдан,
Бешавқат суиқасд не учун даркор?!
Ҳаттоки қуёш хун шум истибоддан,
Осмон-да кўз ёшин тўкади ночор...*

(Э Нурматов шеъри).

Хира туман пардасига ўралган салобатли мадраса иноси ва кўк гумбазли баланд минора негадир нурсиз, инорлар хушсиз, булоқлар унсиз, лолу ҳайрон азадордек укутда турарди. Кечаги тинч, осуда ҳаёт, ташвишсиз нлар, мусаффо ҳавою зилол сувли булоқлар мавжи, амма-ҳаммаси ўткинчи тушга айлангандек, серодам лаҳар кўчаларида зоғ ҳам кўринмас, ҳаммаёқ мотамсаро. Ёрбоши йигитларига гўё кун тўққан, улар ганж-бойлик линжида ҳар кўчада изғишар, улусни хоҳлаганича талар, ўнгилларига ёққан ишдан қайтмасдилар.

Юрт учун, улус учун энг азиз, энг табаррук шаҳар тарказида бегуноҳлар қони тўкилди. Хуросону Мавороннаҳрда юрт тинчлиги, осойишталиги йўлида минг бора зиятлар чеккан Ҳазрати Мавлоно Лутфуллоҳ қадамжорарида инсонлар қони тўкилди, тоза, мусаффо сувли улоқлар қип-қизариб хун-об бўлиб оқди...

Ҳа, ўша мудҳиш қора кунда Камарсада майдонида, лажбуран тўпланган оломон кўз ўнгида тарих сира кўрлаган ваҳшийлик, қотилликлар содир бўлди. Кўпчилик хлос қўйган шаҳар уламоларидан бири - Зухур оқсоқол ҳиммати» билан аксар инсонлар нобуд бўлди. У кимлари: «бу тўртинчи» деса, ўшанинг боши танидан жудо илинди. Айниқса, қизиллардан бирининг тани оломон лдида қиймалангани кўпчиликни ваҳимага солиб қўйди...

Туни билан ёққан қор бу мудҳишликларни беркитишга анчалик ҳаракат қилса ҳам деворларга сачраб қотиб олган қон излари қиёматдан гувоҳлик бериб турарди. Сонли воқеани кўрганлар қалбида ўша машғум кун бир мрга ўчмас бўлиб қолди.

Камарсада майдонига олиб борувчи кўчага, Зухра отин онадонига яраланган Шерали олиб келинган эди. Бу ҳоли зич жойлашган тор, илон изи кўча пахта заводигача ўзилган бўлиб, серодам ва серқатнов эди. Икки қўқон рава қарама-қарши келиб қолса борми, эгалари муро-

сага келгунча катта томошаларга сабабчи бўларди.

Бегали аканинг тунғич қизи Зухраҳоннинг турмуш ўртоғи Салимбой шаҳарнинг ўзига тинч бойларидан, унинг гулдор дарвозаси ва кўча бўйидаги меҳмонхонаси шу серқатнов йўл бўйида жойлашган, кираверишдаги кекса тут дарахтининг сершоҳ новдалари қор остида ҳўрпайиб, ҳам кўчага, ҳам текис фишт терилган йўлакка, меҳмонхона саҳнигача эгилиб турарди.

Юзидан қони қочган, мадорсиз Шерали меҳмонхонада, деразага яқинроқ қўйилган каровотда ётибди. Чап елкасига теккан ўқ унга кўп азоб берган бўлса ҳам руҳи тетик эди. Бемор тузалмоқчи бўлса, табиб ўз оёғи билан келар, деганларидек, Аллоҳнинг иродасини қарангки, ўша табиб - врач Филипп Николаевич қўрбошилар таъқибидан жон сақлаш учун оиласи билан Салимбойникидан паноҳ топганди. Бу малласоч, оқиш юзли доктор дарров беморнинг жароҳатини текшириб кўраркан, муолажа лозимлигини уқдирарди:

- Салимбай, Бог сақлаган.., нечево, якши булади, - деб ёнидаги икки бети анордек қизил аёлига мурожаат қилди, - Ольга, принеси операционных вещей.

- Да., сейчас, - қирра бурни ўзига ярашган бу кўҳлик-кина аёл -Ольга чарм сумкани гилам устига қўяркан, оппоқ матога ўралган турли жарроҳлик асбобларини хонтахта устига қўйди ва резина қўлқопни олиб, докторга кийдира бошлади, оғзига ниқоб тутишни ҳам унутмади:

- Начнём, - доктор қандайдир ўткир ҳидди дори билан жароҳатни артишга киришди...

Елкадаги ўмров суякка қадалган қўрғошинни олиш осон бўлмади. Пайлар орасидаги ўқни ўткир тиф билан излаганда оғриқ азобидан Шерали ўта қийналар, тишини тишига маҳкам босса ҳам, баъзан инграб юборар, Салимбой эса қайниси туриб кетмаслиги учун кўкрак томонидан аста босиб, тасалли бериб турарди. Ўз тилида нималарнидир гапираётган доктор юзидаги маржон-маржон терларни Ольга Михайловна арттарди...

Елкадаги ёт жисм олинганидан сўнг ҳамма енгил тортди. Қия очиқ эшикнинг тирқишидан интизор кузатувчилар - кўзи ёшли Нафиса билан Зухра отин ҳам кучли азобдан қутилгандек бўлишди. Филипп Николаевич Салимбойга қараб:

- Вот, всё Салимбай. Твой парень хорош, скоро поправится, юраги якши, - деди.

- Иншоолоҳ, айтганинг келсин, Филипп, иниликни жойига қўйдинг, - миннатдорлик билдирарди уй соҳиби.

Салимбой докторга бир кулиб қаради-да, у билан дастлаб учрашиб қолган онларини ўйлаб сукутга чўмди...

Масков савдо-тижорат сафаридан қайтаётган Салимбой ўзи билан бир вагонда келаётган эр-хотин Богдановлар билан танишиб қолди. Буларнинг бир-бирига меҳрибонлиги, ёш жувоннинг эрига болаларча эркаланиб кулишлари, келишган қадди-қоматига ёпишиб турган кўйлагини кўкрак қисмидан тортиб-тортиб қўйиши Салимбой диққатини ўзига жалб қилган эди. Салимбой бунга аҳамият бермагандай бошқа ёқларга қараса ҳам, нигоҳи яна ўша томонга қадалганини сезмай қоларди, ўзидан ўзи хижолат ҳам чекарди. Эри аёлдан беш-олти ёш катта кўринар, ўйноқи хотинини ҳеч кимдан хижолат қилмай қучиб-қучиб оларди. Ҳаёт тақозоси билан русчани ўрганиб олган Салимбой бу эр-хотинга ҳавас билан қарар, улар суҳбатини бўлгиси келмас, фақат тингловчи сифатида ёнларида ўтирарди. Вагон назоратчисининг келиши улар суҳбатини бўлди.

- Ваши билеты? - назоратчи патталарни текшира бошлади.

- Вот мой билет, - Салимбой русча гапирарди.

Кутилмаганда ўз тилларида гапирган ҳамроҳларини - Салимбойни суҳбатларига тортишди. Айниқса, бу йўловчининг Скобелев губернаторлигига қарашли жойдан эканлигини билишгач, Тошкандга келгунларича суҳбатлари оройиш топиб, дўстлашиб ҳам олишди. Фалакнинг гардишини қарангки, Богдановлар оиласи Салимбойнинг шаҳрига, у ердаги заводлардан бирига келаётган эдилар...

Шундай қилиб, заводнинг ишчилар шаҳарчасига - Янгишаҳарга жойлашган Филипп Николаевичлар оиласи билан Салимбой хонадони орасида аҳиллик ришталари боғланиб борди. Аввалига ўрислар билан борди-келди қилиш хато, гуноҳи азим, деб билган Зухра отин истараси иссиққина аёлни кўриб, негадир юраги жизиллаб кетди. Даставвал тил билмаган аёллар имо-ишоралар билан бир-бирларини тушуна бошладилар... Файридинни хонадонига

киритган Зухра отиндан қўни-қўшнилари ўзларини олиб қочиб ҳам юришди, шунда Отин:

- Файридин бўлса ҳам Худонинг бандаси, Одам алай-ҳиссалом фарзандларидан, улар ҳам Яратганни таниркан, ўз динлари ҳам бор эмиш, айланайлар, - деб ўрис аёлнинг раббатига гапирарди.

Салимбой Русия билан савдо-сотик орқасидан бойи-ганлардан бири сифатида улардан ҳеч қандай озор кўрмаган, аксинча, савдода уларнинг одил, тўғри туришини ёқтирарди. Шунинг учун айрим маҳаллий ҳасадчи бойларнинг ноўрин фикрларини кўпинча рад этар, ҳалолик-поклик ҳақида баҳсга киришиб кетарди.

- Бай ака, чево будем тепер-а? - Филипп Николаевич Салимбойнинг хаёлини бўлди.

Уй эгаси обрезда турган дастшў билан ялтироқ мис обдастани олар экан, докторнинг қўлига сув қўйди ва:

- Чай будем заварит, патом плов кушаем, господин Филиппбай, - деди.

Улар завқланиб кулишди. Шу пайт эшик очилиб, докторнинг Саша исми беш яшар ўғилчаси чопқиллаб кириб келди ва онаси бағрига отилди. Ольга уни юз-кўзларидан ўпиб, эркалаган бўлди, сўнг хонадагилар билан саломлашишга ундади:

- Здравствуйте! - ёқимли куларди Саша.

- Ассалому алайкум, Сашавой, опаларингни зериктирмай ўтирибсанми?

- А-ха, - бошини қимирлатди бола Салимбойнинг саволига. Болалик уй бозор деганларидек, орадаги зўриқиш лаҳзалари аста кўтарилиб, барчанинг қалбига мўтадиллик шабадаси киргандек бўлди. Уч-тўрт кундан бери кўча юзини кўрмаган бола ҳам нимагадир хушчақчақ эди...

Қўрбоши лашкарлари Туркистон озодлиги учун кураш-япти, деган ақидага ишонган Салимбой уларга дастлаб моддий ёрдам ҳам берган, ҳам маънан қўллаб-қувватлаб турган эди. Лекин энг азиз шаҳар майдонидаги хунрезлик, арзимаган пул-ақча учун қайнотасининг бўғизланиши, қайнисининг отилишидан сўнг эса қўрбошиларга нисбатан унда нафрат ўти кучая борди. Олижаноблик фазилатларини гарчи ўрис бўлса ҳам Филиппда кўрган Салимбойнинг бу докторга ҳурмати зиёда, бир куни шу ҳақда оғиз ҳам очганди.

- Филиппбой, сен инсоннинг қадр-қимматини тушунасан, уни ҳурматлайсан, кимга бўлса ҳам яхшилик қилгинг келади. Сен ҳар бир ишни ўйлаб, босиқлик билан ҳал қиласан. Нима учун бу ноёб фазилатлар бизларда йўқ, қандай иш қилсак, ўйламай-нетмай шошқалоқлик қиламиз..

- Йўқ. Салимбай, сизларда ҳам яхши адамлар куп, яманлар ҳам куп, - деди Филипп, - сизларда климат шундай, сизлар горячий кров, амма Эргаш курбаши яман иш қилди, адам куп улдирди...

- Ҳаётимда бундай аблаҳликни кўрмаган эдим, - изтиробда сўзлади Салимбой.-Сафар, Ниёз, Шокир.., э-ҳе, улар бегуноҳ эдилар... Оқсоқолга минг лаънат, ўз халқига хиёнат қилди...

- Юлдаш отряди кам, басмачга куч етмади, Какандан полк келса ҳамма азад булади, - ишонч билан гапирарди доктор.

- Иш қилиб яхшилик бўлсин-да, шаҳарга саллотлар кирса, бебошликлар, қон тўкилишлар, илоҳим, бўлмасин-да, - норози оҳангда гапирарди мезбон.

- Полк келса, бизларни азад қилади, - деди Филипп Николаевич...

Шаҳарга жанубдан киришда, Садача томондан отилган тўплар садоси халқни қон қақшатиб ётган Эргаш ва Орзимат қўрбоши йигитларини саросимага солди. Қўқондан етиб келган қизил аскарлар полки иккига бўлиниб, бир қисми пахта заводида, қуршовда жон сақлаётган кичик отрядни озод қилиш учун, тўғри шаҳар бозорига олиб борадиган, тош терилган йўлга эса иккинчи гуруҳ аскарлар йўл олди. Етарли қуролланган қизил полқдан, унинг ҳайбатидан қўрқибми, ё йигитларини сақламоқ, учунми, қўрбошилар бошлиғи шаҳарни ташлаб чиқишга буюрди. Улар тоғ томонга чекина бошладилар. Қизил арман дашноқлар отряди шаҳарда аёвсиз қатли омни бошлади. Улар, ҳатто, хонадонларга бостириб кириб тирик жонзотни, бешиқдаги чақалоқчага отиб, қиличдан ўтказиб боришарди.

Тош йўлдан келаётган отряд эса қимматбаҳо моллар билан лиқ тўла, шаҳарнинг кўрки, асосий бойлиги йиғилган растаю дўконларга ўт қўйиб, кўринган кимсани отиб, Хўжакелди масжиди сари ошиқарди.

Чуст музофоти кўз кўриб, қулоқ, эшитмаган мудҳиш балоларга йўлиқди. Тўпларнинг гумбурлаши, милтиқларнинг нохуш садоси, одамизотнинг оху ноалари, фарёду фиғонлари, филофдан суғирилган қиличларнинг ширшир этиши, дилни беҳузур қилаётган аччиқ, тутунлар, бозору расталарнинг кўкка бўй чўзаётган алангалари гўё киёмат кунидан дарак бериб турарди.

Кўчаларга сиғмай юқорига, Мавлоно мадрасаси томон қочиб бораётган оломон тўдасининг қий-чуви оламни бузгудай эди:

- Золимлар дастидан дод!
- Уйинг куйгур, ғанимлар!
- Эй халойиқ, жонинг бўлса қоч!
- Вой, болагинам, қайдасан..!
- Жигаргинам, тойчоғимдан айрилдим..!
- Отажон! Мени қутқаринг...

Салимбойлар оиласи ва меҳмонлар, ҳамма ўта саросимада, таҳликада қолишди. Ўқлар овози тобора яқинлашмоқда, хонадондагилар не тадбир қиларини билмайдилар.

Шу пайтда етти ухлаб тушга кирмайдиган воқеа содир бўлди.

Бола-бола-да. Сашага жуда қизик томошадек туюлган тўполон уни кўчага чиқишга ундади чоғи, аёллар орасини ёриб чиққан болакай ҳали зулфини солинмаган кўча эшигини очиб, ўтаётган оломонга тикилиб қолди. Айниқса, узоқроқда кўринган милтиқли солдатларга кўзи тушган Саша негадир чапак чалиб бақирарди:

- Мама, смотри, наши солдаты!

- Саша, берегис, туда неходи! - ўғли ортидан талпинди она.

Ёпинчиғини унутган Нафиса меҳрибон Ольга изидан чопарди. Қолганлар нохушликни сезгандай ўша ёққа юзландилар.

Боласига яқинлашган онаизор қўққисдан бир сакрадию, «Сашенка!» деб жон талвасасида бақирди-да, йиқилди. Уни қувиб бораётган Нафисанинг бор диққати болада бўлганлиги учун кўча ўртасига бориб қолган Сашани даст кўтарди-да, даҳшатдан қотиб қолди. Унинг рўпарасида қурол тутган солдатлар аэроилдек турарди... Ольгага ёрдамга етиб келган Филипп Николаевич ва Салимбойлар уни авайлаб ердан кўтаришди. Рус миллатига мансуб кишиларни кўрган солдатлардан бири:

- Отставит, не стрелять! - командасини берди.

Ўта қўрққан Нафисанинг кучоғида тўлғанаётган бола отаси қўлидаги хушсиз, юзлари қонли онасига талпинарди:

- Мам, мама!

Киприк қоқмай боқиб турган онаизорининг лабларида гўё ўғилчасининг исми қотиб қолгандек эди...

XI

Қоронғу тун пардасини мағрибга шошаётган ой тиниқ нурлари билан парчалаб, қўш мовий гумбазли мадраса биносини, баланд минора-ю унга туташ пастқам, тупроқ томли уйларни, тор кўчаларни, қиров босган дову дарахтларни, барча-барчасини гўё ўз измига олиб аниқ ёритиб турарди. Фақат шаҳарнинг Бозорбоши, Лабисой ҳамда Хўжамаҳаллалари бундан мустасно. У ерлар шундай қорайиб кўринардик, куйиб кул бўлган ўрмонзорни эслатарди. Кечагина мудҳиш балоларга йўлиққан, тўпга тутилган, ёндирилган дўкону расталар, уйларнинг гирдоб бўлиб кўкка кўтарилган қурумлари-куллари шу маҳаллалар устига ёпирилган, тирик зотдан асар ҳам йўқдек, жанг майдонини эслатарди.

Шералининг сингиси Зухра отиннинг ҳовлиси ана шу «куйган ўрмонзор» ичида бўлиб, чиройли кўринган Салимбойнинг барча иморатлари, ҳатто меҳмонхона саҳнида эгилиб турган кекса тут дарахти новдаларигача қорақуяга бурканиб-беланиб олган эди.

Бир неча ташвишли кун-тунни ҳавотир ва таҳликада ўтказган Салимбойнинг боши гўё қовоқдек шишган, мижжалари қотиб қолган, не юмуш қилишни билмас, қўли ишга сира бормасди. Унинг кўкрак қафасида пайдо бўлган қандайдир оғриқ эса унга уйқу бермас, чорасиз қолган бой хаёллар гирдобига фарқ бўларди-ю, содир бўлган воқеотлар кўз олдига янада яққол гавдаланарди.

Шаҳар аҳлининг бошига тушган мусибатлар-фалокатларнинг олдини олиш учун юрт катталари: бою-боёнлар, оқсоқоллар, уламолар тадбирлар кўргандилар. Бадалбойникидаги машваратда қатнашган Салимбой бунчалар вайроналикни, авомни ажал комида қолишини кўз олдига келтирмаган ҳам эди, минг афсус.

Уч кун аввалги бу машваратда дил-дилидан сўзлаган Суроббойнинг сўзи Салимбойнинг кулоқлари остида жаранг-лади:

-Азизларим, Хон ўрдасини таниб бўлмайди, шундай безакли, нақшинкор бинолар тутдек тўкилиб, харобазорни эслатарди... Шаҳар аҳли юрагини ҳовучлаб, жон талвасасида юрибди.., уларнинг кўз ёшларини айтмай қўяқолай... Биз бу бадбахт Шўролардан адолат кутишимиз бефойда. Ўша баттол қизиллардан сақланмоқ учун оиламиз, шаҳар, аҳлини имкон қадар атроф қишлоқларга бориб туришларини маслаҳат берайлик, оқсоқоларимиз маҳаллаларга хабар етказсинлар!

- Бой, эгилган бошни қилич кесмас. Янги ҳукуматнинг зоҳирию ботинини ҳозирча ҳеч биримиз яхши англаб олганимизча йўқ, эндигина қад рослаяпти. Балки инонмоқ керакдир. Ўта золим эмасдир, - дерди Обидхон тўра.

- Яна бир чора қўлламоқ даркор, гарчи ашаддий душман бўлса ҳам қадим удумимизга биноан совғасалом билан қаршилайлик. Шўролардан шафқат қилишни сўрайлик, шоядки, диди юмшаб ғазаб отидан тушса, шунда хатар олдини олган бўламиз, - дерди Аббосхон тўра.

Ўша йиғиндаги маслаҳатга биноан шаҳар томон қўшин тортиб келаётган руслар билан учрашиш учун, ҳарбий бошлиқларга етказиш учун Янгичакка вакиллар танланиб элчилар юборилган эди, тонгга яқин совғаларни олиб борган аравакаш мулла Рўзимат келдию, қолганлардан хабар бўлмади... Аксинча шаҳар устига тўплардан балолар ёғила бошлади. Жомларга тўлдирилган олтину жавоҳирлар иш бермаган эди.

Буларни ўйлар экан Салимбой фикрлар гирдобида қолди:

«-Эссиз - эссиз, йиллаб йиққан мол-мулкларим, дўконларим бир зумда куйиб битса-я. Лаънати қизиллар! Ҳеч кимсани, ҳеч нарсани аяб ўтирмади. Улусдан не гуноҳ ўтибдики, барча қатли-ом қилинса. Полк келса бизни озод қилади, - дейди Филипп, - ана сенга «озодлик», у аблаҳлар ўз миллатини ҳам аяб ўтирмадику, завжасини ҳам қизил қонига беладику! Ана сенга кўргилик! - ғазабдан бойнинг вужуди титрар, қўллари мушт бўлиб тугилганди».

«-Динимиз поклиги, Туркистонимиз озодлиги йўлида курашаётган бекларга нима бўлди? Кимдан, қайси биридан нажот кутиш мумкин ўзи? Бу муҳтарам зотлар келгиндиларни юртимиздан қувмоқ ўрнига ўз миллатдош қавмларини қон қақшатсалар-а!.. Отамдек азиз қайнотамдан, мулла қайнимдан, не гуноҳлар ўтибдирки, бирлари қўйдек бўғизланиб, бирлари шафқатсизларча отилса. Эҳ, мен аҳмоқ қўрбошиларни керакли ақчалар билан таъминлаб турсаму, эвазига ақл бовар қилмайдиган «мукофот» ларга эга бўлсам. Бу олий зотлар ҳеч кимни аяб ўтиришмаяпти!

«-Бемаҳалда оёқ остидан униб чиққан кўзиқориндек бирдан пайдо бўлган тўртинчиларга бало борми? Бойларнинг мол-мулки, ер-сувларини тортиб олиб қашшоқларга бўлиб берармиш,.. ҳамма тенг бўлармиш! Аллоҳ ҳар бир бандасини тенг яратганку, бой ва камбағал бўлиш Тангрининг иродасику. Бу дунёда қандай яшамоқ учун ҳар инсонга ақл ато этилганку, ана шу ноёб ақлни ишлатмоқ ҳар кимсанинг ўзига боғлиқку!..»

«Оқлошшо даврида туппа тузук яшаб турган эдик, бу фит-на-ю фасодлар, уруш-жанжаллар қаерда турган экан? Янги ҳукумат бизларга қиё боқмайдиганга ўхшайди, юлдузли шапка кийган аскарларида раҳм-шафқатдан заррача йўқ, инсонларни чивин ўрнида қирса-я, тўртинчилари бундан-да баттар, қўрбошиларимиз эса ўзича хон кўланкаси майдон, биргалашиб курашиш ўрнига ҳар бир музофот, ҳар бир вилоятга эгалик қилмоқ учун ўз билганларича жанг қилсалар... Кимга, уларнинг қай бирига инонмоқ керак?!».

«-Биродарим Амирбек билан сирлашиб, чалкаш саволларимга аниқ жавоб олай десам, ул тоғу тошни ўзига макон қилиб сарсончапда юрса. Айтмоқчи дўстим ўша баттол қотилларни кимлигини аниқлаб, жазолаши мумкинку, зеро қолганларига ибрат бўлғуси. Албатта Амирбек у мунофиқларни топади. Мактуб йўллаб бу фожеалардан огоҳ этмоғим зарурдир! - бой бир оз енгил тортди, калаванинг учини топгандек қоғоз-қалам олиб мактуб ёзмоққа тутинди:

Ҳамду санодан сўнг.., Мазлум Туркистоннинг озодлиги

йўлида ислом қиличи дастидан маҳкам тутиб Аллоҳ йўлида жиҳод қилаётган биродарим Амирбек! Зарурат боис умидворлик билан бу ожизона битикни ёзишга журъат этдим. Агарда фикримни тўғри тушунсалар, ғазабга олмасалар, ушбу дил сўзларимга эътиборларини қаратсалар. Сизга маълум бўлсинким, ислом тарафдорлари орасида илму ҳидоятдан беҳабар, ўз манфаати йўлида ҳеч нарсадан қайтмайдиган, зулм ва адовату кинни сарпо қилиб кийиб олган номақбул шахсларнинг мавжудлиги бизни хавотирга солмоқда. Ул нобакорлар ислом лашкарлари шаънига, шон-шуҳратига раҳналар орттириб, авом орасига ишончсизлик уруғини сепмоқда. Ул қонсираган фосиқлардан бир нечтаси қиблагоҳим Бегали Мавлавий хожа ўғлини ганж баҳона, аслида адоват юзасидан қийнаб ҳалок этмиш, қайним Шералихоннинг жонига қасд қилмиш, Аллоҳнинг марҳамати бирлан бахтимизга инимиз тирик қолдилар. Амирбек жаноблари сиздан ўтинчимиз шулким, илтимосимизни инобатга олиб, ўшал муртад, шафқатсиз золимни аниқлаб, кўпчиликка ибрат учун жазоласангиз ва бизни огоҳ этсангиз...

Яратгандан сизга узоқ умр тилаб қолгувчи:

Салимбой Нўъмонхожа ўғли».

Шу пайт хона эшиги аста очилиб ҳорғин қиёфадаги Зухраҳон отин кўринади. Унинг чақноқ кўзлари, қайрилма қошлар, гунчадек лабларида, юзларида макон қурган сўлғинлик хоним ҳолатини бойникидан - да баттар эканлигини ошкор этмоқда эди. У сандал кўрпасини аста кўтариб, ўтни-қўрни очмоқда уринди ва эрининг ташвишли нигоҳига боқиб:

- Бегим, туни билан бедорсиз, нечук ухламоқни ихтиёр қилмадингиз? - билиб туриб берилгандек туюлган бу савол, жавобсиз қолди. Қоғоздан бош кўтариб завжасига қараган бой нигоҳларида, ботиқ кўзларида сокинлик аломатлари пайдо бўлди, буни сезган ойим яна сўзлашга журъат этди:

- Ольгаҳоннинг аҳволлари тузук эканми?

Калхатдек чўқиб турган фикрлар уммонидан халос бўлаётган, мактуб ёзиб анча енгил тортган Салимбой истар-истамас Зухраҳоннинг саволига жавоб қилди:

- Ҳа, тузук. Филипп уззу кун бошида, тезда тузалади дейди, хайрият ўқ бош чаноғи суягига кўп ҳам шикаст етказмапти.

- Ер юткур аскарларини роса мақташганди... Раҳиманнинг бешиқдаги норасидасини отиб кетибди, гўргинангда тўнғиз қопгурлар! - унинг мижжасида аламли кўз ёшлари милтирарди. Дарҳақиқат, қўшни маҳаллалик маҳсидўз Шокир отани сандал ичида, қўшнисини эса ўчоқ мўриси ичида, бўз болани эса отхона ичидаги охурга беркинган жойида отиб ташланганлигини Салимбой ўша куниёқ эшитган эди. Тангрига минг бора шукрлар бўлсинки, қандайдир тасодиф туфайли бу хонадондагилар шикаст кўрмади, аммо қалblари дучандон* афгор эди.

-Осмонга сапчиб талпинадиган тўполончисини кўрдингизми?

-Йўқ, - ихтиёрсиз жавоб берди бой.

-Саша тушмагур шундоққина ёнгинамда эди, нима фалокат босди-ю, ўзини кўчага урди, юрагим қинидан чиқиб кетаёзди, нима қилишни билмай қолдим, буни устига Нафисани айтмайсизми, ялаги қўлимда қолиб, бола кетидан ўқдек ўзини кўчага отса-я. Хайриятки, Аллоҳга айтганимиз бор экан, бегим.

-Тангрини ўзи асрагувчи,- қўшиб қўйди бой.

-Юрт тинч бўлганида эди чифонни ҳам ўтказиб олардим,- деб ўйга толди Зухраҳон.

Отиннинг орзулари кўп эди. Фарғона замини нотинчлиги сабаб олти ойдан буён хонадонига қудаларни чорлаб меҳмон қила олмаганди. Фариштадек келини Нафисани қироатхонлик баҳонасида шаҳарнинг тамтам ойимлари назаридан ўтказиш, дастурхон тузаб, танноз хонимларни лолу ҳайрон қолдириш режасини тузиб қўйганди. Эндичи? Орзу-умидлари ушалмай, чил-чил синиб, гўеки борлиққа сочилиб кетгандай эди.

-Келинимизни чорламадим деб кўп куюнманг, юрт тинчиб ҳам қолар.

-Қайдам, баъзан мени шайтон йўлдан оздириб, ўз измига олади, «чиройлининг хуштори кўп» деяётгандек бўлади. Укам тушмагур қайданам шу ҳурилуқога йўлиқди?!.. Оиламиз бошига тушаётган фалокатлар келинимиз туфайли эмасмикин, деб ўйлаб қоламан. Совчиликка борганимизда рўпарамдан чиқиб қолганида беихтиёр ўзим ҳам ошиғу беқарор бўлиб қолгандим, - сўзларди Зухра отин.

* Дучандон — икки баробар.

- Жуда дадил, эпчил ҳам экан, қайнимизни аравага суяб чиқарганини кўрдингиз, эркаклардек иш қилди-я, - деди Салимбой.

- Инимга муносиб, узукка кўз қўйгандек, муродларига етишсин, - улар бир оз тин олишди.

- Ойимларни туш кўрибман, Шералихоннинг яраси битиб кетдимикин? Рави бориб келсак, бегим.

- Яхши, - хотинининг фикрини тасдиқлади бой.

Мармардек оқиш, сўнгра қизғиш товланиб тонг отмоқда эди.

XII

Шўро аскарлари таъқибидан тинка - мадори қуриган, ўқ ва дори, егулик тансиқлигидан не қиларини билмай юрган қўрбоши йигитлари оч бўридек тоғ - тошда изғишар, қор билан қопланган чеки йўқдек кўринган водийга нажот кўзларини тикишарди. Афсуски, водий йўли улар учун беркилган, раҳбарлардан эса садо чиқмайди. Қўрбошилар бошлиғи ўз қароргоҳида омадсиз юришлар, йигитлари орасидаги парокандалик оқибатларини бартараф этмоқ-чун тадбирлар тузмоқда.

Ана шундай таҳликали кунларда мактуб олган Амирбек қатъийлик билан ўрнидан туриб, у ёқ - бу ёққа юриб фикрлай бошлади:

- Киндик қонимиз тўкилган пок ва азиз тупроғимиздан ғайридинларни қувиб миллат шаънини тикламоқ, ислом давлатини қурмоқ учун жиҳод йўлида кеча - кундуз юрсагу, ишимиз ривож топмай иссиқ ўрнимиздан, манзилу маконимиздан айрилиб қиш чиласида гоҳ у ўнғирда - гоҳ бу ўнғирда сарсонлиқда юрсак. Жиҳодимизнинг интиҳоси кўринмаса, устига-устак ишонган тоғдан кийик ўнмас, деганларидек ҳали ҳанузгача биз кутган ёрдамдан дарак бўлмаса, оҳ яратган Эгам, қайси ишларимизда қусур бор ёки Салимбой айтмоқчи, йигитлар орасида диёнатсиз кимсаларнинг борлиги учун жиҳодимиз равнақ топмаётганимикин?! Балки ҳаддидан ошаётган итоатсиз жангарилардан бир-иккисини жазоламоқ керақдир...

Амирбек шифтга термулиб узоқ вақт ўй сурди - да, қатъий қарорга келди шекилли соқчини чақириб,

Қурбонни келтиришни буюрди, тез орада қароргоҳ эшиги олдида икки кишининг қораси кўринди. Улардан бири Қурбон, иккинчиси соқчи эди.

- Ассалому алайкум! - хонага кирган йигит қўрбошига салом берди, алик олган Амирбек совуққина йигитга назар солди-да:

- Келдингми? - деди.

- Хизматингизга тайёрман, Бек ака! - деди қўрбошининг ишончли йигити.

- Йигитларнинг кайфияти қалай, - синчковлик билан Қурбонга қаради.

- Руҳлари тетик, кайфиятлари жойида, аммо.., - у дудуқланди.

- Яқин кунларда егулик, кийим-бошдан камлик бўлмайди. Ораларингда нонини еб, тузлиғига туфура-диган, нонкўр кимсалар ҳам борлигини айтгандек бўлувдинг, - бу сўздан Қурбон ҳушёр тортди, - мен бепарволик қилдим, йигитларни айрими хоҳлаган йўлидан юриб, билганини қилиши ёмон оқибатларга олиб келди. Яқинларимиз, тарафдорларимизнинг хонадонларига ҳам шикаст етибди. Алалхусус, бирники мингта деганларидек, лашкарларимиз озиксиз ўтирибди, нега?!

- Билмадим, Бек ака, - тайсалланиб жавоб берди Қурбон.

- Нима айтмоқчилигимни билиб турибсан, орангиздаги мунофиқларни ҳам биласан, барига чидаб келдим, энди-чи?

Қурбон жим боши эгик турарди.

- Мунофиқларни жазолаш қолди, холос!

Содир бўлиши мумкин бўлган нохушликни Қурбон кўз олдига келтирди ва беихтиёр даҳшатга тушиб, вужуд-вужуди увишиб, даҳанига бир калима ҳам сўз келмай тахтадек қотиб турарди. Ҳақиқатда бирга жангу жадалда юрган ҳамроҳининг қилмишларидан бекни хабари бор эди. Қурбон икки ажал ўти орасида нима қиларини билмай нотўғри иш қилиб қўйдим, хиёнат қилдим, деб афсусланар, Шодининг номақбул сўзларини ослаб таскин топгандек бўларди:

«Ўша очкўз бекларингга битта ажалнинг ўқи кифоя.»

«Шу кеча Нафиса уйида бўлганида уни ҳам ҳаром қиларди, занталоқ.»

«Бекларингга ишонмайман, улар ҳеч кимга яхшиликни раво кўрмайди...»

Шафқатсиз қуролдошининг ҳеч кимга яхшилик кўрсатганини Қурбон эслай олмади, ҳатто ўша мудҳиш тунда Шодини қутқариб олганида ҳам унинг илтифотига мушарраф бўлмади, аксинча, «ҳимоя қилмаганинг учун бошим ёрилди», деб ҳамма айбни ҳалоскорига тўнкаб, ундан нафратланиб сўзлашмай ҳам қўйганди.

Шуларни эсларкан Қурбон анча дадиллашиб Бекка қаради.

- Ҳамтовоғинг қаерда? Бепадар, нияти бузуқни исми нима эди?

- Шодивой.

- Шафқат йўқ, у бадбахтга! - қўрбоши ғазаб отига минганди.

Машриқдан эсаётган кучли шамол тезда бутун борлиқни ўз измига олди. У буралаб-буралаб ёғаётган лайлак қорни, тоғу тошдан ялаб олган муз - қорларни чархида айлантириб, хоҳлаган куйига солиб, атроф-депарага шундай куч билан урардики, бепарвороқ кимсани учириб юбориши ёки йиқитиб олиб қордан тўмпайган қабрни ясаши ҳеч гап эмасди. Дадил, мағрур кимсани эса ўткир тили билан тилиб, баданига игналар санчиб нимта-нимталаб ўтар, гўё табиат ҳам ғазаб отига минганди.

Бошига алача белбоғ бойлаган, ранглари синиқ, баъзан мувозанатсиз қадам ташлаб келаётган Шоди дарпардали, қоронғироқ, уй жиҳозлари кўзга ташланмайдиган хонага кирди. Уй тўрида баланд бўйли, қорамтир-кўкиш чакмон кийган Амирбек тик турарди. Икки табақали эшик ёнида соқчилар шамдек қотган ҳолда турардилар.

Хонага кирган Шодивой негадир таъзимни унутди чоғи (бунга бошидаги оғриқ ёки қарахтлик сабабми ёки Бекни илғаб олмади шекилли) тик туриб қолди.

- Саломлашиш одобини ҳам унутган чоғи...

- Сенга айтяпман, нега гўддайиб турибсан?

- Хизматингизданман, Бек, - ўзига келиб каловланиб жавоб берди Шоди.

-Ислом лашкарлари номига доғ тушириш, келгиндиларни юртимиздан қувиш ўрнига мусулмон биродарларимиз хонадонига бостириб кириб, озор етказиш сенга нега керак бўлди?!

Бу саволдан эсанкираб қолган Шоди Қурбонга ялт этиб қаради ва нима учун чақиртирилганини тушуниб ғазабидан қўлларини маҳкам қисди. Қурбон унга юзланиб: «Юртни исломобод қилмагунча қайга ҳам борамиз, орада қасамлар бор, шу сўзларингни бек эшитса бошинг кетади-я, Шодивой», деб такрор айтаётган эди.

«Сен етказмассан, Қурбон, ё...»

«Вой аблаҳ-ей, заҳарли илон, барини бекка айтган, сотқин!»

«Агарда тирик қолсам сен ифлос билан ҳисоблашман...»

Шоди ғазабини ичига ютиб:

-Мен кўрбошимиз амрини бажардим, ҳеч бир кимсага озор етказганим йўқ,- ўзини ҳимоя қиларди Шоди.

- Бостириб ҳам кирмадинг, заифаларга кўз ҳам олайтирмадинг, шундайми?!

- Қўрбошимиз бир аёлни изладилар, «беклар таърифидаги сулув шу ерда, уни ерни тагида бўлса ҳам топинглар», деб буюрдилар. Шундан кейин биз излаб тополмадик, бор гап шу,- тайсалланиб гапирарди.

-Нега хонадон соҳибини қатл қилмоққа кўлинг борди, ё уни ҳам кўрбоши буюрдими?!

-Биз хонага киргунча кўрбоши бўғизлаб қўйган экан.

- Нега?! Мутакаббир ёлғончи! Ақлинг ўзингни ҳимоя қилишга етибди, аммо ислом ақоидларини тушунишга етмабди, бетайин!

- Гапим рост, Қурбондан сўранг, Бек.

-Сенинг номаи амволинг ойнадек равшан, шундай бўлса ҳам дўстингдан яна бир бор сўраймиз-да! - заҳархандалик билан Қурбонга юзланди,- бекларга ажал ўқини отадиган шу номард-ми?!

Қурбон нима қиларини билмай ерга қаради, ерга кирай деса қаттиқ, учай деса қаноти йўқ. У тилини гўё ютиб юборган эди.

- Қурбон, ҳеч кимни ўлдирганим йўқ-ку, тўғриси айт?

- Бас, бас, Дажжолнинг ҳомийси. Сенга яна исбот керакми, эшит,- Амирбек мактубни олиб ўқий бошлади:

«...Маълумингизким, ислом лашкарлари орасида илму ҳидоятдан беҳабар, ўз шаҳвоний ҳирси йўлида ҳеч нарсадан қайтмайдиган номақбул шахсларнинг мавжудлиги лашкарларимиз шаънига, шон- шуҳратига раҳна солиб авом орасида ишончсизлик уруғини сепмоқда...»

- Диндош биродарларимизга кулфатлар етказиб, қизил қонига бўяган сендек бадқирдорлар, албатта, жазосиз қолмагай!

Тақдирига оғир ҳукм ўқиладиганини тушуниб етган Шоди Қурбонга ташланди ва бор кучи билан бўға бошлади. Тезда етиб келган соқчилар девдек сўлахмоннинг қўлларини қайриб орқасига боғладилар.

- Бек, сенларни, сотқин лайчангни ёмон кўраман!! Жиҳотингни падарига лаънат!...

Калтакланиш зарбидан аъзойи бадани моматалоқ-қонталаш гавда зах ва қоронғу тош ертўлада инграб ётарди...

Чотқол тоғ тизмаларига яндашиб кетган қишлоққа чекинган Амирбек қўрбошини Шўро аскарлари изма-из таъқибга олиб, йўлда учраган қишлоқларнинг қулини кўкка совуриб борарди. Таъқибдан тинка-мадори қуриган қўрбоши йигитлари орасида пароқандалик бошланган, йигитлардан бирининг жазоланиши эса улар кайфиятига салбий таъсирини кўрсатган бир пайтда қароргоҳлари тўплардан ўққа тутилди .

Бу қутилмаган ҳужумдан талвасага тушган қўрбоши тезда буйруқ берди:

- Барча тезда отлансин! Кўксерек томонга от солинглар!!

Қурбон не қиларини билмай каловланиб отга минар экан, шу тўполондан фойдаланиб Шодига сўнгги ёрдам бермоқни ўйлаб, тоғ ичкарисига элтадиган тошли йўлга бурилмасдан ертўла эшиги томон борди ва эшик зулфинини бузди-да, от бошини тоғ томон бурди.

Рус инқилобчилари полкига очикдан - очик қаршилик кўрсата олмаётган қўрбоши йигитларини баҳайбат қорли қоялар, қишнинг қаҳрли ҳавоси ялаб ўтган ўнгирлар қарши оларди.

XIII

Икки томони тутзор қор билан қопланган қишлоқ йўлидан юмшоқ ўриндиқли арава ўтиб борарди. Иссиқ кийимга бурканган Зухраҳон кўрган туши таъбирини гоҳ яхшиликка, гоҳ ёмонликка йўйиб, не қиларини билмай ўйга толган, Салимбой қишнинг совуқ шабадаси таъсирида фикрлар уммонидан халос бўлгандек енгил нафас олар, извошчи эса отларни елдириш билан овора эди.

Отин ҳар гал туғилган масканига келганида меҳрибонлари: ота-онаси, мулла укаси, шоира синглиси мамнуният билан, шод-хуррамлик билан кутиб олишарди, ўшанда хонадон байрам тусини оларди. Ҳозир эса қалин қор остида қолган уйлар, эгасидан айрилган хонадон Зухраҳон кўзига мотамсаро кўринарди.

Улар етиб келганларида қизил арман дашноқлари босқинидан ўта қўрққан, дард тутаётган, юзи шишиб қизарган Нафиса энтика-энтика нафас оларди, уни меҳмонлар қошига чиқишга мадори-мажоли йўқ, маҳалла дояси Холби хола не қиларини билмас, фақат унинг умиди Аллоҳдан эди. Ой-куни етмасдан азоб чекаётган келиннинг аҳволи танг, чорасиз қолган Рокиябону қўлида тасбеҳ, у Яратгандан шифо тилар, Шерали ҳовлида у ёқ-бу ёққа йўл солаверганидан қорлар яхмалакка айланганди. Уй бурчида мусичадек беозор кўринган Рокиябону тинмай қайсидир оятни ўқирди...

Ярим тунда Нафисанинг додидан арзу само ларзага келди...

Икки эркак ўлик туғилган чақалоқни лаҳатга қўйиш учун қабристон томон борардилар...

Жамики зулм-зўравонлик, қотиллик, босқинчилик Беғали хонадони аъзоларининг ҳам жисман, ҳам маънан ҳеч ўчмас азобларга гирифтор қилаётган эди.

XIV

Қишнинг қаҳрли чилласидан сўнг совуқнинг захри бир оз бўшашган, кишига ёқувчи роҳатбахш шабада эсар, самодаги булутлардан қор эмас, майин ёмғир ёғарди. Ёмғир қиши билан оқ либосга ўралган дову-дарахтларнинг новдасида томчиларга айланар, томчилар марварид шодасини эслатар, улар борган сари

катталашиб, шоҳдан узилиб заминга бориб қадаларди, метиндек ер эса бу томчиларга бағрини бериб юмшар, оби ҳаёт сувларидан роҳатланарди.

Қатли-омни, куйган вайроналарни самодан туриб кузатган ва гувоҳи бўлган қора қарғаларга ҳавонинг илиқлиги ёқмагандай норози оҳангда қағиллашарди.

Бегалининг ташқи ҳовлиси. Меҳмонхонада оппоқ салласи бежирим ўралган, оқиш юзига қоши кўзи ярашган, тўқ жигарранг чакмони кўркам гавдасига лойиқ фариштадек азиз меҳмон - Абдулҳамид маҳдум Қуръон тиловатини тугатгандан сўнг ўтирганлар юзларига фотиҳа тортишди.

Қишлоққа қадам ранжида қилган отасининг дўстини Шерали дарров таниб олган, илтифотлар кўрсатиб самимият билан кутиб олганди.

«Бу мухаммасни ким битибдур, яқин орада бундай ашъорни ўқимаган эдим», деб отасидан жавоб кутган Шералига отаси: «Биродарим Ҳамид маҳдум битиги, илтимосимни инобатга олиб шу вараққа кўчириб берганди, Девона ҳақида фурсати билан сўзлаб бераман», деб ўғлини тинчлантирган Бегали ҳақиқий дунёда, бирга катта бўлган ҳамқишлоғи, биродари Девона эса дўстини йўқлаб хонадонига ташриф буюриб турибди.

- Дўстим Бегали билан еттикўлда, яйловда пода боққанмиз, бир устознинг қўлида Ҳафтияк мутолаа қилганмиз, зироатни яхши кўрган падарибузрукворингизга мадраса илмини олиш насиб қилмади... Бир бор Бухорои шарифдан келганимда сиз таваллуд топган экансиз, исми муборагингизни отангиз мендан сўраганида Мавлоно Навоийдек улуғ инсоннинг исмини қўйишликни маслаҳат берган эдим.

- Устоз, нечун бу исми танлаган эдинглар?

- Инчунин, Ҳазрати Мавлононинг исмлари Алишерлиги хотирингиздан фаромуш бўлди чоғи, - юзларига табассум югурган меҳмон сўзларида давом этди, - «Шерали» ва «Алишер» исмлари маънан бирдек жаранглайди.

- Мени кечиринг, устоз, андак ноўрин саволимга, - Шерали ўнғайсизланди.

- Алишер исмини қўйсақ ҳам бўларди, лекин отангиз шу исми хуш кўрдилар.

Хона эшиги оҳиста тақиллади. Ранги синиққан, оғриқ азобидан тугал қутилмаган Шерали олиб келинган дастурхонни ёзиб-тузар, ноўхшов ҳаракатларидан мудҳиш воқеаларни пайқаб олган мударрис меҳмон гап бошлади.

- Совуқ хабарларни қаноти узун демишлар, Хўқанд билан шаҳримиздаги қонли кечмишлар бутун Мовароуннаҳр заминга ёйилмиш. Инқилоб, қирғинбарот урушлар!,- Ҳамид маҳдум узатилган чиний пиёладаги чойни олар экан Шералига маъноли қараб қўйди.

Ташқаридан эркак овози эшитилди, хонага Салимбой кириб келди ва меҳмонлар қадрдонларча кўришишди.

- Қадамларига ҳасанот, Мавлоно, назаримда шаҳарни четлаб таваллуд топган ошиёнларига парвоз этибдиларда. Шаҳар бойлари Абдулҳамид маҳдумнинг иззат-ҳурматини жойига қўйиб, Мавлоно деб аташарди.

- Раҳмат, Аллоҳга беадад шукрлар бўлсинким, сиздек саховатпеша инсон билан учрашишлик насиб этиб турибди.

- Қани марҳамат, ўз ўринларига ўтсинлар, - улар дастурхон атрофига жойлашганларидан сўнг Салимбой Шералига:- Саломатмисиз, иним, ярангиз битиб кетгандир-а, деб ҳол сўради.

- Тузукман, аввалги оғриқлардан халос бўлдим, - деди хижолатда мезбон. Суҳбат асносида барча воқеотлардан хабардор бўлган маҳдум:

- Қирқ йил қиёмат бўлганда ҳам Яратгувчи ўзи севган бандаларини ҳар балодан сақлагай, қатли-омдан сақлаган Тангри бундан кейин ҳам сизлардек ориф зотларга ўзи нажот бергай.

- Ҳақ гап, Мавлоно, айтганингиз келсин, - деди Салимбой.

- Саъдуллоҳхон Аълам билан мактуб орқали диллашиб турибмиз, Аълам сиҳат-саломатларми, Шерали ўғлим?

- Андак бетоб эмишлар, ўтган ёз келганларида сизни йўқладилар, Мутеъуллоҳхон қори поччамиз сиҳатлигингиздан огоҳ этдилар, шунда тоғамиз дийдор кўришишликни Аллоҳдан сўраб дуода бўлдилар.

- Илоҳим дуолари мустажоб бўлсин. Аълам «Қўқон мухторияти» ҳақида севинч ила мактуб йўлаган эдилар, остида ашъори ҳам бор эди:

*Уйғонинг, ахбоблар, то чаңд ўлурсиз масту хоб,
Кўрсатур Ҳақ охири бедорга роҳи савоб.
Этди бу айёми Ҳақ инъомидан Фарғонага,
Қилмаган эрди ва бир фикри ани ҳаргиз китоб.*

- Мухторият қон ила бостирилмиш, бу ҳол Саъдуллоҳхон Аъламга, руҳониятларига бисёр таъсир қилмоғи айни ҳақиқатдур,- улар бир оз тин олишди.

- Шу кунлари устозни кўрмоқ, ёнларида бўлмоқ жоиздир,-хўрсиниб олди Шерали.

- Хўқандда бўлган қонли кечмишлардан хабар топиб, олдини олмоқ мақсадида бою уламолар билан тадбирлар кўриб, Аббосхон Тўра машваратларига қулоқ тутиб бадкирдор большевойлар раҳбарига совға-саломлар ҳам юборган эдик, ул Шўро генераллари шафқат қилиш ўрнига шаҳримизнинг кулини кўкка совуриб ҳунарманд халқимизни қириб ташласа,- беихтиёр мижжасига келган ёшни рўмолча билан артар экан сўзида давом этди Салимбой,- Обидхон Тўра, Суроббой ва қози домла жомларга тўлдириб олиб борган зару зеварлар, сарполар эвазига уч азаматни қиличдан ўтказиб, нимталаб ташлабди, қонхўр жаллодлар!!

- Шаҳримиз асл фарзандларидан жудо бўлибди, эссиз-эссиз... Обидхон Тўра олими фузало, уламои замон эдилар,- Абдулҳамид маҳдум диллари афғор, ҳолати дигаргун эдилар.

- Қатли ордан сўнг Мулложимат билан Ҳайдаржон қори Янгичакка бориб шаҳидларни олиб келишди, Камарсада мазорига дафн қилдик,- деб қўшиб қўйди Салимбой.

Мезбону меҳмонлар суҳбатини масжиддан эшити-лаётган азон овози бўлди.

XV

Изғиринли кунлар ўз ҳукмдорлигини ўтказаетган бўлса-да, буралиб-буралиб эсаётган бода ғўр-ғўр шамоли дарахтларни уйқудан ўйғотмоқ учун унинг шохларини силаб силкитар, шохлари орасидаги қуруқ баргларни илиб оларди-да ўз измига солиб, узоқ-узоқларга учириб бориб ер бетига сепарди.

Бу дилларни орзиқтирувчи ёқимли шабада баҳор элчиси эди.

Қишки уйқудан ўйғонаётган ўн саккиз минг олам,

ҳатто чумолиларгача баҳорни олқишлаш учун ҳаракатга тушиб қолишди. Боғбону деҳқонлар севимли боғу зироатгоҳлари сари ошиқдилар.

Отасидан қолган тўрт танобча келадиган сой бўйидаги боғ ва экинзор ерларни соғинган Шерали булоқ сувлари сим-сим оқаётган жаннатмакон гўшасига йўл олди. Қишин-ёзин тиниқ-шаффоф оқадиган бу зилол сувлар тарихи ҳақида падарибузруквори ҳикматли ҳикояни сўзлаб берганди, у ҳозир отаси сўзларини эслади:

-Ўғлим, сувсиз ҳаёт йўқ, қаердаки обиҳаёт бор экан, ўша ердунёнинг жаннатидир. Мана бу зироаткор еримиз авваллари адирли ерлар бўлиб, қўй-қўзиларни бағрига олган яйловлар эди. Бобомиз мавлоно Лутфуллоҳ ҳазратлари саъй-ҳаракатлари сабаб обод манзилгоҳга айланган. Ул зотнинг қаерга пойқадамлари тегмасин ўша замин обод бўлган. Мавлоно аввало сув йўларини таъмирлаб, сувлар чиқариб аҳли-ақраболар билан зироатчилик-боғдорчиликни йўлга қўйганлар. Зубурқонда истиқоматда бўлганларида бир ариқ, Карниёнда эса икки ариқ қаздириб бир қанча муриду мухлис ва шогирдлар орттирганликларини «Маноқиб» да баён этадилар. Чустга келганларида Камарсада булоқларининг кўзини очиб соя-салқин масканга, зиёратгоҳга айлантирганлар, мадрасада толиби илмларга раҳнамолик қилиш билан биргаликда мана шу сиз кўриб турган обиҳаёт ариғини ҳам ул зот қаздириб сув келтирганлар. Мавлононинг замин сиру синоатидан огоҳ этиб, ўзи хабар бераркан, қаердан ариқ қаздирсалар ер тубидаги ҳаёт суви булоқ бўлиб, қайнаб-тошиб йўлга равона бўларкан. Мавлоно Аллоҳ берган зеҳну заковатни, илму найбни юрт фаровонлиги йўлида ишлатган авлиёи замон эдилар:

Ҳарчи хоҳад авлиё он мешавад,

Жумла олам банди фармон мешавад.

Ул зот чиқарган икки ариқ туфайли қишлоғимиз барпо бўлган, боғларимиз ҳам, жамики ерларимиз ҳам, бизлар ҳам шу заминда кўкариб, ўниб-ўсиб истиқоматда турибмиз...

Шерали боғ айланар экан отаси билан эккан, ҳозирда ўн-ўн бир ёшли ўриқлар гўё унга пешвоз чиқиб салом бераётгандек аста тебранишиб навбаҳор шабадасидан

миннатдор бўлиб куртак ёзишга чоғланишиб кўкка бўй чўзган.

Богнинг ён томони анорзор.

Шохлари тиконли, барглари майда-наштарсимон анор кўчатларини қишлоққа дастлаб Бегали ака олиб келиб эккан эди. Богбон баҳорда оч-қизил рангда гуллаб лозазорни эслатувчи анорзорга суқланиб қарар, роҳатланар, оралаб юрганида эса ўзини Беҳиштда сайр қилаётгандек ҳис қилар эди. Водийда машҳур бўлган бу тиконли анор дарахти совуққа чидамсиз бўлиб, кеч кузда тупроққа кўмилиб, эрта баҳорда очилар, шунинг учун ҳам ҳар кимса анорзорни орзу қилмас, аммо нордон-хуштаъм мевасини татиб кўрган киши анорзорни ихтиёр қилмай қолмасди.

Шералини кўкламги юмушлар: анор тупларини тупроқ остидан чиқариб олиш, буғдойзорни суғориш, кузда шудгор қилинган ерларни экиш учун тайёрлашдек долзарб меҳнатлар кутиб турарди. Шерали, даставвал, сувталаб буғдой майсалари билан тиллашиб ўқариқни тозалаб, обиҳаёт сувини очиб юборди

... У қайси иш билан машғул бўлмасин кўз ўнгида отаси Бегали ака гавадаланарди, тўғрида, ҳар баҳор дала юмушлари қиблагоҳи бошчилигида, хонадон аъзолари иштирокида бажариларди-да.

На қилсин, мадраса талабаси тақдир тақозоси билан отаси каби зироат ишларига берилиб кетди.

XVI

Таҳликали ойу йиллар ўтиб бормоқда...

Мол-мулки хатланган, зироат ерлари мусодара қилинган Шерали Салимбой ҳузурида. Бу ташриф бойнинг қалбидаги жароҳатни янгилади.

-Шер (қайнисини шундай атарди), миллатни хонавайрон қилган большевой бор-будимизни олгани билан тинчимай энди ҳаётимизга чанг солмоқда!

-Падари бузрукворим, «Ҳалол ризқ берувчи ерларимизни хор тутманг, экин экиб парваришланг, ночорлар ҳолидан хабардор бўлинг, иймонсиз-ҳасадгўй кимсалар зиёратига борманг», деган эдилар. Ўша ҳасадгўйлар мулкимизга эгаликлари етмай иймонсизликларини намоён қилмоқдалар, бунинг асл сабабига тушуниб етмоқ керак,- Шерали чуқур хўрсиниб олди.

-Янги тузумдан ашъор ўқиб қашпоқларни ортидан эргаштириб юрган Ваҳший асл ҳақиқатни ёзибдур, ўқинг,-деб қўлидаги газетни қайнисига узатди Салимбой.

- «...Фарғонанинг пок ери аҳолиси, ҳаттоки, барча Турон, яъни Туркистоннинг Мавороуннаҳри, Ўрта Осиё, яъни барчалари бир қавм ва бир миллат бўлган аҳоли тахминан 1280 ҳижрий йилдан (1864 милодий йилдан)) бери елкаларига фалакнинг кўп калтақларини едилар, манхус руснинг беомон қўлидан кўп кутилмаган аччиқ-аччиқ тарсакиларни едилар. Кўп йиллар давомида Россия императорлиги давлатидан шариф шарият учун, дин ҳуқуқи, мазҳаб ва одатларни адо этиш учун ижозат ололмадилар. Шундай кун келдики,улар овропаликлар томонидан зolimларча лафзий ва маъний ҳужумга учрадилар», - Шерали ўқишни тўхтатиб, ҳайратда бойга қаради.

- Россияга қарамлигимизнинг аянчли қисматларини хатга битган Ваҳший ҳозирда Шўролар ўчоғига ўтқаламоқда, бу ҳол большевойларга қўл келиб, улусни бизга қайраб солмоқда. Оломоннинг бу ноҳўя ҳаракатидан омон қолиш учун ўзни узлатга олмоқ пайти келди.

- Атрофдагилар сенга кўз олайтириб, тишини қайраб турса, худди йиртқичлар галаси орасида қолгандек ҳис қиларкансан ўзингни.

- Тўғри айтасиз, мулла иним, Шўроларнинг бешафқатлигини кўрингки, ўз давлатларининг идора этиб турган Николай подишога ҳам шафқат қилмай хонадони билан қатл қилиб юборибди. Бундай бешафқатликни дунё ҳали кўрмаган,-деди Салимбой.

- Не қилмоққа ўйланиб қолдим,-бошидаги чуст дуншини тўғрилар экан Шерали бойга умидворлик билан қаради.

-Қанчадан қанча амиру бекларимиз рус салотини сenga олмадилар, ички низолар ҳали-бери интиҳо кoнмагай, яшаш ўта қалтис, вақтинча бўлса ҳам юртни тарк этмоқ лозимдир.

-Туғилган масканни тарк этмоқлик нақадар оғир,- Шерали бироз ўйланиб турди-да, хўрсиниб, — донолари-

миз айтмоқчи, инсоннинг қалбида авайлаб сақлайдиган бешта азиз нарсаси бор: жони, моли, дини, оиласи, Ватанидир. Менга Ватанни тарк этмоқлик эриш туюлмоқда.

- Нега?

- Киндик қонимиз шу тупроққа тўкилган, шу замин йўрғаклаб, ардоқлаб вояга етказган, аждодларимиз ҳоки ҳам шу заминда. Бошқа чора топмоқ мумкинмикан?

- Бизни афғон диёридаги биродарлар чорламоқда, сиз ўқиган газетни Абдулкарим ҳожи юбормишлар, ул халқ билан тилимиз динимиз бирдир, — куюнчақлик билан гапирарди бой.

Шерали ўйга толди, унинг хаёли мозийга, узоқ ўтмишга сингиб кетди.

Хуросондаги тож-тахт учун бўлган курашларда Фиёсиддин кичкина оила аъзоларини Ҳиротдан Ироққа кўчириб борган эди.

Бу тадбир туфайли ёш Алишерлар хонадони хавф-хатардан омон қолиши, Тафт шаҳрида машҳур тарихчи олим Шарофиддин Али Яздий билан танишув, Хуросонда тинчлик қарор топгандан сўнг улар оиласининг Ҳиротга қайтиб келиши Шерали кўнглига бироз таскин берса-да, Салимбойнинг фикрини эшитиб не қиларин билмай қолди, буни зимдан сезган бой сўзида давом этди:

- Афғон юрти биз учун бегона эмас, Бобур ҳазратлари Ватан тутган юрт, қабри муборақлари ҳам Қобулдадир, - деб қўшиб қўйди.

- Фикрингиз тўғри, лекин шоҳ Бобур ҳазратлари бир ашъорларида:

*Толеъ йўқки жонимга балолиғ бўлди,
Ҳар ишники қилдим хатолиғ бўлди.
Ўз ерни қўйиб Ҳинд сори юзландим,
Ё Раб, нетайин, не юз қаролиғ бўлди.*

- деб Ватанга чексиз муҳаббатларини изҳор қилганлар, Бобуршоҳнинг бирдан бир орзулари Ватанга қайтмоқ эди...

- Шер, биз вақтинча Ватандан узоқда бўлсак-да, жонимиз, динимиз, оиламизни сақлаб қолгаймиз, сўнгра туғилган ошиёнимизга, албатта, қайтамыз, - ҳар бир машваратда қатъийлик билан ўз фикрини ўтказадиган Салимбойнинг сўзларига қарши фикр билдиришга

ботинолмаган Шерали бироз ўйланиб қолди ва яна қиблагоҳининг сўзларини эслади:

- «Ўғлим, меҳрибон волидангиз, мушфиқ синглингиз, азиз завжангизга мурувват кўрсатинг, уларни кўз қорачиғингиздек асранг, зеро сиздан бўлак суянчиқлари йўқдир». Салимбойнинг, йўл тадорикларини кўрайлик, деган қатъий сўзини гўё отаси айтаётганидек, буйруқ оҳангида жаранглаган сўзлари Шерали руҳониятига қаттиқ таъсир кўрсатди. У сафарга чиқишни ихтиёр қилди.

XVII

Айни ёз чилласи. Қуёш бутун борлиқни шундай қиздирардики, гўё ер юзида тирик мавжудот, тирик наботот йўқдек, одам юрса оёғи қуядиган замин мисдек қизиган, баҳорда ер бетига гиламдек тўшалган майсалар, ўт-ўланларгача жизганак бўлиб, ўлимга маҳкум қилинган нажотсиз кимса каби аҳволи танг. Эсаётган иссиқ гармсел шамоли эса жамики дарахтларнинг ям-яшил баргларини ўтли тили билан ялаб ўтар, бунга чидай олмаган япроқлар қовжираб, йўғон танасига боқиб ундан ҳаёт суви келишини кутиб илтижога турарди, дарахт илдизлари эса ер қаъридан нажот сувини изларди. Аллоҳ таоло жаҳолият ботқоғига ботган инсонларни яна бир бор синаш учун гўё дўзах ўтидан бир мисқолини олиб заминга юборгану, бу ўт оламни тандирдек қиздириб турибди.

Жаннатмакон водийда қурғоқчилик бошланаётган эди.

Шўролар таъқибидаги хонадон аҳли-аёллари билан бу жазирама фаслнинг салқин тунларини ихтиёр этиб, борлиқ уйқуга чўмганида, хилват манзилардан ўтиб жануб томонга борарди. Таҳликали тунларда йўл юрса ҳам мўл юрган сайёҳлар Ҳиндикуш тоғларидан бошланиб Оролга қуюлувчи Амударё соҳилларига етиб келдилар. Жайхун деб аталувчи кенг ўзанли серсув дарёнинг нариги соҳили - Афғонистон ерлари.

Шу ергача етиб келган, ҳанузгача иккиланиб не

қиларини билмаган, сўнгги бор она тупроғида турган Шерали саждагоҳга бош қўйиб илтижода турарди:

Мени кочир, она замин! Тинчлигинг, яшнаб-яшнашини, келажагинг учун масъул бўла туриб фарзандлик бурчимни адо этолмадим, қўлимга қурол олиб сарҳадларингни ҳимоя қила олмадим. Қиблагоҳимнинг панд-насихатлари сабаб, ҳатто чумолига ҳам озор бериш мўмин инсон учун гуноҳи азим, деган ақида таъсирида қолдим. Болалигимда бир мактабдошимдан нимагадир роса калтак еб уйга сўкиниб, доду фарёд қилиб кириб келганимда қиблагоҳим мени тинчлантириш ўрнига назабланиб, «падарлаънат, муштдеклигингдан адоват йўлига кирибсан, бадбахт, отангни ўлдирганга онангни бер деган азизларимиз», - деб чунонам таъзимни берганларки.., онаизоримнинг қўлларида ҳушимга келганман. Қиблагоҳимнинг бу сабоқлари мени умр бўйи адоват кўчасидан сақлаб келди, ҳаётимда бировга кин-адоватда бўлмаганман, нима қилай, айт, Она-Тупроқ!! Балки мендек ношуд инсон ҳаётда жуда оздир. Аждодларимиз сени жондан севиб ҳар қаричинг ҳақида туганмас ҳикматлар айтганлар, дostonлар тўқиганлар, Амир Темур бобомиз босқинчи Чингиз зулмидан озод этганлар. Мен бўлсам сени тарк этмоқчи бўлиб турибман, аслида бир-бири билан қирти пичоқ бўлиб турган миллатдошларни ҳидоят сари бошлаб, ил-маърифат суви билан сувлантириб, бир-бирлари билан яраштириб мавлоно Лутфуллоҳ ҳазратнинг йўлларидан боришим лозим эди... Тўғри йўлни кўрсат, эй бу кўҳна оламни яратган, Аллоҳим!!!

Бу ҳолни кузатиб турган саросимадаги Салимбой қайнисига яқинлашиб:

- Бардам бўлинг Шер, оч-қашшоқ оломоннинг аҳволини кўриб турибсиз, ҳатто текинга олган мол туёқларини кўпайтириб бойиш ўрнига ҳакалак отган нафслари гапига кириб сўйиб танаввул қилиб ётибди, заминга қадаш учун берилган уруғликкача паққос тушириб, яна борму деб Шўронинг қўлига қараб турибди. Бундай фосиклар Аллоҳни ҳам танимайди, дарғазаб Тангри таоло қаҳатчиликни бекорга юборган

эмас! Улар бизларнинг панд-насихатларимизга мўхтож эмас, уларнинг бошини силаб турган раҳнамолари бор, улар бизларни хароб қилгай,...

Бу сўзларни Шерали эшитмас, заминга михлангандай кимир этмасди. Бой шаҳдам келиб қайнисининг қўлидан тутди-да:

- Шер, ўзингизни қўлга олинг, бу ерлар хавфли, большовойлар таъқибидамиз, аҳли-аёлларимиз кутиб қолишди,-деб Шералини турғизмоққа уринди.

Шерали бошини муқаддас саждагоҳдан кўтараркан қалин қамишлар билан қопланган дарё қирғоқларига, нотинч оқаетган азим дарёга қаради-ю, негадир кўнгли увишиб кетди. Шунда юзини ўнгга қаратди ва она ер сарҳадларига суқланиб боқди.

Воҳ ажаб! Тонготар чоғида узоқдан оппоқлибосдаги нуроний зот шу томонга келарди. Шерали ҳайратда. Рўё унга яқин келиб:

-Бу заминда яшаган обоу-аждодаларимиз ҳеч бир зотга озор етказмаган, улусни илм-маърифат нурлари билан зийнатлаб ислом дини ривожига, рағбатига жон фидо қилганлар.-Ватанни тарк этманг, муқаддас заминимизда сизларга ҳеч бир зот озор бермагай, авлодларимиз ҳеч завоқ топмагай, Ватанни тарк этманг! Тарк этманг..!

Ўрнидан тик туриб қаддини рослаган Шерали бойга қараб:

- Ота-боболарим, момоларимнинг табаррук жисмлари қоришиб кетган тупроқни ташлаб ҳеч қаерга кетмайман, менинг ҳам авлодларимнинг ҳам танлари шу қутлуғ даргоҳда қолгай! Ватанимнинг ҳар бир гиёҳи, оқар сувлари, тоғу тошлари мен учун азиз,...- кўзлари ёшланган Шералининг кўнгли тўлиб гапиролмай қолди. У неча йиллаб тоғдек босиб ётган фикрлар уммонидан халос бўлиб енгил нафас оларди.

Кутилмаганда қайнисининг қатъий қароридан ғазабланган Салимбой гапиришга чоғланди-ю, узоқроқдан эшитилган қандайдир шарпадан чўчиб, ўзини дарё бўйида кутиб турган қайиқлар томон, қалин қамишзорлар томон олди...

ВОКЕИЙ ҲИКОЯЛАР

ДЕҲҚОНБОБО

Мезон ойи охирлари. Деҳқонбой ота қуруқ чўпга айланган ғўзапояли пайкалларни кезар, дам-бадам энкайиб агатлардаги кўмилмай қолган буғдой донларини тупроққа кўмиб борарди. Пахтазордаги қарияни кўрган бригадир шу томонга юрди.

-Ҳой, бригадир болам, нима қилганларинг бу, ерни алдаб бўлмайди, юмшатиб эксанглар бўлмайдими?! Эссиз, эссиз,- деб тупроқли қўлидаги ҳассасини маҳкам ушлаганича экинзорга боқарди. Бекназар салом берганидан сўнг:

-Тинчликми, ота, пайкалларни айланиб қолибсиз,- деди.

-Болам, бу қаровсиз ерларни айланиб юрганимни ўзим ҳам билмайман, тошдек ерга дон сочибсизлар, намсиз шу қуруқ тупроқдан дон униб чиқади деб сенга ким айтган-а?! Дон униб чиқадими, ростини айт, Бек?

-Йўқ, униб чиқмайди,-бамайлихотир жавоб берарди бригадир.

-Ҳатто сувламабсизлар ҳам, нега?

-Юқори ариқда етарли сув йўқ, олабайроқ қилиб суғоришни кимга кераги бор, сув топиб беришса суғорамиз.

-Эсинг жойидами сенинг, бу пайкалларнинг ўз суви борку. Ақлингни йиғиб фикр қилсанг кўпчиликни қорнини тўйдирасан, қишлоқ халқи олдида мартабали бўласан, инсонни ер тўйдиреди, болам. Одамларингни йиғиб тезда юқорига юбор, сув бўйлаб келишсин.

Буйруқ оҳангида жаранлаган қариянинг гапи бригадирнинг энсасини қотирди шекилли у аччиқданиб:

-Ҳозир ҳеч кимсани топиб бўлмайди,- деди.

-Нега?

-Йил бошидан бери аъзолар маош олмайди, уларга сўзим ўтмайди, катталар эътиборсиз, буларни сиз тушунмайсиз. Сиздан фақат бир илтимос, тинчгина нафақангизни олиб ётсангизчи, бобой,- деб саннаётган бригадир отанинг қалтираётган кўлларидаги ҳасса зарбига чидаш беролмай чекинди.

Самода чарх уриб учиб юрган қушлар галаси одамизотдан миннатдордек пайкаллардаги етарли ризқларини териб ер эдилар.

Бу кўнгилсиз воқеадан сўнг Деҳқонбой ота кечаси билан ухлай олмади:

-Водийда ер ҳисобли бўлса, унга эътибор сушт бўлса, ёшларга ақл бўлсанг кўнгилни хира қилса, қай кунларга қолдик, Эгам?- у иккинчи ёнга ағдарилиб олди-да, яна хаёлотга берилди,- ундай десам, ён қўшним Назир-жоннинг даласидан жаннатнинг ҳиди келади-я, буғдойи шундай майсалаганки, ям-яшиллигини кўриб дилинг яйраб кетади, отаси раҳматли зўр деҳқон эди-да. Заминга ҳақиқий деҳқон эгалик қилиши керак-да...

Бир амаллаб тонг оттирган Деҳқонбой ота ширкат хўжалигига ёрдам бермоқ лозим, деган қарорга келди ва оҳорли чопонини кийиб йўлга отланди.

-Фронтдош дўстим Соаталининг ўғли нуфузли идоралардан бирида раҳбар,- деб марҳум дўстининг ўғли Султоналини кўргиси келди ва ҳозирги вазиятдан хабардор қилмоқ ҳамда ишсиз юрган ёшларга бирор бир корхона қуриш лозимлигини уқдирмоқ учун ҳам учрашиш зарурлигини ҳис қилди-да кўчага чиқди.

-Султонали, албатта, сўзларимни тинглайди,- дерди ота ўзича...

Азим шаҳар марказига етиб келган Деҳқонбой ота шофёр йигитни дуо қиларди:

-Умринг зиёда, олганинг олтин, қўйган қадаминг хайрли бўлсин, болам,- деб юзига фотиҳа тортди. Шофёр йигит ҳам отанинг ҳурматини жойига қўймоқ-чун астойдил ҳаракат қилиб:

-Бува, ишингиз битса кетиб қолманг, мана бу ўриндикда ўтириб туринг, мен олиб кетаман,- деди.

-Раҳмат, болам, сен менга айтчи, ҳоким Султона-лининг идораси қайси ёқда эди, бу жойлар жуда ўзгариб кетибди,- деди ота баланд биноларга разм солар экан.

-Тўғридаги панжарали дарвоза ёнидаги милиционер-дан сўрасангиз кўрсатиб қўяди,- йигит отадан изн сўраб машинасига ўтирди.

Найза учли йўғон панжаралар билан ўралган салобатли мрамар бинонинг ҳовлиси чиннидек топ-тоза, йўлканинг икки томонидаги гулзор, кўм-кўк арчалар,

сарнаар ажиб гуллик кашф этиб, киши руҳига роҳат бағишлайди.

Ундадек булиб қолган, кўз ўнгида вояга етган Султоналининг шу азим шаҳарда каттақонлиги бобо қалбида севинч ва мағрурлик ҳиссини ўйғотарди. У қуббали темир дарвозага яқинлашар экан қўриқчилардан бири тўхтатди.

-Отахон, бу ерга кириш мумкин эмас, фақат пропускаи билан қўйилади,-деди.

-Султонали ўғлимда ишим бор эди, бир рови чақирсанг, қишлоқдан Деҳқонбобо келибдилар десанг, дарров чиқади, мелиса болам,- ота чарчаганиданми энтикиб-энтикиб гапирарди. Милиционер ичкарига кириб кетаётган хизматчилардан бирига нималарнидир айтиб, жиринглаётган телефон томон юрди. У ким биландир гаплашар, юзидан жиддийлик аломатлари сезилиб турар, тик туриб қолган бобо эса гўё эсидан чиққанди. Тик қолиб толиққан Деҳқонбобо яна унга мурожаат қилди:

-Умринг зиёда бўлсин, бир оғизгина гапим бор, келганимни Султоналига айтгин, болам,- дерди чарчаган ота.

-Султонали Соаталиевич банд эканлар, душанба куни келинг, сиздек фуқароларни қабул қиладилар,- бепарвогина қараб турарди милиционер.

Торвузи қўлтиғидан тушган ота йўғон чинор остидаги ўриндиққа зўрға етиб олди. Тез-тез нафас олиб ҳансираётган ота мрамар бинога қараб-қараб қўяр, у Султонали билан учрашишдан умидвор эди.

Деҳқонбобони кузнинг салқин шабадаси йўқлаб келди, у отанинг ажинли юзини силаб-сийпалаб кўнгили берди-да, йўлақдаги чинор баргларини учуриб ўйнаб, ўз измига солиб, шитирлаб-шивирлаб ўз йўлида давом этди.

Бу орада бозордан қайтган шофёр йигит келиб қолди.

-Султонали акага учрашдингизми, ота?

-Йўқ, душанбада келсангиз қабул қиладилар,- дейишди.

Шу пайт мрамар бинодан одамлар қуршовида Султонали чиқиб қолди. Аллоҳ қайтадан куч ато қилган Бобо азод ўрнидан турди ва темир панжара сари юрди ва яқинлашгач:

-Султонали, болам!- деб чақирди, унинг йўғон баралла айтган овозини ҳамма эшитди, аммо...

Дехқонбобони кўрган Ҳоким ёнидагиларга нимадир деб, қора «Волга» машинасига ўтирди ва қарши томондаги эшиқдан физилаганича чиқиб кўздан ғойиб бўлди.

Мижжасида аламли ёш қалқиган Бобонинг оёқлари зўрға кўтариб турарди.

-Лоақал тўрт қадам қўйиб ҳолимни сўрмадинг, Аллоҳдан сўраб олган Султоним, лоақал тўрт қадам қўймадинг, тўрт қадам...,

Тўқсон баҳорни қаршилаётган бобони шофёр йигит суяб турарди.

-Майли болам, давлатнинг одамисан, юрт бошқариш осон эмас, барини тушунаман, яхши-ёмоннинг орасидасан, лекин отанг ҳурмати, унинг руҳи-арвоҳи ҳурмати бобонга бир оғизгина «яхшимисиз» деб кўнгил берсанг бўлмасмиди...

Бобонинг кўз ёшлари оппоқ соқолини ҳўллаб, кўксига маржон бўлиб томарди...

Машина қишлоқ йўлида шошмасдан борар, қалби вайрон икки киши чурқ этмай мотамсаро ўтиришар, машина ойнасидан эса кимсасиз далалар жигарранг-сарғиш тусда кўринар, ағатлар устида чарх уриб учиб юрган қушларнинг овози элас-элас эшитилиб турарди.

-Султоналимнинг умрини узоқ, элу халққа қайишадиган халқпарвар қилгин, оёғини ердан узмагин, инсофу тавфиқ ато этгин, Аллоҳим,-бобо пичирлар, қалби ва қўли дуода эди.

Қ О П Қ О Н

Прокуратура биносидан ранги бўздек оқариб чиққан Ҳалимбой терговчининг дўқ-пўписасидан гангиб қовун тушириб қўйган эди.

Эртаси куни минг бир хаёлда оёғи тортмай қадам ранжида қилган Ҳалимбойни терговчи совуққина кутиб олди. Бежирим кийинган зарҳал рангига ўта пардоз берган жувонни хайр-хушлашиб кузатган терговчи даканг хўроздек мағрур юриб стулига ўтирар экан:

- Ҳм,... келдингизми, шервачча. Ишингиз юзасидан

кўқори билан гаплашдим, қилмишингизга яраша чамбларақ ичиди ўтиришга тўғри келади...

«Шертачча», дейишига бало борми, ўзи илигим қилтираб, ичимда нимадир узилай деб зўрға турибманку, — дилидан ўтказди Ҳалимбой.

— Ажратаман деб орасига тушгандим холос-ку, ука, — илтижоли кўзларини терговчига тикиб турарди жабрланувчи.

— Сизга яна бир бор айтаман, кўчада, жанжалкашлар орасида нима бор сизга ўзи, объектга тушиб қолгансиз, объектга. Бунинг устига жабрланувчининг оёғига совуқ қурол билан уриб тан жароҳати етказилган, медэкспертиза хулосалари бор, саводлига ўхшайсиз, мана буларни ўқиб остига имзо қўйинг.

Ўша кунги нохуш воқеаларни Ҳалимбой эслай кетди: ҳатто муштнинг зарбини ҳам тотиб кўрмаган, врач иниси кўмагида айёрона шифохонага ётиб олган жоҳилнинг «Урдингку, оёғимни синдирдингку, тонасанми», — деб ишшайиб туриши унинг кўз ўнгидан сира кетмай ғазабини юз чандон оширар эди.

Ёзув машинкасидан эндигина чиққан айблов қоғозларини терговчи Ҳалимбойнинг олдига суриб қўйди. У нима қилишини билмай қопқонга тушган мушукдек ҳолсиз-жонсиз турганида бахтига адвокати келиб қолди ва у вазиятни тушунганидан сўнг жабрланувчига қараб:

— Ҳалимбой ака, ўзингизни қўлга олинг, аввалги протоколларга маслаҳатсиз керагича имзо қўйиб, айбланувчига айлангансиз. Бу ҳам ўшалардан бири, асосий масалани халқ суди ҳал қилади, — деди. Адвокат терговчи билан нималарнидир маслаҳатлашиб, иши зарурлигини айтиб хонадан чиққанидан сўнг ғаройиб ҳодиса рўй берди.

Уч ойдан бери бўзчининг моқисидек югуриб-елиб гувоҳ сифатида келаётган Ҳалимбой айбланувчига айланганидан сўнг терговчи қатъий чоралар кўришга киришди:

— Кимсанов, жиноятингиз оғирлигидан суд бўлгунингизга қадар панжара ортида ўтирасиз, — у хотиржам

телефон номерларини тера бошлади, — Алло, милицияданми? Ҳа, Нортўраев, ўзингизми.., «дам олувчи»лардан яна бирини олиб кетсангиз?!...

Зум ўтмай етиб келган норғул милиционерни кўрган Ҳалимбой қамалиши муқаррарлигига ҳеч шубҳа қилмай юраги қаттиқ санчди, унинг нафас олиши тезлашиб, мурдадек оқариб, мункиб полга йиқилди. Кутилмаган воқеадан эсанкираган терговчи бирдан инсофга келди шекилли, сўроқ пайтида кўз-кўз қилиб ичиб ўтирган газли сувдан айбланувчининг юзига септа кетди. Ҳушига келган Ҳалимбой рўбарўсидаги кимсага мунглилтижолои боқиб:

— Наҳотки, иложи бўлмаса, ука, — деб пичирлади.

— Кўрқитиб юбордингиз-ку, Шер.., Ўзингизни қўлга олинг, нега иложи бўлмасин, ўликнигина тирилтириб бўлмайди, — таскин берарди терговчи.

У Нортўраевга рухсат берди...

— Биз айтгани қилсангиз судгача озодликда юрасиз, ҳозир ариза ёзинг, — деб оқ қоғоз ва қалам қўйди Ҳалимбойнинг олдига.

— Жон ука, ўзингиз ёзинг, мен имзолайман, — «имзолайман» деган сўздан ўзи хижолат чекиб адвокатнинг танбеҳини эслади.

Ўғли Ҳошимбойнинг никоҳ тўйига атаб боқилаётган кўрадаги туёқлар эвазига вақтинча қамалмай қолган Ҳалимбой сўнгги бор ҳайбатли тош бинодан чиқар экан, ўғлига маъноли қараб қўйди. Қушдек енгил бўлиб қолган отасини суяб олган Ҳошимбой бино пештоқига осиклик ёзувни ўқий бошлади: ўғлининг баланд овозда шиорни тескарисига ўқиётган сўзларидан негадир чўчиган Ҳалимбой биров эшитмадимикан, деб атрофга қаради ва:

— Ўғлим, қамалмай қолдимку, Аллоҳга шукур қилиш керак, бош омон бўлса дўппи топилади, — деб қўйди.

Кейинги пайтларда ўйчан бўлиб қолган, аламзада Ҳошимбойнинг қулоғига ғойибдан бир овоз эшитилди: «Бу ўткинчи дунёда тақдирга ҳам ишонмоқ керак, отангни қозилар шилди, арзга қайга ҳам борардинг...»

О Қ ПАДАР

Бу йилги киш қаҳрли қиличини қайраб келган, оппоқ қор билан қопланган ерлар метиндек музлаган, дов-дарахтлар эса карахт, қуёш нур сочаётган бўлса ҳам чилла тиғи теккан жойини узиб оларди. Шунинг учун бўлса керак, гавжум кўчаларда одам зоти кам, аҳён-аҳёнда заруратдан кўчага чиққан инсонлар кўзга ташланади. Улар сафига пешин намозини ўқиб чиққан қавмлар кўшилишди.

Мавлоно Лутфуллоҳ масжидида имом-хатибдан бошқа ҳеч ким қолмаганлигини сезган уст-боши юпун, ияк суяклари бўртиб чиққан, озғин, қирқ-элик ёшлар атрофидаги ғариб кимса ичкари кирди. У ҳансирар, киртайган кўзлари ғамгин, бу ўткинчи дунёдан нажот излаётганлиги билиниб турарди. Масжид ичкарисидаги хоналардан бирида имом домла Фарғона музофотидан келган меҳмонлар билан танча атрофида суҳбатлашиб ўтирарди. Нажоткор ўша ёққа одимлади. У остона ҳатлаб ичкари кира олмай бир муддат эшик ёнида туриб қолди, ўзида ғайритабиий куч топган кимса секин эшикни тақиллатди.

— Кираверсинлар, — деган овозни эшитиб хонага кирди.

— А-ас-са-салому а-алай-кум!

— Воалайкум ассалом, — алик олишди улар. Бошқа сўз топа олмай пойгақда турган кимсага қараб имом домла сўз бошлади:

— Хуш, келинг, қандай юмушлари бор эди? Яқинроқ келиб танчага ўтиринг.

— И-и-мом по-поч-ча, шу-шу... — у дудукланар, гапира олмас, мижжаларига ёш тўлиб борарди. Абдурахмон домла меҳмонларга қараб олди-да, ғарибни нима учун келганлигини англаб, унга бошдан-оёқ разм солиб олгандан сўнг, гапираверинг, дегандай бошини қимирлатди.

— И-и-мом по-поч-ча, шу-шу тўрт фа-фар-зандим оч, — бармоқлари билан ҳам санаб кўрсатди, — жо-жон по-поч-ча, ё-ёр-дам қи-қилинг?! — кўз ёшлари пастга дўмаларди. Абгор қиёфадаги бу зот негадир имом-домлага қарай олмас, юзини олиб қочар, дудукланишда давом этарди.

Фарғоналик меҳмонлар бу ҳолдан таажжубда эдилар. Меҳмонлардан бири раҳмдил инсон бўлса керак, ўнғайсизланиб, вужуди гўё олов ичида қолгандек тўлғаниб, бир сўз ҳам деяолмай тутунсиз ёнарди.

– Жон по-поч-ча, ёрдам қи-қи-линг, у-уйда у-ун йўқ!..

Хонадагилар бир неча муддат жим қолишди ва бир-бирларига маъноли қараб олишгандан сўнг Абдураҳмон домла кўкрак чўнтагини кавлаб пул олди. Худди шуни кутгандай меҳмон биродарлар ҳам ёрдамга ошиқди.

– Худо у-умрларингни у-узоқ қи-қилсин, ка-камлик кў-кўр-манглар, – эшик оҳиста ёпилиб, тиланчи кимса чиқиб кетди.

Абдураҳмон домла суҳбатдошларидан бири, ўз ёғига ўзи қоврилиб, кўз ёшларини яширолмай ўтирган меҳмонга қараб:

– Абдулбоқи, дунёнинг ишлари жуда қизиқда. Бу йигитнинг отаси раҳматли бизнинг қадрдонларимиздан бири эди, шу сизлар кўрган фарзандини еру кўкка ишонмай, бир тикон ҳам киргизмай, оқ ювиб-оқ тараб не-не машаққатлар билан вояга етказган эди-я, афсус-афсус қадрдонимизнинг умри қисқа экан, бечора ўтди-кетди. Бу фарзанди қиблагоҳининг дуосини ололмади, ҳатто фарзандлик бурчини ҳам адо этолмади, охир оқибатда оқпадар номини олиб, мажнуннамо ҳолатта тушиб қолди. Ҳар замон-ҳар замонда келиб туради, – дедилар.

Бу сўзларни эшитган Абдулбоқи ҳожи дўзах ўтидан халос бўлгандек енгил нафас ола бошлади, қалбидаги раҳмдиллик ўрнини афсус-надомат эгаллади.

– Қилмиш-қидирмиш-да, азизлар, – имом-домла суҳбатни давом эттирди...

С У Ҳ Б А Т

Ёзнинг жазирама кунларидан бири. Қуёш ётоғига бош қўйган бўлса ҳам ҳавонинг шашти пасаймаган. Ҳамма ёққа, ҳовли саҳнига, сўриток остларига, чорпоя атрофларига муздек сувлар сепилган бўлса-да, иссиқ-дим ҳаво ҳукмрон эди.

Сўрида ўтирган икки дўст лампочка ёғдусида суҳбатта

берилиб кетишган, маржон-маржон терларини артаётган ранги тиниқ ўрта ёшлардаги меҳмон йигит мезбонни саволга тугар, қотмадан келган юзи офтобда қорайган, камсуқум йигит эса унинг саволларига жавоб берарди. Улар синфдош-сирдош дўст бўлсалар-да, тақдир бир-бирларидан узоқда яшаш учун маҳкум этганди. Ҳусниддин Тошкент олийгоҳларидан бирида таҳсил олиб, ишлаш учун шаҳри азимда қолган, Юнусбек эса ўз қишлоғида қолиб, колхозда суяги қотганди. Ҳусниддин қачонки қишлоққа келса, қадрдонини кўрмасдан кетмас, у билан суҳбат куришини тарк этмасди. Айниқса, фикрлари икки қутбга бўлиниб баҳслашган вазиятларда суҳбатлари авжига чиқар, қизишишар, яна тин олиб фикрлар уммонига фарқ бўлишар, ҳаётий мавзудан четлаб ўтиб бўлмас, шунинг учун кўпроқ ҳозирги вазият таҳлил қилинарди.

— Юнус, қачонгача шу эски чопонингни кийиб юрасан, ҳовли- жойингга ҳам қарамай қўйибсан, яхши шароит туғдириш, яхши яшаш йўлларини қидириш керак, бунинг учун каллани ишлатиш лозим, мактабда ёмон ўқимаган эдинг...

— Ҳамма сенга ўхшаб олим бўлаверса подани ким боқади, Ҳусни, барибир саволингга жавоб бермасам хафа бўласан, менимча, коллектив бўлиб меҳнат қилиш яхши-ку-я, аммо қанча кўп ишласанг ҳам маошнинг таъсири йўқ, эл қатори ҳақ оласан.

— Нима учун эл қатори ҳақ олишинг керак?

— Буни раҳбарлардан сўра, ҳозир бунданам баттар ишлар бўляпти. Сенга очигини айтсам бирор жўяли фикр берарсан. Колхозда раҳбар янгилавериб бор даромадлар ҳам қайгадир ғойиб бўляпти. Тўқ бўрини олиб ташлаган оч бўрилар колхозчиларнинг ҳақиға хиёнат қилиб, ғажиб-тишлаб тортмоқдалар. Эддан уялмай қўшниларининг хароб уйи ёнида данғиллама иморатлар соляпти. Буни кўр одам ҳам билади-сезади.

— Кўр одам ҳам билса-сезсаю, индамай юраберса, шу яхшими, Юнус?

— Нима қилсин? Кимга арз қилсин? Юқоридаги ҳам-товоқларининг ҳаммаси бир товоқдан ош еса, бир-биридан манфаат кўрса. Менга қара, Ҳусни, сен тилимни

қичитишни жуда биласан, кейин пала-партиш гапириб юбораман, бирортаси эшитиб қолса, сиёсий хато қилдинг, деб яна тентиратиб юрмасин.

— Ким ҳам эшитарди, иккимиз бўлсак, гапиравер, дардингни олиш учун келганман-а, сўзларингни соғиниб ўтирибман-да, хонадонингда.

— Раҳмат дўстим, сендан бўлак ҳеч ким билан бунчалик очилиб-сочилиб гаплашиб ўтирмайман. Сухбатдошларим бор-у, улар ноҳақликларни билиб турсаларда, бир сўкиниб оладиларда шундан ором оладилар. Менимча ҳаёт азалий шундай қурилган, дўстим. Сен менга тегма, мен сенга тегмайман, қабилида юрсанг тинч бўларкансан.

— Шунинг учун ҳам қишлоқларимиз хароб, Николайнинг замонасидан қолган қинғир-қийшиқ кўчалар, қора шувоқли уйларда ўтирасизлар, ўзгариш йўқ ҳисоби...

— Ундай дема, жуда танқид қилиб юборма, болалар боғчаси, янги мактабларни, икки қаватли колхоз правлениеси биносини кўр, қишлоғимиз ҳуснига ҳусн қўшиб турибди.

— Сени тушунмай қолдим, Юнус, ҳозир ҳаётдан андак нола қилиб турувдинг, энди бўлса...

— Нима энди бўлса. Қишлоғимизни харобага айлантириб юборганинг учун айтдим бу гапларни, қишлоғимиз ўта хароб эмас, демоқчиман.

— Гапинг тўғри, лекин ҳақиқатдан кўз юммаслик керак, менинг мақсадим бўлак эди. Демоқчиманки, қишлоқ аҳли бирлашиб, бир фикрга келиб, йўлларни асфальт қилиш, майший бинолар қуришни ҳам ўйлаб кўриши керакми? Ҳатто қишлоққа келган меҳмон учун бирор бир чойхона, тамаддихона борми, ўзи? Бола йиғламаса онаси кўкрак тутмайди, дўстим.

— Гапинг айна ҳақиқат, Ҳусни, лекин...

— Лекининг нимаси, яна бир гап, қишлоқ аҳолиси бой бўлса, ҳар бири ўз уйи-ҳовлисини қайта таъмирласа, кўча эшигигача эътибор берса, гуллар экиб парвариш қилса, умуман, эстетикага аҳамият берса қандай яхши, ахир қишлоқ чирой очади-ку, Юнус!

— Ўзинг эстетикали йигитсанда, дарров қишлоғимизни шаҳарга айлантириб юбординг-ку. Шу ерда яшаганингда бизга осон тутмасдинг, гапларингни тўғрилигига шубҳам йўқ, лекин моддий манфаатдорлик етарли бўлмаган жойда сен айтган эстетика амалга ошмайди.

— Яша, азамат, мени тўғри тушунганинг учун. Ажойиб фикр айтдинг, яна қайтарчи? Моддий манфаатдорликни амалга ошириш учун нима қилмоқ керак?

— Ақлни кўп ишлатмоқ керак, фикрламоқ керак.

— Ким?

— Ким бўларди, асосан раҳбарлар.

— Ўзингнинг фикрингни билмоқчиман, Юнус.

— Қишлоғимизда аҳоли сони ошиб борапти, ер эса ўша-ўша, аксинча, уй-жой қуриш учун янги хўжаликларга ер участкаси бериляпти. Ўзинг ўйлаб кўр, Ҳусни, айтишлайман деб турган ёшлар учун иш жойи етарли бўлмаса, улар қаерда ишлаб моддий манфаатдорликка эга бўладилар?..

— Тўғри, ҳақ гап, кейинчи?

— Бу ҳақда ўйлаши керак бўлган раҳбарлар, амалдорлар эса ўз манфаатлари йўлида каламушдан қолишмаяптилар. Сенга мисоллар билан тушунтириб берайми? Эшит: Мен пахта етиштирганим учун олти ой ҳақ олсам, улар ўн икки ой ҳақдор бўлишади, ҳатто идорани тозалайдиган фаррош ҳам йил бўйи тўлиқ ҳақ олади. Ҳозирда ерлар пудрат усулида пудратчи ҳамда фермерларга бўлиб бериляпти. Серунум, суви тайин ерлар олғир амалдорлар қўлига ўтгяпти, деҳқон эса четда. Президентимизнинг фармонида биноан ҳар бир оила учун, иморат қуриш учун ер майдони берилиши лозим-шарт эди. Бундан ҳам биринчи бўлиб кичкина раҳбаргача фойдаланиб олди, ҳатто бешиқдаги боласи, эрдан чиққан синглисигача таъминотдан қуруқ қолмади. Менга келганда, — ўғлингизни уйлантирсангиз ер участкаси берамиз, — дейишди.

— Юнус, сен ҳам ариза ёз, фермерликнинг келажаги бор, — деди Ҳусниддин.

— Тўғри айтгяпсан, тўрт ўғлим ва мен, беш эракни ҳисобга олиб колхоз раисига ариза ёзганман, йиллар ўтди, котибига учрасам, аризалар тўла папкасини кўрсатиб, сиз билан икки юз етти киши бўлди, ҳисобга олиб қўйганмиз, — деб мийиғида кулиб қўйди. Кулгани учун мендан насибасини олди. Барча экин майдонлари ўзлари орасида тақсимланиб бўлганга ўхшайди.

— Менимча, бу масала кўпчилик билан колхоз йиғилишларида ҳал қилиниши керак эмасми?

– Йиғилиш, дейсан. Ким билан йиғилиш ўтказишини айтайми, сенга?...Афсус, минг афсуслар бўлсинки, ўз ҳуқуқини била туриб йиғилишларга келмаган меҳнаткашлар ўрнига мактаб ўқувчилари олиб чиқилади, у ёғи ўзинга ҳавола...

– Мактаб ўқувчиси бўлган пайтларимизда бизни ҳам олиб боришган-ку.

– Баракалла, ана шуларнинг натижасида ерга меҳр пасайяпти, ҳосилдорликка эътибор сусайяпти. Яна бир мисол: Кузда бригада пудратига дон сепдик. Ғўзапоядан тозаланмаган, қуруқ, намсиз ерга очар олиниб, буғдойни аралаштиргандек бўлди ва вақтида сувлаш, донни чиқариб олиш учун қайғурдим. Юқори ариқда сув оз, Ғова ариқдан сув бойлаб келиш учун анча уриндим...

Мироб ҳамда бригадирдан ёрдам сўрасам: «Аллоҳнинг ўзи кўкдан миробларини юбориб, мушкулимизни осон қилади», деб турибди... Натижа шу бўлдики, буғдойзорда бошоқлар билан бирга курмак ва шўра бошоқлари чунонам ўсдики, йўғон шўра таналарини комбайн ўра олмай, доннинг бир қисми ангорларда қолиб кетди. Энди ерга бегона ўтлар уруғи тушди, улардан ҳали-бери қутилолмасак керак. Ҳусниддин, буларни қаламга олиб ёзсанг, бир катта китоб бўлади, аммо ҳеч бир ерда чоп эттиролмасанг керак-а.

– Юнус сен ўқишинг, илми-маълумотли ажойиб мутахассис бўлишинг, қишлоқ хўжалиги соҳасида ишлаганинга ажойиб халққа қайишадиган раҳбар бўлишинг керак эди, афсуски, ўқишга бормаи қўли калта деҳқонбой бўлиб ўтирибсан.

– Била туриб ярамга туз сепасан-а, ёлғиз онамни ташлаб қайси ўқишга ҳам борардим, пешонамга шу тақдир битилган бўлса.

– Омади гапни айтдим-да. Бу ҳаётни биз тузатишимиз мумкин эди, бизда ҳам уюшқоқлик, бирдамлик етишмайди. Кўришмаганимизга ҳам анча йиллар бўлибди.

– Ана энди ўзингга келибсан, қишлоғимизга сендек инсон раҳбар бўлиб келганида маконимиз обод, халқимиз ишбилармон, ёшларимиз илми, ўқимишли бўларди. Менинг оғзимдан шунчалар «бемаза, бематра» сўзлар чиқмас эди. Ҳусни, яна саволлар борми?

— Йўғ-е, сени қийнаган бўлсам кечиргин, буни ўйламаган эканман.

— Нега кечирим сўрайсан, ҳали айтилмаган гапим тўлиб ётибди. Энди мен вайсайвермайин, Тошкентдаги янгиликлардан гапир дўстим.

— Тошкентга кел, менинг азиз меҳмоним бўл, ана шунда шаҳарни айлантириб бор янгиликларни: Янги қурилаётган азим биноларни, кенг ва равон йўлларни, метро бекатларини, бозорларини кўрсатаман. Бу ўзгаришларни кўриб нима учун сенга савол бериб қийнаганимни тушуниб оласан ва мамлакатимизнинг қудратига, порлоқ истиқболга, ажойиб келажагига, шубҳасиз, ишонасан. Эътиқодли ва дину диёнатли кишилари билан учрашамиз, фикран янгиланиб оласан, азизим...

Ярим тун. Сўритокка осилган ёруғ лампочка уларнинг сирли ғаройиб суҳбатларини тинглаб, уларга ҳалал бермай ён атрофни ёритар, қоронғуликни эса тинимсиз қувар эди.

«ЎҒРИ»

*Оқил эрсанг ғарибларни кўнглин овла,
Мустафодек эли кезиб етим ковла.*

Аҳмад Яссавий.

Бу йил баҳор эрта келганидан жами дов-дарахтлар куртаги бўртиб амал қилиш ҳаракатида, бодомлар эса гул кўрсата бошлади. Табиат ажойиб-да, инсон хоҳлайдимийўқми, бутун борлиқни ўз измига солади. Бутун ҳам шундай бўлди, кўнгилга севинч, олам-олам қувонч олиб кираётган фасл бирдан совуқ изғириннинг ҳукмида қолди.

Боғда ивирсиб юрган Ҳалим ота ҳўмрайган осмонга қараб:

— Ўзинг раҳм қилгин, ўтган йилги совуқлардан ўзинг асра, — деб анор тўнгаллари ёнидан ўниб чиққан ёш ниҳолчаларга умид кўзи билан қаради, совуқ баҳона уйга кирди ва негадир телевизор кўргиси келди. Баҳор фасли ойнаи жаҳоннамода давом этарди, анча йиллардан буён хира кўрсатиб келаётган «дилбузар» кичик ўғлининг ишбилармонлиги сабаб равшан-тиниқ кўрсатадиган бўлганди:

«...Меҳрибонлик уйларида 3375 та етимлар тарбиялан-моқда. Раҳмдил бўлайлик», — деб ёзилган катта-катта ҳарфларни, сўнг етимхона дарвозасидан боқиб турган мурғак нигоҳларни, кўз ёшларини экранда кўрган Ҳалим ота ўзини тута олмай «Ё Аллоҳ» деб юборди. У етимлигини ўйлаб, кўнгиллари чок-чок сўкилди, дастпокини олиб намланган кўзларига босди:

— Э-ҳа, бир кам дунёда бирига расо беради, бири эса тирноққа зор, бири меҳру мурувватли, бири эса ташлаб кетади. Хайриятки, давлатимиз-етимпарвар. Барибир шу етимчаларга оталик-оналик қиладиган киши зарурда, болага зор инсонларда меҳр товланиб, норасидаларни ўз тарбияларига олсалар-у етимхоналар бўшаб қолса, — деб хаёлидан ўтказди ота.

Темир дарвозанинг қаттиқ таққиллаши-ю, ташқаридаги эркакнинг баланд овозидан Ҳалим ота ҳушёр тортди ва ташқарига ошиқди. Ота рўбарўсида «чақирилмаган меҳмон» Режемет жаҳл отига миниб, тўққиз-ўн ёшлар чамаси қоладиган юпунроқ кийинган, орқасига мактаб папкасини осган, истараси иссиққина болани чайир новда билан сиваларди. Воқеадан хабарсиз ота:

— Ҳой, нима гап, ука, тинчликми? — деди. Жаҳлдор сивалашда давом этарди.

— Ҳой, Режемет, ўзи нима гап, — ота сўрашмоқ учун иқинига борди. Ранги зарҳал тортган, чаён ранг кимса отага қаради-да:

— Тинчликни сендан сўраш керак, қачонгача тинчлигимни бузасан?!

Режемет авлодидан миннатдор бўлиб келган ота сенсирланган «меҳмон»га босиқлик билан:

— Биздан не гуноҳ ўтибди, айтинг? — деди.

Болаларни ўғирликка ўргатяпсанлар, мана бири, бад-олат ўғри, ҳароми ўғри, — хипчин юзи, кўзи, бошига тинмай тушарди бола бечоранинг. Ҳалим отанинг назари «ўғри бола»га тушди. Юзидаги қонталаш новда излари бўғиб чиққан, лабларидан сизаётган қип-қизил қон жағи отага оқарди.

Ука, аниқроқ гапиринг, ким кимни ўғирликка ўргатдинг? — болага ичи ачиган хонадон соҳиби аранг ўзини

тутиб турарди. Ҳақиқатда ўғрига жазо раво, лекин жазо ўз хонадониди берилмоғи лозим-ку. Шу норасида наҳотки ўғирлик нималигини билса, бу ҳали тарбияга мўхтож-ку.

Ҳалим отанинг тадбиркор ўғли карахт ҳолда кузатувчи бўлиб турарди.

— Бу етимча, ўғри, сенга қанча пул берди, менга қара, ўша кампютерингни йўқ қиламан, мажақлаб ташлайман, тушундингми? Ҳали тегишли жойда ҳам жавоб берасан, — дерди жаҳлдор.

Ҳалидан бери нима гап эканлигини тушуниб етмаган Ҳалим ота жанжал сабабини билиб олди.

— Бу ҳароми, ўғри, чўнтагимдан пул ўғирлайди, менга қара, ўғри, пулни нима қилдинг, манавиларнинг қайси бирига бердинг, гапир, бадбахт?! — яна ура кетди. Чидай олмаган Ҳалим ота жабрдийданинг елкасидан олиб эшик томон юрди ва:

— Катта дадангга айт, энди ўғирлик қилмайсан-а, — деди, бу меҳрибончиликдан нафратланган Режемет:

— Қўйиб юбор, ўғрини, буни таъзирини беришим керак, — дея бошига, энг азиз бўлган бошига хипчин билан ура кетди.

— Боланинг бошига урманг, ҳой биродар! Ўз неварасига бундай зolim бўлмайди, инсон!

— Бу етимча, ота-онаси ташлаб кетган бепадар етимча-ку!

— Етим бўлса бошини силаш керак, бу ширин сўзнинг гадоси-ку. Етимлиги кўз олдига келган Ҳалим отанинг мижжаларидан ёш отилиб чиққандек бўлди, «етимча» сўзи ота қалбига кучли оғриқ бериб Режеметга нисбатан кучли нафрат қўзғатдики, у портлаб кетишига сал қолди, аммо жаҳлини жиловлаб:

— Менга қара, ёшлар қизиққанидан сўрамай пул олган экан, уни менинг хонадонимда савалаш ўрнига битта компьютер олиб берсанг олам гулистон, она сути оғзидан кетмаган бола сира ўғрига ўхшамайди, тўғрими, жиян? — миқ этмай зўрға оёғида турган бола отага илтижоли қараб қўйди ва бошини қимирлатиб тасдиқ ишорасини қилди.

— Сенлардақа бу аппаратга кучимиз етмайди, — деди жаҳлдор «тарбиячи».

— Ёпирай, «Форд» машинанг бўла туриб бундай дема, автобусинг бир кунда иккита компьютернинг пулини ишлайди, ўзингни ғариб кўрсатма, — ота яна жиддийлашди, — маҳалламизда фақат сенда бор бу машина, ҳамма сени ўзига тинч оила деб ҳисоблайди.

Отдан тушса ҳам узангидан тушмаган Режемет ёвуз фикридан халос бўла олмай:

— Менга ақл ўргатма, кампютеринг билан бирга йўқ қилдираман, ҳали жавоб берасанлар, — деб дағдаға қилган Режемет дарвозадан ташқарига қадам қўйди.

Жаҳдига эрк берган катта ота набирасининг ёқасидан ушлаб йўлда судраб борарди.

Дағ-дағ титраётган Ҳалим ота садпора калтакланган тирик етимчага, уни жаҳолат билан судраб бораётган кимсага қараб қолар экан, меҳрли, мурувватли етимпарвар давлатимиз, қалби пок етим бошини силайдиган олижаноб кйшиларимиз борлигини ўйлаб:

— Онаси бошқа турмуш қилиб кетган, катта отаси «тарбияси»даги чорасиз тирик етимчани ўзинг асра, Аллоҳим! — деб пичирларди.

Ҳалим ота шундай етимларга етимхоналар борлигидан мамнун тинчланиб, компьютер ҳақида ўйга толди...

«НОПОК КИМСА»

Жумъа куни. Икки хуржунга харид қилиб, довоңдан шак етаклаб келаётган Абдулмўъмин Халқ маорифи бўлими биноси олдида инспектор Қувватовни кўрди-ю, оламушук кўргандай ҳушёр тортди.

— Ҳорманг, Муминбой, ошиғингиз олчи кўринади, — деди маориф вакили.

— Озроқ сабзавот олиб келгандим, хайрият пул бўлиб, рўзғорга егулик олиб кетяпман, — деди Абдулмўъмин саломлашганданг сўнг,

— Эшакни миниб олсалар бели синиб қолармиди, — нажайиб кулаётган Қувватовнинг кўзи эшак пешонасига борлоқлик дўлана шодасига тушди, — вой-бўй, эшаклари жуда азиз эканда-а, кўз тегмасин деб мунчоқлар тақибдилар, яшанг, азамат!

Оила тапшиши билан бўлиб эътибор ҳам қилмабман, акл, дин қайронликда турарди муаллим.

Ука, биз томонларга келиб қолибсиз, бир отамлашайлик, борасиз-да ўша қишлоғингизга, -деб ошхона томон имо қиларди.

— Бошқа сафар, ака, уловни кўшнидан сўраб олгандим, кўшним ҳам бозорга тушмоқчи, -узр сўраб йўлида давом этди Абдулмўмин.

Негадир илондек тўлганиб қараб қолган Қувватов сассиқ кекириб олди-да, бош оғриғини босиш учун ичимликлар дўконига равона бўлди.

Тарихнинг мисли кўрилмаган даҳшатли йиллари, фозилу фузалолар ҳибс қилинаётган бир пайт. Акмал Икромов, Файзулла Хўжаевдек миллатпарварлар ҳам қамоққа олинган эдилар. Айни Қувватовдек кимсаларнинг куни тукқан пайтлар эди.

Беихтиёр, кутилмаганда мактабга комиссиянинг келиши ҳаммани шошириб қўйди, улар кўпроқ она тили, адабиёт фани ўқитувчиси Зоҳировнинг дарсларига эътиборда бўлдилар. Текширувдан сўнг педагогика йиғилиши чақирилди.

— Ўртоқлар, биз янги социалистик жамият қурмоқдамиз, аммо бу жамият хавф остида, ўртоқлар, унинг душманлари зимдан маориф бўғинларига ҳам кириб ўрнашиб олганлар, улар ватанимизнинг ашаддий душмани бўлган диндорлар учун хизмат қилмоқдалар, бир қарашда уларни таниб олиш жуда қийин, бу унсурларни одил партиямиз раҳбарлигида мамлакат бўйлаб аниқлаб, жазосини беришимиз керак, ... — нотик бургут қараш қилиб, Зоҳировга тез-тез қараб қўярди. Абдулмўмин бамайлихотир ўтирар, бошига не кўргиликлар тушишидан беҳабар эди. — Орангизда ана шундай кимсалар бемалол ўтирибди.

Муаллимлар орасида саросима бошланди.

— Тинчланинглар, биз ўша шахсни обдон текшириб-ўрганиб чиқдик. Ҳозир шу ҳақда гапирмоқчиман. Халқ душмани бўлган ёзувчининг таъқиқланган китобини болалар ўқиши мумкинми? — у қўлидаги Абдулла Қодирий-

нинг китобини столга отиб, жиркангандек қўлларини бир-бирига ишкалаб силкитди, — бундан қарангки, диндорлар зиёратгоҳидан гуноҳи азимга қолмайин деб эшак етаклаб ўтса, ҳаттоки эшакларига куз тегмасин деб турли тақинчоқлар тақиб олибди, бундай муаллимни ким дейиш мумкин. Ёш бўғинларни шундай нопок кимсаларга ишониб топшириш мумкинми? — Ўқитувчилар орасида олағовур, — сизлар кимлигини билмоқчисизлар, ана орангизда бемалол ўтирибди, ўртоқ Мумин Зоҳирович, — жиркангандай «рақибига» қаради.

Ҳамма ҳайратда, биринчи бор кўраётгандек Абдулмўминга юзланди. Зоҳиров яшин ургангандек дик этиб ўрнидан туриб кетди ва ўнғайсизланиб, нима қилишини билмай каловланиб қолди, бироздан сўнг ўзига келиб, ўтган куни бўлган воқеаларни эслади:

— Бунчаликка борасиз деб ўйламаган эдим, — асабийлашган муаллим бошқа гапира олмади...

Ёш бўғинларга юрагининг бор кўрини тўкиб илм ўргатаётган, ҳамкасблари орасида обрў қозонган, ҳамма учун ҳурматли бўлган Абдулмўмин Зоҳиров тез кунда қатағончиларнинг қора машинасида олиб кетилди...

Чорак аср ўтса ҳам изсиз йўқолган муаллимдан дарак йўқ...

Қ Ў Р Қ У В

Интернат тарбиячисининг рухсатисиз шаҳарга тушган уч оғайни алламаҳалда кечки сеансдан чиқдилар. Кўча ёритгичлари уларни дала йўлигача кузатиб қўйди. Болалар қувноқ-шод, кўрган фильмларини бир-бирларига гал бермай таърифлашарди.

Ҳали манзил узоқ. Улар тим қоронғу кеча қўйнида борар, қўрқув нималигини сезишмасди. Мағрибдан эсаётган шабада кучайиб, борлиққа ўз ҳукмини ўтказмоқ учун ҳамма ёқни остин-устун қила бошлади. Юз-кўзларига урилаётган шамолнинг зўридан болалар ҳушёр тортишди. Йўл четигаги тут шохларининг ваҳимали шитирлаши, шамолнинг гувиллаши, итларнинг увиллаши ҳар қандай кишини саросимага солмай қўймасди. Табиат безовта.

Қандайдир шарпани сезган Карим орқасига қараш и биланоқ вужудидаги бор туклари тика бўлиб:

– Вой! Анавини қаранглар! – деб бақириб юборди ва қалтираётган қўллари билан Қўрқмасни маҳкам ушлаб олди.

– Ўзингни тут, Карим, тулкидан ҳам қўрқасанми, ана қара, ўзи қочиб қолди-ку, – тасалли берди ўртоғи. Ёнида келаётган Неъмат:

– Эй қўрқоқ, сичқондан ҳам қўрқади бу, – деб турганида кучаяётган шамол қаердандир сержун пўстакни учириб келиб кулаётган Неъматнинг оёғига урганида эти увишиб жимиб қолди.

Қўрқув уларни ўз домига тортаётган эди.

Чақмоқли булутларни ўз измига солган кучли шамол ён атрофдаги қабристонда бетартиб ўсган сада-қайрағочлар, кўк теракларга урилиб, қуруқ шохларини қисирлатиб синдирар, ерга етгудек эгиб, чийиллаганича жарликка бориб урилар, шовиллаб пастга интилаётган шаршара сувларини аямай қирғоққа урар, бутун борлиқ даҳшатли тусга кирганди.

– Қўрққанга қўша кўринармиш, дадил бўлинглар, кўприқдан ўтиб олсак у ёғи қишлоқ, – Қўрқмас шерикларига тасалли берарди, шу пайт Карим:

– Ана, ана қаранглар, ўликлар сойга тушяпти, – деб юборди.

– Ахмоқ, ўликда жон нима қилсин, жим бўл! – буйруқ оҳангида бақирарди Қўрқмас.

Улар сой кўприги томон бурилганларида чақмоқ ялт этиб чақиб, атрофни кундузгидек ёритиб юборди. Кучли чаққан момақалдироқ эса еру кўкни лаҳзада ларзага солди. Олдинда бораётган Қўрқмас бирданига таққа тўхтади...

Тахта кўприкка кўндаланг қўйилган тобут ичидаги оқ кафанли «мурда» қимирлаб, туришга ҳаракат қиларди. Бу ҳолни кўрган уч ўспирин тошдек қотиб ҳайкалга айланди... Бир неча муддат шу тахлитда қарахт бўлган Қўрқмас шовиллаб ёғаётган ёмғир томчилари таъсиридами, ҳушига келди. У мажолсиз кўприк тахтасига суяниб қолганди.

Совуқ терга ботган Қўрқмаснинг бадани музга айланаётган эди.

«Тур ўғлим, калимангни ўқи, мен ёнингдаман!..»-гойибдан овоз келди...

Қабристондаги тобутни улар йўлига кўндаланг қўйган аламзада синфдошининг бу маънисиз «ҳазили»дан бетоб ётиб қолган Қўрқмасни шафқатсиз ўлим улар орасидан олиб кетди.

Болаликдаги хатоликларидан озор чекаётган қария бу воқеани менга сўзлаб бераркан, тинмай кўз ёшларини артар, «Ўзинг кечиргин, Аллоҳим»-дея илтижо қиларди.

«ДАДАМНИНГ АРВОҲИ КЕЛДИ»

Қабристонда сукунат, фақат эндигина дўппайган қабр ёнида икки киши; бежирим оқ салла ўраган домла тиловат қилмоқда, йўл-йўл беқасам чопонли йигит боши эгик тингламоқда. Қуръондан сура ўқиб бўлингандан сўнг кўз-ғалаётган Ҳакимжоннинг қулоғига жуда нимжон овоз эшитилди:

— Совуқ, совуқ, қоронғу.., — ер қаъридан келаётган товуш уларни ҳайратга солиб, эсанкиратиб қўйди.

— Ё Аллоҳ, ўзинг асра! — ҳушидан оғаёзди домла Муллавоёй.

— Домла, Насимжон тирикка ўхшайди.

— Ё қудратингдан, бандага жон ато қилувчи ҳам ўзингсан.

Қабрга миҳлангандай қулоқ тутаётган Ҳакимжон тезда бир қарорга келди-да, қўлига кетмон олиб гўр айвонини кавлай кетди.

— Ҳой укажон, сабр қилмоқ керак, — дерди Муллавоёй.

Ниҳоят, қабр оғзи очилганда, — совуқ қотяпман, — дерди кафанли «марҳум». Шошиб қабрга кирган Ҳакимжон Насимжонни юқорига, қалтираётган домлага аста узатди. «Марҳум» ҳам безгак тутгандек тинмай қалтирар, Ҳаким-

жон эса чопонини ечиб, дўстини авайлаб ўрарди. Мулла-вой билан гаплашиб олишгач, Ҳақимжон «марҳум»нинг хонадони томон жўнади.

Фавқулодда яқинидан айрилиб, икки етимчаси билан қолган Сораби нурсиз кўзларини Насимжоннинг яктагу дўшписига тикиб ҳушсизнамо ўтирарди. Эшик олдида пайдо бўлган Ҳақимжон овоз берди, уй бекаси ўша томонга қаради.

— Сорахон, маъзур тутинг, бир юмуш билан келувдим, — тезда овоз бўлавермагач, Ҳақимжон овозини бироз кўтариб сўзида давом этди, — Насимжоннинг кийимларини олгани келгандим.

Рўпарасидаги эркакнинг сўзларини руҳсиз тинглаётган азадор бева либосларга ишора қилди. Бир сидирға устбош тугилган белбоғни қўлтиқлаб чиқаётган Ҳақимжон остонага қоқилди, чўчиб тушган Сораби ҳушини йиғиб, тугун кўтарган кишига қаради:

— Ким ҳам киярди, ҳали болалар жуда ёш, — деди.

Иккиланиб турган Ҳақимжон мотамсарога нима дейишини билмай қийналди ва бўлган воқеани ётиғи билан айтмоққа жазм қилди:

— Келин, тақдир қисматидан ҳеч ким қочиб қутилган эмас, ўзингизни кўлга олинг, Насимжон тирик экан, уни олиб келаман, — деди...

Насимжонни кийинтириб бўлишгач, дўсти уни орқалаб, хуфтонда уйига олиб келишди.

Улар қабристондан етти қадам юришгач, «марҳум»ни кимдир беихтиёр тўхтатди, у орқасига қайрилиб қарагач, оқ либосли нуроний зот кўринди ва у зот: — Эй ўғлим, қирқ кунлик чилланг бор, эл кўзига кўринма, пиру бадавлат бўласан, кўринсанг маконинг шу ердир, — деб ғойиб бўлди. Бу сирдан ёнидагилар хабарсиз эдилар.

Даҳлизли уйдан яна Қуръон овози эшитилди. Ҳамма-нинг кўзида ёш, юзи матога ўралган Насимжонни юмшоқ

ўриндиққа ётқизишган, унинг енгил нафас олиши билиниб турибди. Сорахон эрининг арвоҳи олдида гўё имконсиз ҳўркиб ўтирар, бу мўъжизага ишонгиси келмас, домла билан Ҳакимжон бўлмаганида ўзини қуш каби деразага уриб, учиб кетган бўлармиди. Дуо ўқиб қўзғалишганлар уй бекасининг илтижоларидан сўнг яна ўтиришга мажбур бўдилар...

Куни билан йиғи-сиғилар ичида нима қиларини билмай гаранг елиб-югуриб чарчаган ўфилчалари маст уйқуда. Улар кутилмаган бахтдан ғафлатда. Эрта тонгдан яна йиғи, марҳумнинг маракаси, йиғирма ва қирқигача расм русумлигича ўтди. Фарзандларини отасиникига юборган Сорахон «марҳум»нинг қирқигача зўрға чидади, аёл учун сир сақлашнинг ўзи бўладими, роса азобланган бечора ҳар замон-ҳар замонда, юраги ҳапқириб кетганида нақлдагидек қудуқ оғзига бориб:

– Насимжоним тирик, тирик.., – деб пичирлаб ҳам келарди...

Кейинчалик бу сирдан хабардор бўлганлар Насимжоннинг ўфилларидан сўрашарди:

– Даданг гўрдан тирилиб келганмиш-а, шу ростми?

– Йўқ, дадамнинг арвоҳи келган, – онаси ўргатган сўзларини такрорлашарди улар.

Қ А Д Р Д О Н Л А Р

*Арпа, буғдой бир кунингта ярайди,
Содиқ дўстинг ўлгунингча ярайди.*

Туш кўраётган Ҳурпошша уйқудан ўйғониб кетди, тонг отаётган пайт. «Эй парвардигор, ўзинг мададкор, Нурпошшани кўрсатдинг ҳушёр, ўнгимда ҳам кўрайин, эй ёр», – деб ўрнидан турди. Қадрдон дугонасини анчадан буён кўрмагани учунми, бу кеча тушига кириб, уни йўқлаётганмиш.

Ҳурпошша бомдод намозидан сўнг кумушдек оқарган сочларини ювиб-тараб йўл тараддудига тушди.

— Бувижон, қайга бормоқчисиз? — деди ҳовли супуриб юрган қизи.

— Нурпошша тушимга кирибди, кўриб келайлик. Сен ҳам тайёрлан.

— Йўл олис-ку, чарчаб қоласиз. Ҳали замон ҳаммаёқ тандирдек қизиб кетади.

Ҳурпошша бир қарорга келдими, қайтариб бўлмас, бир сўзли момолардан эди.

— Амакингни уловини сўрай қолайлик, қийнамасми-кан?

— Қайдам, гўлу беозор юради-ку.

Дарҳақиқат, барвақт уфққа кўтарилган қуёш эрталаб-даноқ атрофни қиздиришга киришди. Шаҳар йўли анча олис, умр бўйи сув кўрмаган, яйдоқ қирлар орасидан ўтувчи арава йўли манзилга элтарди. Ҳозирданоқ худди жаҳаннам йўлига айланган, тупроғига тухум кўмсанг пишириб берадиган чанг йўлдан эшак минган икки аёл ўтиб борарди. Улар иссиқ ҳароратидан зўрға нафас олишар, паранжи-чимматта ўралганликлари учун қуюқ терга ботиб энтиқишар, эшак қурғурнинг лўкиллаши эса кўнгилларини беҳузур қилар, йўл эса сира кўпаймасди. Эшак жилови қиз қўлида, унинг кўзи қир йўлида эди.

Йўл азоби-гўр азоби деганларидек кутилмаган воқеа содир бўлди.

Нимадандир хўрқкан эшак йиқитди-да ўнг-сўлига, қарамай тупроқни тўзғитиб чошиб кетди. Тизза бўйи оқма туфроқ бўлди пардоз юзларига. Кўринмаслар чанг ичида бир-бирларин излардилар, карнай чалиб эшак қурғур, турар эди бўлиб мағрур.

«Ҳовлига кириб келган дугонасини таний олмаган Нурпошшахон ҳайратда ҳанг-манг бўлиб қолди. У чиммат остидаги ажинли юзи, либослари чанг-тупроққа беланган дугонаси Ҳурпошшани маҳкам бағрига босди. Икки қадрдонлар кўзида соғинч ёшлари порлаб, қалқиб пастга юмалар эди.

Йўл азобидан чарчаган-ҳориган меҳмонларга дастурхон ёзилиб, чой келтирилгунича она-қизлар ширин уйқуга кетишди. Фазал шайдоси, зукко илм эгаси Нурпошшахон бир шеър биттунича улар оромда бўлишди»

*Хушнуд бўлди бу кўнгул, эй дўстларим, хуш келдингиз,
Бўлди баҳор, очилди гул, эй жонларим, хуш келдингиз.*

*Айлаб тараҳхум гўё ё афтодалар не ҳолига,
Эҳсон қилиб Ҳақ йўлига сўргонларим хуш келдингиз.*

*Бу бенавоии йўқлабон уйдан чиқибсиз қай замон,
Ҳақ лутфи бўлса соябон келгонларим хуш келдингиз.*

*Тортиб машаққат юрдингиз, қадам босибон келдингиз,
Берсин Худойим ажрингиз, заифонларим хуш келдингиз.*

*Бунда келибсиз чарчабон, йўллар губори ўрнабон,
Ҳожатингиз берсин ўфон, ҳорганларим хуш келдингиз.*

*Меҳмон ато қилса кима хизмат бажо қилса анга,
Ҳақ раҳмати беҳад анга, меҳмонларим хуш келдингиз.*

*Бу хастан ноқус ақун, хизмат қилолмасдин малу,
Узрин ани айланг қабул, жононларим хуш келдингиз.*

*Узр айламаклик ажзидин, авф айламаклик фазлидин,
Қилсин насиба лутфидин, меҳмонларим хуш келдингиз.*

*Бечора Маҳзун дарди бор, турлик аламдин доғи бор,
Беҳад кишилар на билур, билганларим хуш келдингиз.*

И С Т И Ҳ О Л А

Файзли афанди билан Нарзли афанди деҳқончилик қилмоқ учун қабристон ёнидаги бир-икки таноб келади-ган ерга жухори экишди. Янги ўзлаштирма ерлиги учунми, экинлари шундай битдики, йўфон жухорисининг бўйи осмонга етгудек баланд, сўталарини кўрган киши эса, ё алҳазар, деб ёқа ушлаб қоларди. Кўплар:

- Афанди, жухори пояларига кўзтикан илиб қўйинг.
- Афанди, қушларни ҳўркитиш-чун латгалар илинг.
- Афанди, кечалари эҳтиёт бўлинглар.., – дейишарди.

Ақа-укалар ким нима деса ўшани бажаришга уринишар эди. Иттифоқо, бир куни Файзли афанди укаси Нарзлига:

– Кечалари жухоризорни пойламасак бўлмас, ёмон кўзлардан ўзи асрасин, – деб негадир кўкрагига туфуриб ҳам олди.

– Акажон, мен ҳам шуни ўйлаб тургандим, – гапини тасдиқлади укаси.

Ҳар икки оиланинг қозони кунда қайнамас, болалари оч-наҳор бўлса ҳам пишган думбул сўталаридан олиш, фарзандларига қайнатиб едириш учун бир-биридан истиҳола қиларди. «Акамдан қандай сўрай, деҳқончилик шериклик бўлса» – , ўзига ўзи дерди Нарзли афанди.

Улар чайла тикиб атрофини ўт-ўланлар билан ўрашди, у ер-бу ерига кўзтикан тақиб қўйишни ҳам унутишмади.

Тим қоронғу тун. Самода ой кўринмаса ҳам чароғон юлдузлар кечани ёритиб тургандай. Навбатчиликда турган Файзли афандининг руҳи тетик, у порлаб турган юлдузларга тикилар, эсаётган майин тун шабадасидан роҳатланиб қандайдир қўшиқни хиргойи қиларди, баъзан хаёллар уммонига фарқ бўлиб мийиғида куларди: «Жухори бўлиб берса, «учқур от олсам, «э-ҳа, дунёни бир-бир кезсам...»».

У кулочини ёзиб, қушдек фазога кўтарилмоқчи бўларди. Бу шодлик узоққа чўзилмади. Афандига яқинроқ кўринган ёруғ юлдуз яшиндек учиб, қабристон тарафга ғойиб бўлганини у кўриб ҳушёр тортди. «Эҳ, бир бечоранинг умри тугади», – деб пичирлади, устига-устак қабристон томонда шубҳали шарпалар кўрина бошлади. Унинг эти увушиб, бутун вужудида титроқ пайдо бўлди. Қўрққанга қўша кўринади деганларидек, у ён қўшнисининг сўзини эслади: «Файзли, ҳушёр бўл, кечаси ўликлар тирилиб, арвоҳ қиёфасида рақсга тушганини кўрганман».

«Арвоҳлар», Афанди қўрққанидан кўзини чирт юмиб олди. Унинг юраги қинидан чиққудек бежо урарди:

– Ла илаҳа иллоллоҳ,.. – Файзли афанди умри бино бўлиб бунчалик қўрқмаганди. Бироздан сўнг кўзини очиб атрофга қаради. Ҳақиқатда арвоҳ жухоризорда юргандай шитир-шитир этган овоз аниқ эшитила бошлади:

– Ё Аллоҳ,.. – унинг вужуди қулоққа айланди. Қўлидаги таёғини маҳкам ушлаганича аста ўрнидан турди, оёғи

қалтираётган бўлса ҳам жухоризорга қараб юрди. Кимнингдир сўта қайираётгани аниқ эшитиларди.

– Ким у?! – бу ғайри табиий йўғон титроқ овозидан ўзи ҳам чўчиб тушди. Экинзордаги арвоҳ овозни эшитиб жон ҳолатда жухориларни эгиб-синдириб қабристон томонга қочди.

– Арвоҳ бўлсанг ҳам тўхта, номард?!

Файзли афандида қўрқувдан нишона ҳам қолмаганди. У ҳалигина жуда ваҳимали кўринган қабристонга шиддат билан кириб борди ва арвоҳ қиёфасидаги шарпага яқинлашди:

– Тўхта, ким бўлсанг ҳам таъзирингни бераман! – деб ҳайқирарди афанди. Ўта қўрққанидан қабристонни икки бор айланиб ҳолдан тойган «арвоҳ» қочиб қутулишига ишонмай, Файзлининг оёғи остига ўзини ташлади:

– Жон ака, урманг, ўлдириб қўясиз!..

Муаллақ кўтарилган таёқ ўрнида қотди-қолди. «Ё алҳазар», бу жуда таниш, таниш, таниш овоз эди. Бу Нарзли афандининг овози унинг қалбида акс садо берарди, бироз ўзига келган Файзли афанди ўзидан-да бешбаттар қўрққан укасининг ушоққина гавдасини ердан кўтариб олар экан:

– Хайрият, Аллоҳга айтганим бор экан, укагинамнинг умри узоқ бўлсин, – деб пичирларди.

– Ҳой тентагим, тунда бало борми сенга?

– Мени кечиринг, ака, – унинг овози зўрға эшитиларди.

– Ўзинг ўстирган думбулни кундузи олсанг бир нима дермидим...

– Кундузи олсам хафа бўласиз дебман-да, ака...

– Эй думбул афандим, ақлинг қаерда ўзи-а?! – у Нарзлини бағрига босиб кўз ёшларини артишга тутинди.

Бу ажиб-ажойиб воқеага гувоҳ бўлган фалақдаги юлдузлар улар ҳолига кулиб, меҳрибон ака-укаларни чайла томон кузатиб боришарди.

АФАНДИ ПУЛ ЭКДИ

Етти ёшли Файзли афанди қирқ ямоқли тўнчасини кийиб, маҳалласидаги Тантивойникига равона бўлди. Ҳашаматли гулдор дарвозадан кираркан, нимадандир аччиқланиб турган Тантивой Файзлини йўлини тўсиб:

– Ҳой жулдурвақа, кирма бу ёққа, – деб кўкрагидан

итариб ҳовлисига киритмади. Аввалига Файзли бирга ўйнаймиз деб ялиниб ёлворди, аммо Тантивойнинг бир муштини еган боланинг хўрлиги келиб, йиғлаб, бурнини торта-торта ўз уйига яқинлашди, остона ҳатлаб кирмасданок отасига йўлиққан Файзли хўрлиги келиб йиғига зўр берди, отаси:

– Нега оламини бошингга кўтаряпсан, ўғлим, – деб юз-кўзларини артишга тутинди.

– Менга ҳам Тантаникига ўхшаш янги тўн олиб беринг.

– Хўб, йиғлама, унданам янгироғини олиб бераман, аввало пулни кўпайтирайлик, майлими ўғлим, – деди меҳр билан фарзандининг бошини силаб.

– Пулни қандай кўпайтиради, дада? – деди Файзли.

– Жухори экиш учун жўяк тортгандик-ку, – ўғлини овутишда давом этарди отаси, – пулларни ҳам ўшандай эксак, иншоолмоқ, ҳеч нарсага муҳтожлик бўлмайди.

Отаси ишга кетгандан сўнг Файзлини пул эккиси келаверди. Онаси яшириб қўйган нимдош кўрпалар қатидан қоғоз пулларни олган афанди жухоризорга югурди. Эндигина ер бетини олган жухори майсалари орасига кетмончасида бир, уч, беш сўмликларни эка бошлади. У отасидек енги билан пешонасидаги терни сидирар экан, мағрур агатларга сув қўймоқ учун катта ариқ лабига борди. Афанди негадир шод, хаёлидан дўконларда товла-ниб турган либослар, қип-қизил шоҳи белбоғчалар бир-бир ўтарди.

Эртаси куни рўзғор ташвишида юрган ота хотинига:

– Онаси, гузарга, ундан кейин бозорга ўтаман, сари-ҳафта учун пул олиб чиқ, – деб қолди. Уйни гир айланиб пул қидираётган она тахмондаги кўрпаларни палос устига олиб, ҳар бирини алоҳида-алоҳида очиб кўрар, қидирганини тополмагач, хуноби ошиб ўғлини чақирарди. Соддадил бола она рўбарўсига келиб, гурур билан:

– Пулларни эгатта экиб қўйдим, кўпайганда оламиз, ойижон, – деб турарди.

Бу воқеадан хабардор бўлган ота мийиғида кулиб, ёшлиғида ўзи ҳам шу ишни қилганлигини эслаб жухоризорга йўл олди.

– Вой афанди болам-ей, уруғида бўлса аймоғигача татир экан, – деб нам тортган пулларни термоққа киришди.

Кўзларидаги ёшни артаётган Файзли афанди янги либослардан умидини узди шекилли, сўридан қирқ ямоқ-ли тунини олиб кия бошлади.

БОЛАЛИК ХОТИРАЛАРИ

ЕТИМЧАЛАР

Ўша машғум куни гўё ер ёрилгану ҳамма одамлар бизнинг ҳовлидан чиққан, еру кўк фарёд этаётгандек...

- Болалари жуда ёш қолди-да...
- Рўзғорни тебратадиган бўлса ҳам майли эди-я...
- Тўра поччамнинг сафиралари нечта..?
- Ёшгина етим қолишибди, бечоралар...
- Тангрининг иродасидан ҳеч ким қочиб қутилмаган...

Мен «сағир», «сағира» сўзларини биринчи бор эшитишим, сергакланиб атрофимга қарайман, қариндошларим ёшли кўзларини мендан олиб қочишарди, дадамдан айрилиб қолганимга сира ишонмайман, назаримда кўча эшигидан «ўғлим» деб кириб келаётганга ўхшайверадилар...

Ўша куни жумъа эди, ёз ойларининг ўртаси, эрталаб ҳавода губор йўқ, осмон тиниқ ва мусаффо, қуёш қиздириб турибди. Аммо мотамга келганларнинг, барча-барчанинг қалblлари вайрон, кўзлари ёшли, гўё борлиқ ҳам мотамсародек. Жаноза ўқилиб тобут кўтарилган ҳамоноқ қайдандир пайдо бўлган булутлар самони қоплаб олди-да, шаррос ёмғир қуя бошлади. Бу ҳолат ҳамма-ҳаммани ҳайратта солди.

– Бу Аллоҳнинг марҳамати, каромати, тўра поччамиз беозор одам эдилар.

– Мадраса кўрган инсон эдилар, Худо раҳмати эдилар...

– Руҳониятлари пок эди... – дейишарди жанозага келганлар.

Тез кунлардаёқ қиблагоҳимнинг йўқликлари сезила бошлади, уй тўридаги қозикқа илинган тўну дўппиларию чакмонлари дадамни эслатиб турар, руҳлари биз билан бўлса ҳам қалбимда умрбод бир бўшлиқ пайдо бўлганди. Аллоҳнинг қисматига, ҳақиқатига секин-аста ишониб борардим. Мактабда синфдошлар орасида келишмовчиликлар бўлиб қолганда, улар:

– Етимча-етти кулча, – деб масхаралар эдилар, ҳафа бўлиб уйга кириб борганимизда юпаттувчимиз меҳрибон онам бўлардилар. Биз эгизаклар, яъни Фотима-Ҳусайнлар бир синфда ўқир эдик. Негадир айрим муаллимларимиз

мулла- домланинг фарзанди бўлганимиз учун , динчилар булар, деб аташарди. Саводли бўлган онамдан ҳам сабоқлар олардик, улар бизга «Ҳикмат» китобидан ўқиб берардилар:

*Ғариб, фақир етимларни қилгин шодмон,
Хулқлар қилиб азиз жонинг айла қурбон...*

*Ғариб, фақир етимларни ҳар ким сийлар,
Рози бўлур ул бандадин парвардигор...*

– Қуръон ўқиганларингни ҳеч ким билмасин, – дердилар ойим.

– Нега ойи? – савол берардик биз.

– Замона нозик, ҳозирги пошшо хуш кўрмайди, – дердилар.

– Нимага хуш кўрмайди?

– Катта бўлганларингда билиб оласизлар, намоз, рўзага ҳам қарши улар, билдирмай намозларингни ўқинглар.

– Билиб қолса нима бўлади, ойижон?

– Ҳаммамизни қамаб қўяди, болаларим.

Онам айтган насиҳатларни жон қулоғимиз билан тинглардик. Мактабда ҳаммадан аълочи, фақат беш баҳоларга ўқирдик, шунинг учун бўлса керак, «айрим гуноҳ»ларимизни ўқитувчилар кечиришарди.

Биздан ёши катта, текканга тегиб-тегмаганга кесак отиб юрувчи синфдошларимиз, барибир, бизни «хўжа-чўжа», «етимча» деб мазах қилишларини қўймасдилар.

Уларнинг «етимча» дейишида ҳам жон бор, чунки жамики инсон боласи охир-оқибатда етимча бўлиб қоларкан, ҳеч ким бу ўткинчи дунёга устун бўлолмас, Аллоҳнинг шафқатсиз элчисидан қочиб қутила олмас, лекин ёшлиқда мазах қилиб айтилган «етимча» сўзи умрбод қалбингга муҳрланиб қолар экан.

МАКТАБ ФОРМАСИ

Мен баҳор фаслини орзиқиб кутардим. Наврўз келди дегунча баҳмадек ястаниб ётган кўм-кўк майсали уйимиз томига чиқиб, қордан салла ўраб олган узоқдаги тоғларга, ям-яшил либосга ўралиб олган қир-адирларга, эндигина куртак ёзиб гуллаётган боғ-роғларга тикилиб завқланардим.

Бугун ҳам шундай бўлди, кечаси билан ёққан ёмғирдан табиат яна ҳам мусаффолашиб, шундай чирой очибдики, тамоми борлиқ ювиниб-тараниб олибди. Баҳорий софликни, беғуборликни томдан кузатишни давом эттирдим. Ҳаммаёқ тонг пардаси ортидан оқиш-мовий рангда кўришиб, олам-олам завқ бағишламоқда. Ана уфқ ҳам қизармоқда, қуёш жамолини кўрсатиш арафасида. Томга эгилиб турган тут дарахти бутоқларида чумчуқлар чуғурлашапти, икки мусича эса сўритокка қўниб олиб нозланишмоқда.

Шу пайт ҳовлидан онамнинг овозлари кела бошлади:

— Ҳусайнхон, қаердасан, чойинг совиб қолмасин, мактабингга вақтида боргин.

— Ҳозир тушаман, — дедим, мени томда кўриб:

— Шу тойгончиқда томда нима бор? — койидилар онам.

Нарвондан шошиб тушаётиб сўнги поғонасига оёғимни қўяётиб тойиб йиқилдим, кузатиб турган онам етиб келиб:

— Аҳволингга қараб бўлмайди, сирпанчиқда томда нима бор ўзи, тузукроқ кийиминг шу эди, энди нима қиламан-а, — лойга беланган уст-бошимни ечдилар. Мен ношудлигимдан гуноҳқордек бошим эгик турардим, раҳмдил онам:

— Катта бўлганингга ақлинг кириб қолар, — деб нонушта қилдирдилар.

Ўша куни дарснинг биринчи соатига кеч бордим, хайрият география дарси экан. Меҳрибон муаллимим аҳволимни тушундилар шекилли, койимай ўтиришга рухсат бердилар ва дарсни давом эттирдилар:

— Бизнинг юртимизни қуёшли ўлка дейишади, чунки қуёш йил давомида 4460 соат нур сочиб туради. Баҳори эрта бошланади, баҳорда об-ҳаво тез-тез ўзгариб туради. Қаранглар, қуёш чарақлаб турибди. Шу пайт синф эшиги қия очилиб, синф раҳбаримизнинг боши кўринди. У рухсат сураб синфга кирди ва ўқувчиларга назар солиб олгач, менга юзланди:

— Эшонча, нега дарсга кеч келдинг?! Яна формасиз, келибсан-а, — мендан аввалроқ келган синглимга ҳам қараб, — отинчада ҳам форма йўқ, — деди.

Биздан садо чиқмасди.

— Сизлардан сўраяпман, ё уйдаги динчилар қўймадими? Ё қулоқларингга гап кирмайдиган бўлиб қолганми? Ё гуноҳ бўладими-а?! — синф раҳбари менга қўлини бигиз

қилиб сўзида давом этди, — соқовлар, бугундан икковинг ҳам мактабга формасиз қадам босма, тушундингми, муллаваччалар?!..

Негадир муаллимимиз ва ўқувчилар олдида изза бўлганимиз учунми ёки биз учун энг азиз ҳисобланмиш мактабга қадам босма дейилганлигигами иккимиз ҳам йиғлаб юбордик, жуссаси кичикроқ бўлган синглим Фотимахон мендан ҳам абгорроқ эди.

Эгизак «домлачаю отинча»лар шишган кўзларимизни уқалай-уқалай уйга кириб келганимизда онам ўчоқ бошида эканлар. Бизни бу аҳволда кўрмаган онамиз ҳаяжонланиб, юзимизга сув уриб, кўнгиллари чок-чок сўкилиб, савол назари билан термулиб турардилар.

Қиблагоҳимнинг вафотларидан кейин озиб-тўзиб кетган онамиз рўзғор ташвишидан бўлса керак, кечаси билан чувст дўппи тикиб чиқардилар. Моҳпошшоҳон опамнинг айтишларича, онамнинг эскириб кетган дардлари яна кўзгаган, ўрта ёшли бўлсалар-да, юзларида ажинлар кўпайиб кетганди. Бунга бизлар ҳам сабабчимиз, икки бешикни қўлтиқлаб, кечаси билан ухламай.., эгизакларни ўстириш, вояга етказиш осонми? Яна мактабдан еру кўкка сиғмай «нолалар» билан кириб келишимиз-чи?

Ўша куни негадир эскирган қўл машинаси кечаси билан тинимсиз ишлади, ёғсираган мурувватларидан турли хил ғайри табиий овозлар чиқиб, бизларни ҳам ухлатгани йўқ. Эрта тонгда барвақт турдик. Меҳрибон онажонимнинг қўлларида мен учун оқ кўйлак, синглим учун эса кўйлак ва фартук турарди. Биз қувонганимиздан раҳмат дейишни ҳам унутиб, қўлларидан шошиб олиб киймоқчи бўлганимизда:

— Янги кийимни кийишдан аввал уни оёқларинг остига қўйиб, тепиб-тепиб, латта чирик, ман тирик, латтанинг умри қисқа, менинг умрим узун, деб уч маротаба айтинглар, кейин кийинглар, — дедилар онамлар.

Янги либосга етишганимиз учунми, тепкилаб кийишга иймансак-да, барибир онамнинг айтганларини бажардик. Энди галстугимиз йўқ эди, турли матолар турадиган тугунларидан тўқ қизил рангли белбоғни олдилар-да, учбурчак ҳолга келтириб ўртасидан бўлдилар. Ана энди икки экизак галстукли ҳам бўлиб олдик. Нонуштадан сўнг

мактаб формасида илмгоҳга ошиқдик. Онам қизарган кўзларидаги севинч ёши билан бизларни мактабга кузатиб қўйдилар...

Эҳ-воҳ, бевафо дунё, сенда яшаш, тирикчилик ўтказиш шунчалар қийинми?.. Онамнинг кўзларидаги севинч ёшларини, шодликларини кейинчалик опамнинг дардли сўзларидан, аламли нолаларидан билиб олганман...

Онаизор ўз фарзандига дунёдаги жамики яхши нарсаларни раво кўраркан, ҳатто сўнгги манзилга кийиб борадиган оқ либосини ҳам инъом этишга тайёр экан.

Бизни қувонтириб шодлантирган мактаб формасини ўша охирги манзилгоҳ учун атаб қўйилган оппоқ кафанликларидан тикиб берган эканлар. Оҳ, онажонгинам!!

Фарзандим, умидим, ишонган тоғим,

Ўзимдан қолғувчи сўлим гулбоғим,

Чироғим ёқувчи роҳат-фароғим,

Илоҳим, фарзандим ортимда қолсин, – деб Аллоҳга илтижода бўладиган муштипар инсон-онамнинг жойлари жаннатдан бўлсин!

ТАНТАНАЛИ КҮН

Сентябр ойи ҳам етиб келди. Қишлоғимиз марказида жойлашган мактаб биносига ҳамма ошиқади, барчанинг юзида табассум. Мактабимиз байрам либосида.

Тантанадан дарак берувчи алвонлар осилган, дарахтзор орасидаги сидириб супурилган соя-салқин майдонга стол-стулар қўйилган, мактабимиздаги йиғилиш-маросимлар ана шу масканда, мактаб боғида ўтарди...

Сабза уриб яшиллик касб этган бу боғ раҳматли қиблагоҳимни эслатарди. Ул зот куёвлари, биология ўқитувчиси Улуғхон Қорахонов билан ёш ниҳолларни ўтказиб, боғ барпо қилишган экан. Мен ёшлигимдан шу боғда катта бўлганман, дадамнинг меҳр билан кўчатларни парвариш қилганликларининг гувоҳиман.

Онамнинг айтишларича, бир ярим ёшлигимда дадамга эргашиб боққа келиб, ниҳоллар орасида роса ўйнаб, чарчаганимдан ухлаб қолган эканман. Ўз ишлари билан оввора дадам буни пайқамай, юмушларини адо этиб уйга борганларида:

— Хусайнхон қани?

— Сизга эргашиб кетганди-ку? — дейишибди.

— Ишлар билан бўлиб унутибман, — деб изларига қайтиб мени алламаҳалгача излашибди, мен боғнинг ёнгинасидаги экинзорда эканман. Пайкаллар орасидан эшитилган йиғи овозидан мени топиб олишган экан.

Биринчи қўнғироқ, биринчи дарс... Бу унутилмас онларни сабрсизлик билан ойлаб кутган эдик... Дарслардан сўнг мураббийларимиз билан биргалиқда алвонлар илинган, стол-стулар қўйилган боққа йиғилдик. Бир неча дақиқалар ўтганидан сўнг мактаб биноси томонидан директор ҳамда колхоз раиси кела бошлади, улар ўриндиққа жойлашиб олгунларича барчамиз қарсақ чалиб олқишлаб турдик.

Тантана бошланди, дасталаб мактабимиз раҳбари ҳаммамизни янги ўқув йили билан табриклади, барчамиз жим, гўё сеҳрлангандек, сўзларини жон қулоғи билан тинглаётгандек... Навбатдаги сўз колхоз раисига берилди, ҳамма толиққан, увушган оёқларимизга озроқ эрк бердик. Раиснинг нима демоқчилигини фолбин бўлмасак-да, олдиндан билардик. То ҳозиргача раиснинг сўзлари хотирамга абадий муҳрланиб қолган:

— Азиз ўқувчи, ўртоқлар!.. Ота-оналарингизнинг пешона тери билан етиштирган пахта ҳосили пишиб етилди... Сизлардан умидимиз жуда катта, ҳар йилгидек яна бир ғайрат қилсангизлар Ватанимиз, партия-ҳукуратимиз олдида юзимиз ёруғ бўлади, пахтакорларимиз ҳозирданоқ теримни бошлаб юборишди... Пахтазор сизларга мунтазир, азиз ўқувчилар!..

Бу даъваткор нутқни ҳам қарсақлар билан олқишлаб кутиб олдик.

САМОЛЁТ КЕЛДИ

Пахта терими бошланди, юқори синф ўқувчилари теримга чиққанларидан сўнг, улар ўқийдиган синфлар бўшаб, ҳувилаб қолди. Биз, бошланғич синф ўқувчилари икки-уч соат ўқиганимиздан кейин ёрдамга борадиган

бўлдиқ. Қишлоқда ўсган болалар эмасмизми, сизгир-бўзоқларга ўт юлиб ўрганганлигимиз учун далага ошиқардиқ.

Кўм-кўк тут дарахти билан ўралган кичикроқ пахта пайкали. Ҳали қўл урилмаган ғўзалар танасидаги юлдузлардек чақнаб турган лўппи-лўппи пахталар «мени териб олинг», деяётгандай ҳар кимни ҳам завқини келтирарди. Бу манзарани ҳеч кўрмаган кишига пахтазор ажиб мўъжизалар майдонидек кўринарди.

Бригадир амакининг тушунтиришидан кейингина турна-қатор бўлиб теримга киришдиқ. Ҳурсандмиз. Дала шийпони томонидаги радио карнайдан қувноқ қўшиқ таралапти:

*Пахта терсанг тоза тер, чаноғида қолмасин,
Тоза терган қўлларинг асло шикаст кўрмасин...*

Самода учиб юрган қушлар гўё унинг овозига рақс тушиб, қўшиққа жўр бўлишмоқда.

Шу пайт узоқдан самолёт моторининг овози эшитила бошлади. Ана-ана, ўзи ҳам кўринди. У пастлаб учарди, кабинасидан кўринган учувчи, ҳатто, бизга қўлларини силкитиб ҳам қўйди. Биз пахта териш ўрнига бор овозда:

*Самолёт, самолёт, қанотингни пастлаб ўт,
Қанотингга хат ёзай, Кремлга ташлаб ўт,*— дея шодланардиқ.

Афсуски, бу шодлигимиз узоққа чўзилмади. Орқасига қайрилиб олган самолёт пастлади-да, ёнгинамиздаги «катта шох» деб аталувчи пахтазорга қорамтир-кўкиш дори сепа бошлади. Бу майин сув дори қуёш нурида етти хил камалак нурларини ўзида акс эттириб, буралиб-буралиб пайкалларга тушар, ўша томондан эсаётган шабада томчиларни учуриб келиб юз-кўзларимизга урарди. Бадбўй сассиқ ҳидли сув томчилари менга тезда таъсирини кўрсатди. Бошқаларни билмадим-у, менинг нафасим қисилиб, бошим айланиб ўқчий бошладим, ҳолсизланиб ағат ичида ўтириб қолдим. Негадир, эгизакларнинг бири эмасманми, заифлигимдан бўлса керак ҳушимдан кетаёздим...

Кўзимни очиб атрофга қарасам, шоҳарик бўйида марзада ётибман, туман ичида икки кишининг гавдаси кўри-

нади, улар не қиларини билмай ҳаяжонда менга термулиб ўтиришибди...

Самода чарх уриб учиб юрган қушлар галаси кўринмайди, балки улар ҳам мен каби заминга қулаб тушгандир...

К У Л Ф А Т

Этни жунжиктирадиган изғиринли кунлар ҳам етиб келди, синф хоналари ётоқхоналарга айлантирилган. Ер бетини юпқа қор қоплаб олган куни теримга чиқмасак керак деб турганимизда, иттифоқо, машина келиб қолди. Бизлар камдан кам ҳолларда машинада теримга борардик. Машинада сайр этишга ишқибозлигимиз сабабли ҳаммамиз жуда мамнун ҳолда ўқитувчимизнинг ҳай-ҳайига қарамай кузовга осилиб чиқа бошладик.

Бизларни аянчли қисмат кутиб турганини қайданам билардик?! Бу шодликларимиз узоққа чўзилмади, машина ўрнидан қўзғалиши билан кузнинг совуқ ҳавоси ўз ишини кўрсатди. Юпун кийинганлигимдан шамдай қотиб қолибман, манзилга етиб келиб, усти очиқ машинадан тушаётганимизда барчамиз сеҳрлангандек карахт аҳволда эдик.

Қуёш кўтарилиб ҳаво бироз илимагунча пайкалга кира олмадик, ўт ёқиб исиниш учун ўтин қидирдик, аммо ён-атрофдаги ҳўлу қуруқ бари музлаган, табиат хомуш эди.

Пахтазордаги ғўзалар кеч экилиб парвариш қилинганидан бўлса керак, ҳосили ғуж-ғуж, совуқ урган кўраклари қорамтир барглари остида очилиб улгурган, улар тошдек қотиб поясида осилиб музлаб ётибди.

Раҳбаримизнинг зўри билан агатларга қатор терилдик, белга этак боғлаб теримга шайландик. Қуёш оламини мунаввар қила бошлади, унинг илиқ тафтини ҳис қилиб, вужудимизда жонланиш пайдо бўлди.

Бугун ҳам Зухуржоннинг ёнгинасидаги агатда иш бошладим. Чаққон, абжир, қорачадан келган дўстим чунонам пахта терардики, синфимизда унга етказиб терадиган теримчи йўқ эди, унинг меҳнаткашлигига жуда-жуда ҳавасим келарди. Ҳозирда ҳам совуқда ёрилиб шишган кўллари қайси кўрақни олаётганини илғамай қоляпман,

агатлар орасида узган кўраклари уюм-уюм бўлиб кўпайиб боряпти. Зухуржон ҳаял ўтмай мендан анча олислаб кетди.

Кўёш кўтарилган сари ҳаво илиб ердан ҳавур кўтарилар, оёққа ёпишаётган лойлар юришни қийинлаштирарди. Устига устак юмшаган кўраклар узун банди билан узилиб, бир ишни икки қилар, нимхуш ғўза баргларидан эса дилни беҳузур қилувчи нохуш ҳидлар анқирди.

Теримга берилиб кетганлигим сабабли тушликка чақирилган овозни ҳам эшитмай қолибман, бироз тин олганимдан сўнг узган кўракларимни йиға бошладим. Кўракни узиш ҳам бир, кўтариб чиқиш ҳам бир азоб. Зўрға орқалаб олган тугунни минг бир қийинчилик билан хирмонга олиб бордим, кўпроқ кўрак узган Зухуржон эса елиб-югуриб, хирмонга бир неча бор қатнади. У сўнгги бор кўракли тугунини олиб кетаётганида чарчади шекилли ғўза пояси-га чалишиб йиқилиб ҳам тушди, шунда ҳам менга қараб хансираганича кулимсираб турарди.

Олиб чиқилган оқ пахтаси кўриниб турган кўракларни икки юзи қип-қизил, соқоли ўсган новча йигит ҳеч қийналмай тарозига илар, тортганидан сўнг чаққонлик билан ён томонга-хирмонга отарди. У ҳар замон-ҳар замонда кекириб олар, шу дамда оғзидан алақандай бадбўй ҳид келарди, унинг тарозини келтирмай тортиши кўпчиликда норозиликлар туғдирарди. Мактабимизга янги келган ўқитувчимиз эса бу ҳолга парво қилмас, дафтарга килограмм ёзишда давом этарди. Бу ҳолни кейинчалик тушунганман, улар бирга «чай» ичишган экан. Зухуржоннинг кўраги ҳам аниқ келтирилмай тортилганда, у:

— Амаки, тарозини тўғри келтириб тортинг-да, — деди. Бу гап табелчи йигитга ёқмади шекилли, тугун ичидан банди билан узилган кўракларни териб олиб:

— Кўрагингни тозалаб келасан, — деб кўракли тугунни тарозидан олди-да, тепиб юборди. Зухуржоннинг ичидан келган титроқ рангини ўзгартиб юборди, ранги оқариб, аламига чидай олмай, йиғлаб:

— Сиз ҳам қийналиб узиб, қийналиб кўтариб чиққанингизда эди., — у гапиролмай қолди. Ўқитувчимиз табелчини адолатга чақирдиш ўрнига Зухуржонга юзланиб:

— Жалолов, тозалагин дегандан кейин тозалайсан-да, қани бўл?! — деди.

— Домла, аввал тарозини тўғри тортсин, кейин тозалайман.

— Сен думсиз кўрак узгинда, сўнгра гапир, тортишма.

— Тарозини тўғри тортсин, сиз ҳам айтинг, домла, — ялинарди.

— Бўлди бас, айтганни қил, — аччиқланган ўқитувчи табелчи қўлидаги кўракларни олиб Зуҳуржоннинг юзига отди. Ҳайратда нима қиларини билмай қолган Зуҳуржон йиғлаганича хирмоннинг четига бориб ўтирди, шу мункайиб ўтирганича тушликка ҳам келмади, олдига борайлик десак, ўқитувчининг вазоҳатидан, қандайдир ғазабнигоҳидан кўрқиб, тайсалланиб-писиб ўтирардик. Шундай бўлса-да, тушлиқдан сўнг мен олдига бордим. Шу пайт етиб келган «мураббий»имиз мени елкамдан олди-да, пайкал томон туртиб юборди. Агатга борар эканман, кўнглим бир нохушликни сезгандек кўлим ишга бормасди.

Бироздан сўнг хирмон томондан қаттиқ йиғи овози эшитилди, қарасам калхатдан қочган чумчуқ каби Зуҳуржон югуриб кетяпти, орқасидан ўқитувчимиз қувиб боряпти. Ана, ана етиб ҳам олди... Нима бўлгани фақат Аллоҳгагина аён...

Ботиржон билан етиб борганимизда аёвсиз калтакланган, тепкиланган ушоққина гавда лойга беланиб ётар, норасиданинг юз-кўзларини кўриб бўлмасди...

Биз пажмурда гавдани аста кўтариб, шишиб моматалоқ бўлган юзларини муздек сувда ювиб, авайлаб майса устига ётқиздик, ўзига келаётган Зуҳуржон жуда нимжон овозда илтижо қиларди:

— Ойижон, ойижон.., дадажон, мени қутқаринглар...

Зуҳуржоннинг боши кўксимда, у эса ўша сўзларни тинмай такрорларди. Теппамда пайдо бўлган қизиққон ўқитувчимиз ғазабини яширолмай:

— Ҳаммангни норманг бор, бажармасанг ётоқхонада ҳисоб-китоб қиламан, қани тур ўрнингдан, — деди. Бизда кўрқув ҳисси кучли бўлса ҳам бир-биримизни маҳкам ушлаб, бошимизни эгиб жимгина туравердик...

Қош қорайганда машина етиб келди, эрталабки шод-лиқдан асар ҳам йўқ. Зухуржон биқинини ушлаб олганича тинмай инграр, оғриқ зўрайганда гужанак бўлиб олиб титрар, ноласига чидай олмай биз ҳам йиғлардик.

Шу ҳолатда қишлоққа ҳам етиб келдик. Ғазабнок ўқитувчимиз негадир юмшаган, беморнинг атрофида парвона, иссиқ чой-овқат ҳам олиб келишди, лекин Зухуржоннинг томоғидан ҳеч нарса ўтмасди. Ҳушёр тортган раҳбарлар эртаси куни таҳқирланган беморни шифохонга ётқизишди, орадан ҳафталар ўтди...

Эвоҳ, бу мудҳиш хабарни ким олиб келганлигини билмайман, шуларни эслайман холос; ярим хароба уйга кириб борганимизда бизга талпинган онанинг ҳушсиз йиқилганини, тобут ёнида суяб борилаётган қарахт отанинг нурсиз юзини, оҳ ураётган суюкли акасининг нолари-ю дўппайган қабрни эслайман холос...

Қабрдан Зухуржоннинг овози келгандек бўлади қулоғимга:

Мен ҳам сенинг тенгдошинг эдим,

Насибам кўп эди дунёда...

Мен ҳам ахир ёш эдим, қувноқ,

Бор эди-ку ҳаётда ҳаққим...

Орадан кунлар ўтди. Туш пайти, қор учқунламоқда, қия очиқ турган қабристон дарвозасидан чўчиброққина ичкари кирдим. Рўпарамда эски масжид харобалари. Орқа деворининг бир қисмигина қолган масжид ёнидан ўтаётиб, бузилмай қолган нақшинкор меҳробига кўзим тушди. Хаёлимда Зухуржоннинг тобути кўндаланг тургандай, ҳаяжонланганимдан этим увушиб кетди. Кечагина ўша тобут шу ерда, меҳробнинг ёнгинасида турган, унинг таъзияси шу майдонда ўқилган эди.

— Эҳ бевафо дунё, ўлим ёшу қарига барҳақ экан, болаларим!

Ғофур бобонинг ушбу сўзлари хаёлимдан сира кетмайди. Масжид қолдиқларига қараб яна ўша мўйсафед инсоннинг гапларини эслайман:

— Мана шу кенглик ўрнида каттагина масжидимиз бўларди, ундан нишона меҳробигина қолган. Ҳайит кун-

лари одамлар масжид ҳовлисига сиғишмай боғигача чўзилишиб кетишарди. Бу ерда Маматхон тўрадек илми зотларнинг амру маъруфларини неча бор тинглаганман. Масжиднинг ўн икки устуни бўлиб, деворлари ганчкор, шифтгадаги ҳар бир вассасигача сирли нақшлари бўларди. Ибодатга келган кишининг масжиддан чиққиси келмасди. Ўша алғов-далғов йиллари масжидни «қизиллар» буздирмоқчи бўлишди, аммо бузишга ҳеч ким журъат қилолмади. Барибир одамнинг олasi ичида булар экан. Аллоҳни унутган бир фирқа аъзоси ёнимдан шиддат билан ўтиб бориб, масжид томига чиқди ва ҳаммамизнинг олдимизда томга кетмон уриб, тупроқни пастга ота бошлади,.. кўзларимдан шашқатор ёшлар чиқиб кетган эди ўшанда...

Янгигина оёқ излари қабристон томон, Зухуржоннинг қабри томон кириб борган. Мен ҳам ўша ёлғизоёқ йўлдан оппоқ дўмпайган қабрлар томонга бурилдим. Ана Зухуржоннинг қабри ҳам кўринди, ногаҳон қор устида чўкка тушиб олган, орқаси ўтирикли онанинг ҳазин-мунгли ноласи мени тўхтатди. Бу овоз инсон қалбинигина эмас, балки ҳар қандай тошни ҳам эритишга қодир садо эди:

*Бобоним очгил эшигинг,
Жоним боламни бир кўрай.
Термулиб турган кўзи-ю,
Ойдек юзини бир кўрай.*

*Алифдек расо қоматларинг
Ерда уволлар бўлди-му,
Афсах'дек эди чечан тилинг
Сўзлаёлмай жим қолди-му...*

- Болагинам, онанг ўргилсин, болам, қарагин-а, мен келдим... Ўзингдек қабринг ҳам оқ либос кийибди... Янги либос кийганингда жуда қувонардинг, либосларинг муборак, жоним болам... Оҳ Зухурим, ҳузурим эдинг... Оҳ ё фалак!

Бир неча дақиқа жим қолган онаизор сирли мўъжизакор ҳисга берилди шекилли, кўз ёшларини артиб олгандан сўнг Қуръон тиловатни бошлади.

-Эҳ-воҳ она, сени овутгувчи-юпатгувчи мўъжизакор куч ҳам бор экан-да, бу ўткинчи дунёда...

1. Афсах (а) -энг гўзал сўзловчи, сўзга чечан.

БАҲОР **(Қа т р а)**

Илк баҳор. Тонгданоқ тракторнинг тириллаган овозига жўр бўлиб, дала йўлидаги деҳқоннинг ёқимли қўшиғи эшитилади:

*Фасли навбаҳор бўлди, кетибон зимистонлар,
Дўстлар, фаниматаур, сайр этинг гулистонлар.*

*Субҳидам тушиб шабнам бўлди сабзалар хуррам,
Гул уза томиб кам-кам ёғди абри найсонлар...*

Эрталабки шудрингга чўмилган ариқ лабидаги майсаларга, энди барг ёзаётган толпопукларга қарайман, яшилликка зор кўнглимга табиат завқ бағишлайди... Ўша қўшиқ яна олис-олислардан эшитилади. Қўшиқчининг кимлигини билмайман, лекин уни дунёдаги энг бахтиёр инсон бўлса керак, деб ўйлайман, чунки тонг чоғида айтилган бу қўшиқни бир менгина эмас, бутун борлиқ-табиат тинглаётибди...

Баҳор фасли дунёдаги барча шодликларни олиб келади, қалбларни севинчга лиммо-лим тўлдиради, сени капалак-дек самода учишга чоғлантиради, аммо бутун еру кўкка сифгудек меҳнатни ҳам олиб келишини кейинроқ тушунганман. Баҳор бутун жонзотлару одамзотдан бошлаб, қурту қумурсқаларгача ҳаракатга тушириб, яшаш учун курашмоқ учун ҳам чорларкан.

Болалигим, сен менга баҳорни, наврўзни танитдинг, дилимга оламнинг шодлигини жо қилдинг, руҳимни аршу аълода парвоз эттирддинг ва лекин, етимлик нима эканлигини ҳам билдирдинг...

Мен ҳозир улуғ ёшдаман:

*Фасли навбаҳор бўлди, кетибон зимистонлар,
Дўстлар, фаниматаур, сайр этинг гулистонлар...*

Қачонки бу қўшиқни эшитсам болалигим-ёшлигимни эслайман. Майли етим ўсган бўлсам-да, ёшлигимни қўм-сайман.

ТАРЖИМАИ ҲОЛИМ

Мен атрофи улкан қорли тоғлар билан ўралган , экинзорларию боғ-роғлари табиатнинг уч фаслида ям-яшиллик касб этиб турувчи, тоза ҳавоси дилларга поки-залик руҳини олиб кирувчи, тиниқ-тоза булоқлардан ҳаёт сувини олувчи жаннатмакон Фарғона водийсининг шимо-лида жойлашган Чуст туманига қарашли Тепақўрғон қишлоғида 1947 йили таваллуд топганман.

Қиблагоҳим Орифхон Тўра Нўъмонхон ўғли XIX аср охири, яъни 1885 йилда дунёга келганлар. Саводхон оилада туғилганликлари учун илмни ёшлиқдан, ота-оналаридан олганлар, айниқса оналари Ҳамидахон ойим саъй-ҳаракатлари туфайли Қуръонни хатм қилганлар, мадраса илмини эса Қўқонда, тоғалари Саъдуллоҳхон Аълам ҳузурларида олиб, Жоъме мадрасасида хизматда ҳам бўлганлар. Аждодларимиз илмли-юксак эътиқодли бўлганликлари учун халқнинг ҳурмат ва эътиборида бўлганлар.

Шўролар замонида фозилу фузалолар, олиму уламолар, илму маърифатли инсонлар қатори аждодларимиз ҳам қатағонга учраб, турли ўлкаларга сочилиб истиқомат қилишга мажбур этилдилар.

Эсимни таниган пайтимда дадам улуғ ёшда бўлишлари-га қарамай колхоз саройида (у ерда от-улов, аравалар, машина-трактор, бир томонида ғалла сақлайдиган омборлар бўлган) қоровулчилик қилардилар. Қишлоқ аҳли Тўра бува деб ҳурмат қилишарди, маслаҳатлар сўрарди. 1959 йили қиблагоҳимнинг вафотларидан сўнг қишлоқ нуронийлари ёш бўлишимга қарамай иссиқ-совуқ маъракаларига, рўзаи рамазонда ифторликка олиб боришарди.

Онам Хонпошшоҳон ойим тақводор, беш вақт намозни қанда қилмайдиган аёл бўлиб, отадан ёш етим қолган мен, Фотимахон, Саъдуллоҳхон, Робияхон, Нуриддинхонларни оқ ювиб-оқ тараб тарбият қилганлар (Ҳар икковларининг охиратлари обод бўлсин).

Қиблагоҳим туфайли қишлоқ мўйсафедлари орасида азиз бўлсам-да, мактабда бунинг акси эди, мени «хўжа»,

синглимни «отинча» — деб атайдиган муаллимларимиз ўзлари билиб-билмаган ҳолда яхшигина лақаб қўйиб беришгани учун синфдошларимиз ўртасида «хурматимиз» зиёда эди. Икки эгизак 16-ўрта мактабни аъло баҳоларга битирганмиз.

Ўрта мактабни битиргач, Наманган Давлат Педагогика институтининг филология факультетига ўқишга кирдим, олийгоҳни тамомлаб мактабимизда она тили ва адабиёт фанидан дарс бера бошладим, иккинчи истеъдод ҳисобланмиш санъатга қизиқишим туфайли рубоб ва аккардеонда куйлар ижро этишни ҳам ўргандим, натижада туманда ташкил этилган «Чуст тароналари» ашула ва рақс дастасида бир неча йил фаолият кўрсатдим.

1976 йил Чуст педагогика билим юртига таклиф этилиб, она тили, адабиёт, ифодали ўқиш, мусиқа фанларидан дарс бердим, бидим юртининг «Гулрух» ашула-рақс дастасида бир неча йил мусиқа ҳамда бадий раҳбар бўлиб ишладим. 1982 йил мен учун жуда омадли йил бўлган, Республикада ўтган ифодали ўқиш кўрик-конкурсида иштирок этган ўқувчим фахрли биринчи ўринни олиб Ҳамид Олимжон мукофоти лауреати бўлди, шу йили мамлакатимиздаги ўттиз еттита билим юртлари орасида санъат кўрик-конкурсида иштирок этган «Гулрух» дастаси ҳам республикамизда биринчи ўринга лойиқ деб топилди. Бир неча йиллик иш фаолиятим самараси ўлароқ менга «Ўзбекистон халқ маорифи аълочиси» унвони берилди, шодликларим узоққа бормади. Ҳаддан зиёд тинимсиз меҳнат, уйқусиз куну тунлар ҳосиласи сабаб саломатлигимдан айрилдим...

Ёзувчилигимга келсак, ижод майдонига Ўзбекистонимиз мустақилликка эришганда қирқ ёшдан ошган эдим. Кўпчилик билан ишлашга нисбатан қалам билан ишлаш унчалик қийинчилик туғдирмади. Шундан сўнг ҳаёт сабоқлари, пишиб етилган воқеа-ҳодисалар силсиласини қоғозга тушира бошладим.

Абдулла Қодирийнинг «Мозийга қайтиб иш кўриш хайрли дейдилар» деган ҳикматли сўзи ўзлимизга, аждодларимиз тарихига қайтиб иш кўришга ундади, шу сабабли

пиру бадавлат кексаларимиздан тарихимизнинг аянчли кунларини, олиму уламоларимиздан уларнинг фожиали қисматларини ёзиб олишга муяссар бўлдим.

Мозийдаги ва ҳозирдаги устозларим А.Навоий, З.М. Бобурдан бошлаб то Ойбек, А.Қаҳҳор, П.Қодиров, Э.Воҳидов, А.Орипов, Ў. Ҳошимов, Муҳаммад Али, Анвар Обиджон каби буюк ижодкорларнинг ғойибона йўл кўрсатишлари ижодий изланишларимга асосий туртки бўлди.

Даставвал, шоир Чустий Набихон Хўжаевнинг ўз нутқларидан ёзиб олинган «Индамаслар олами» шеърини нашрга тайёрлаганим, санъатшунос олим Сотимхон Иномхўжаевнинг 1992 йилда китобча ҳолига келтириб шеърят мухлисларига тақдим этганликлари, сўнгра Мавлоно Лутфуллоҳ ҳазратларининг форс-тожик тилида битилган «Маноқиб» ларини Абдуллоҳхон Тўра билан биргаликда нашрга тайёрлашимиз, «Маноқиб» ни 2002 йили Имом ал- Бухорий халқаро жамғармаси олимлари томонидан нашр этилиши кучимга - куч, ғайратимга - ғайрат ато этди...

Вақтли матбуотда мақолаларимни чоп этилиши, «Тумор», «Қалблардасиз Мавлоно Чустий», «Муҳаммадшариф Сўфизода», «Мозийдан садолар», «Варақларда қолган шеърят» китобларимни азиз халқимга тақдим этилиши ҳаётимда кутилмаган ҳодиса бўлди десам, муболаға бўлмас. Тўла такомилга етмаган, турли қусурлардан ҳоли бўлмаган ижодим камчиликларини илғаб олган ўқувчимдан аввало узр сўрайман, менга кексалик бахтини ато қилган Яратганга беадад шукроналар айтаман.

Ижодимга бефарқ бўлмаган, турли маслаҳатларини аямаган Наим Каримов, Зоҳидуллоҳ Мунавваров, Сайфиддин ҳожи Жалилов, Алихон Халилбеков, Зиёвуддин Мансур, Муҳаммад Ҳақимзода, Абдусаттор Аҳмадалиев, Мансур Инъом каби олиму ижодкорлардан, уч ўғил-уч қизимни вужудга келтириб муносиб инсонлар қилиб тарбиялаган турмушдошим Ҳалимахон Иброҳимхон қизларидан жуда-жуда мамнун ва миннатдорман. Ҳозирда маънавиятимизни севиб ардоқлаётган халқимга бундан-да мукамал асарлар ёзиш мақсадида яшаётирман.

Ҳусайнхон ОРИФИЙ.

МУНДАРИЖА

ЯНЧЛИ ҚИСМАТ 3

ВОҚЕИЙ ҲИКОЯЛАР

Ўхтонбобо	56
Ўпқон	59
Ўқ падар	61
Ўхбат	62
Ўғри»	67
Нопок кимса»	69
Ўркув	71
Дадамнинг арвоҳи келди»	73
Ўдрдонлар	75
Ўстиҳола	77
Ўфанди пул экди	78

БОЛАЛИК ХОТИРАЛАРИ

Ўтимчалар	80
Ўактаб формаси	81
Ўантанали кун	84
Ўамалёт келди	85
Ўулфат	86
Ўаҳор	91
Ўаржимаи ҳолим	92

Husaynxon ORIFIY

AYANCHLI QISMAT

QISSA VA HIKOYALAR

Katta hayot yo'lini bosib o'tgan Husaynxon Orifiyning qissa va hikoyalari bugungi yoshlar uchun tarbiya maktabidir. Uning o'tmish hayotimizdan olib yozilgan «Ayanchli qismat» qissasida o'sha davr voqealari haqqoniy tasvirlanadi. O'quvchini tarixda yo'l qo'yilgan xatolardan ogohlantiradi.

Hikoyalarida esa, bolalik xotiralari yorqin ifoda etiladi.

Men Husaynixon Orifiyni qariyb o'ttiz yildan buyon adabiyotga, san'atga, ma'naviyatga oshufta olijanob inson, bilimdon murabbiy, jonsarak tarbiyachi, iqtidorli qalamkash sifatida bilaman. Ayniqsa u kishining san'at sohasidagi xizmatlarini chin ixlos bilan e'tirof etaman. U kishidan halimlik, beozorlik, shinavandalikka rosti gap havas qilaman. Xullas, Husaynixon Orifiy Chustda o'rni bor ziyolilardan biri ekaniga imonim komil. Uning qalamiga mansub «Tumor», «Qalblardasiz Mavlono Chustiy», «Muhammadsharif So'fizoda», «Moziydan sadolar», «Varaqlarda qolgan she'riyat» singari kitoblar fikrimga yaqqol isbot bo'lsa ajab emas. Uning bevosita jonkuyarligi bilan kitobxonlar ma'naviy mulkiga aylangan «Indamaslar olami» (Chustiy asari) «Manoqib» (Mavlono Lutfulloh Chustiy asari) singari durdonalar o'z ma'naviy qimmatini bilan bag'oyat ahamiyatlidir.

Qo'lingizdagi mazkur badiiy asar va unga kirgan adabiy durdonalar ham sizga manzur bo'ladi, degan umiddamiz, aziz kitobxon. Chunki ular ko'pni ko'rgan, hayotni o'rgangan qalam sohibining qalb qozonida qaynab quyilgan tansiq adabiy ne'matdir.

Ziyoviddin MANSUR.

AYANCHLI QISMAT

(TARIXIY QISSA)

... Yusuf Halifa madrasasida ta'lim olayotgan Sherali ta'til tufayli qishlog'iga, ota-onasi bag'riga qaytdi. Qadrdon xonadonida shodlik, ayniqsa, o'nbir-o'nikki yashar singlisi Robiya shaharning aksi urib, ranglari biroz tiniqqan akasining yuz-ko'zlarini, quyuq qora qoshlarini silab, bo'ynidan qucharkan:

— Akajonim tillo, bo'ladilar mullo, — deb sevinchini yeru ko'kka sig'dirolmay qoldi.

Darhaqiqat, yigitning otasinikidek to'lishayotgan qomati, ko'rkam chehrasi va xush xulqi onasi Rokiyabonu dilini xushvaqt etar, ilohim yomon ko'zlardan o'zi asrasin, deb xayolan munosib kelin izlar, ota esa shodligini o'g'lidan pinhon tutardi.

Sherali qishloqqa kelgan kuni ham, keyin ham doimiy mashg'ulotini tark etmadi. Qur'oni karimni o'qib, yaratguvchiga tahsinu-tasbehtar aytsa, «Nazm ul-javohir»dan poklik va go'zallik sabog'ini olardi.

— O'g'lim, — xonaga kirgan otasi so'zidan hushyor tortdi Sherali, — bizning Devona bitigini ham o'qingchi:

O'rnidan tezda turib otasiga salom bergan Sherali uzatilgan dastxatni o'qimoqda tutindi:

*Kishi kim to ilmu komil bo'lmaguncha pok boz o'lmas,
Sharofot masnadi olisi uzra ohli noz o'lmas,
Bahoyim birla johil zumrasida imtiyoz o'lmas,
Adab sar rishtasin tutgil adabdin yaxshi roz o'lmas,
Adabsiz ikki olamda, bilginkim, sorafzor o'lmas...*

*Topib, Devona, bir mardi xudoni hoki payi bo'l,
Muhabbatdin hamisha dargohida yori xasi bo'l,
Ki g'ofillarni shohi bo'lma, hushyor el gadosi bo'l,
Fuzuliy ikki olamda muhabbat oshinosi bo'l.
Muhabbatsiz kishini ko'ngli qishdur, oslo yoz bo'lmas.*

— Ofarin, o'g'lim, — butun vujudi bilan zavqlanayotgan ota birodari Devonaning o'zidan she'r tinglaganday bo'ldi. O'g'li Sheralining nafis, ta'sirchan nafasi unga xush yoqqandi.

— Bu muxammasni kim bitibdur, padari buzrukvor? — so'radi u lov-lov yonib, biroz terlagan yuzini artarkan, — yaqin orada

bunday ash'orni o'qimagan erdim, — deb qo'shib qo'ydi.

— Birodarim Hamid mahdum bitigi, iltimosimni inobatga olib, shu varaqqa ko'chirib bergandi.

Otasi fe'lini yaxshi bilgan Sherali ortiqcha savol berishdan o'zini tiydi.

— Buni o'zingiz asrab qo'ying, g'ofillarning ko'zini ravshanlashtiruvchi baytlar ekan, — ota o'rnidan mamnun qo'zg'aldi.

— Xo'b, dada, nazmi mukammalligiga shubha yo'qdur, — deb g'azalni «Nazm ul-javohir»ning qatiga qo'ydi-da, otasini kuzatmoqlikka chog'landi.

— Biroz fikringizni bo'ldim, chog'i, Devona haqida fursati bilan so'zlab berarman.

Sherali padari buzrukvorining so'zidan lol qoldi, ko'nglidagi fikrlarini otasi zimdan o'qib olganini payqagandi. Yana nimanidir aytmoqchi bo'lgan Begali aka og'iz juftladi, ammo «so'ng aytarman», degan xayolga borib, tashqari sari odimladi.

Yozning salqin oqshomi. Iliq shabada esmoqda. Allaqayerda chigirtka chirillaydi. Ko'kda o'n to'rt kunlik oy: «menga ham qarasang-chi, hoy yigit,» — deyaotgandek nurlari bilan Sheralini o'rab olmoqchi bo'ladi.

*Oymoma hilla,
Qanotlari tilla,
Subhonolloh sizga,
Umr bersin bizga.*

Robiyabonuning ovozi edi bu. Aka beixtiyor singlisini shoira qilgan ko'kdagi oyga qaradi. Nazarida o'sha to'yda ko'rgan qiz: guldor qizil duxoba paranji ichidagi sehrli nigohlar jilmayar, «e'tibor ham qilmadingiz-a», deb pichirlayotgandek... Yigit nozik hislar iskanjasida qoldi.

Nafisa... Uning hindu xolli shirmon yuzi yalt etib yigit qarshisida go'yo namoyon bo'ldi.

— Sherali aka, holimdan xabar ham olay demaysiz-a, — nozlanib, kulib turardi parivash.

Bu qizni Sherali mahallasidagi to'yda, bazm kuni ko'rgandi.

Yonidagi qizlarning soʻzini tinglab, shu tomonga qarab-qarab shodon kulayotgan farishtani koʻrgan yigit ishq domiga ana shu kuni ilingan, qoʻngʻiroqchadek ovozi ana shunda uni sehrlagandi. Ajabo, shu yoshgacha biror qizga bunchalik mahliyo tikilmagan, biror qiz yuragini bunchalik jizillatmagan, fikri-zikri mutolaa bilan band boʻlgandi...

II

Osmonoʻpar qorli togʻlar etagidagi vodiya bahor oʻz sepini yoymoqda, koʻm-koʻk maysalar olqishlayotgan daraxtlar esa gulga burkanmoqda. Bahor nafasini olib kelgan mayin yellar qoʻynida yuz maqom bilan raqs tushayotgan qushlarning ovozi arzu samoni toʻldirgan, shu atrofda qizlarning shoʻx-shodon kulgulari goʻyo tabiatga rohat baxsh etar, bu uygʻunlik afsonaviy Bogʻi Eramni eslatardi. Tabiat moʻjizasi boʻlgan musaffo buloq ajib mavjlanmoqda. Unga olib boruvchi yolgʻizoyoq yoʻl — obihayot yoʻlidek qishloq bilan begʻubor chashmani bogʻlab turibdi.

Buloq atrofida gilamdek maysazor qizlarni ogʻushiga olgan, ular yangi liboslarini bir-birlariga koʻz-koʻz qilishardi.

— Nafisa kelmadimu?, — soʻroqlardi qizlardan biri.

— Yana sovchilar kelganmish...

— Oʻzini tortib, berkinib yurgandir-da.

— Sal munaqaroq, gʻalatiroq boʻlib qolibdimi?

— Sevgani, yuragidan urgani bor emish, toʻgʻrimi qizlar?

— Tilingga erk berma, oʻylab gapir, qahriga uchramagin tagʻini!

Doʻppidek keladigan qishloq yangiliklari muhokamadan oʻtardi bu yerda...

Sal oʻtmay yolgʻizoyoq yoʻlda kelayotgan Nafisani koʻrgan qizlar ogʻzilariga talqon solib olgandek jimib qolishdi. Nafisa egilib buloqdan suv oldi-da, koʻzani koʻtarib yana yoʻliga ravona boʻldi. Qizlar hayratdan qichqirib yuborgudek holatda edilar.

— Assalomu alaykum, — Nafisaning oldini toʻsib chiqqan qiz baland ovozda salom berdi.

Nafisa xomush alik oldi-da, atrofga qarab, hushyor tortgandek bo'ldi.

– Gangushu gung bo'lganmisan, hoy, bizlarni unutingmi?

– Dardni yashirsang, isitmasi oshkora qiladi, Nafis, kimni sevib qolding, ayta qol, erkam, — shaddot Nazokatning sho'xligidan hamma kulib yubordi.

– Navro'zda ham azami? Mundoq yasanib ham olmabsan?

Qizlar Nafisani holu joniga qo'ymay, davralariga tortib, ko'ngillarini xushlab o'ynay boshladilar. Paranj-yopinchiqlar maysalar ustida sochilib yotardi:

Bahor oyim keldilar, ko'm-ko'k bo'ldi bog'lari,

Qizginani ko'rdilar, ko'zdo marjon yoshlari.

Erkalatib o'pdilar tam-tam qizlar suluvini,

Gulu lola taqdilar, o'sma-xina poylari.

Nafisaning o'zi xushchaqchaq qizlar davrasida bo'lsa-da, xayoli o'tgan yoz dugonasining to'yi kuni ko'rgan ko'rkam chehrali yigitda edi...

– Hech bo'lmasa ismingizni ayting, — ta'qib qilib kelayotgan yigitning ovozi eshitildi.

Nafisaning yurak urushi butun borlig'ini qamrab olgan, oldinga harchand intilmasin, qadami ko'paymayotgandek edi.

– Nafisa, senga nima bo'ldi? — orqada qolayotgan sherigining qo'ltig'idan olishdi qizlar.

– Qaydam, charchadim shekilli, — hayajonini bildirmaslikka urinardi qiz.

Buloq bo'yida xayolga berilgan Nafisani qizlardan biri asta turti:

– Nafis, hoy Nafisal — miyig'ida kulib turgan qiz o'rnidan turdi.

– Xayriyat-yey, qizlar, qizlar, hoy etagida tuzlar-ey, Nafisaoy kulyapti, — hammani ogoh etardi dugonasi.

Guldan gulga uchib-qo'nib charchagan kapalaklar kabi allamahalgacha chaqchaqlashgan qizlar ko'zalariga suv olib, kelgan yo'llariga ravona bo'ldilar. Yo'l chetidagi maysalar tebranib, bosh silkib, go'yo ular bilan xayrlashar, pana-panada yashirinib ko'ngillari taskin olgan qishloq yigitlari esa qizlarni zimdan kuzatardilar...

Tun. To'lin oy bulutsiz osmonda suzmoqda. Nafisaning uyqusi kelavermadi. Qandaydir g'ayritabiiy kuch uni hovliga chorlardi,

qiz asta o'rnidan turdi, atrofiga ehtiyotkorlik bilan qarab oldida, hamma uyqudaligiga ishonch hosil qilgach, ohista eshikka yo'naldi. «Yo tavba, kunduzdek yorug'-ku». Jamiki mavjudot uyquda. Bog' etakrog'idagi gulga o'ralgan daraxtlar oydinda ajib ko'rinish kasb etgan, o'sha tomondan esayotgan shabada qiz yuzlarini muloyimgina siypab o'tmoqda. «Nafisa!» - bu ohista aytilgan ovozni ham shabada o'zi bilan olib kelardi. Qizgina hushyor tortdi. Ha, bu yoqimli beozor ovoz, lekin bemahaldagi sadodan Nafisa bir seskanib tushdi. Ovoz tanishdek, uni darrov tanidi, bu o'sha to'y oqshomi uni ta'qib etgan sehrlil tovush edi. Birozdan so'ng qandaydir ilohiy kuch izmiga tushgan qiz o'sha yoqqa beixtiyor odimladi. Shundoqqina ro'baro'sida oshiq yigit paydo bo'ldi. Ular tiliga hech bir kalima kelmas, ikki yurakning gupillab urishi bir-birlariga aniq sezilib turardi.

— Nafisa, necha tunlar sizni kutaman, — yigit o'zining titrayotganini sezib biroz tin oldi.

— Sherali aka, — hayajondan tutilib qoldi qiz.

— Necha tunlar sizni kutaman, Nafisa, xayriyat, ohim ijobat bo'ldi...

— Sherali aka, ixtiyorim o'zimda emas... malomatga qolmaylik deyman.

— Illoh, niyatimga yetdim, shukrlar bo'lsin.

— Hali ertaroq, Sherali aka, — kunda kelayotgan sovchilarni eslab qizning yuragi uvishdi. — Gulning oshig'u xaridori ko'pdir...

— Bulbulning ishqidan o'zga g'ami yo'qdur, — dedi Sherali hozirjavoblik bilan. — Nechuk hali ertaroq demoqdasiz?

Uyi tomon hushyor qarab olgan Nafisa yerga tikilganicha:

— Tezroq sovchilarni yuboring, — dedi-da ketmoqqa shaylandi.

Yigit xuddi bor dunyosidan ajralib qolayotgandek shoshilinch qiz qo'lini tutdi. Qiz cho'g'ni ushlab olgandek seskanib ketdi. Lekin yoqimli, jozibali cho'g' edi, bu qo'llar... Nafisa bir muddat erkini yo'qotdi, birozdan so'ng gunoh ish qilib qo'ygandek yigit qo'lidan chiqib hovlisi tomon yugurdi.

Bu oniy daqiqalarda ilk muhabbatning rishtalari chirmashib borardi.

Hamal oyining boshlari. Erta tongda bomdod azoni eshitildi.

Mo''jazgina qishloq masjidiga ahli jamoa yig'ilmoqda. Yuz-yuz yigirma chog'li namozxonni sig'dira oladigan masjid ichki yuzini mehrob yaqinidagi o'n birinchi chiroq, qolgan qismini esa shamlar yoritmoqda. Bo'ya ustidagi namatlar, joynomozlar bilan berkitilgan, umuman, bu yerdagi ashyo-jihozlar masjidning oddiyligidan dalolat berib turibdi.

Birinchi safda imom, so'fi va qishloq mo'ysafidlari, keyingi va so'nggi qatorlarda namozxonlar yoshlariga qarab joylashishgan, o'spirinlar ham ko'pchilik. Masjid imomi Yunusxo'ja domla muloyim, islom aqoidlarini yaxshi biladigan, beozor, donishmand kishi edi...

Bomdod namozi o'qilgandan so'ng imom o'rtaroqda o'tirgan yigitga murojaat etib:

— Tolibi ilm Sherali Begali o'g'illari, jamoat hurmatidan qiroat qilib bersangiz, — deb qoldi.

Talaba «Yosin» surasini o'qiy boshladi... Go'yo masjidda hech kimsa yo'qdek, namozxonlarning nafasi ham eshitilmas, misoli suv bo'lib oqishardi... Qiroatdan ta'sirlangan Yunusxo'ja domla qo'lini duoga ochdi, uzundan uzoq duodan so'ng:

— Duo qilaylik jamoat, shu qori yigitning ilmi bundan ham ziyoda bo'lsin, duo qilinglar, avlodi bilan hech kamlik ko'rmasin....

— deb yuzlariga fotiha tortdilar.

Bomdod nomozidan qaytgan Begali aka o'g'lidan mamnun edi, lekin buni tashiga chiqarmas, aksincha, nima uchun madrasadan mavrudsiz kelganligi uni tashvishlantirardi:

— O'g'lim, shaharda tinchlikmi, ustozlaringiz sog'u salomatlarmu? — deb so'radi.

— Andak tashvishliroq, dada, - otasi yuziga qaray olmagan Sherali uy burchiga tikilib so'zida davom etdi: - Rusiya tang ahvolda emish, Turkistondan ham mardikor olmoq uchun oq poshsho farmon berganmish... Xalq ochlikdan qo'zg'alib, boy-boyvachchalarga qarshi bormish.

O'g'lining so'zini tinglayotgan Begali aka «ochlik» so'zidan hushyor tortib, juma bozorini, don xarid qilishni o'yladi.

— Keyinchi, ustozlaringiz sihatmu? — o'g'luga yana qarab oldi ota.

– Ular sihatu, bu dunyo ishlaridan talabalar fikri ayri chiqib, tortishuvga sabab bo'lmoqda. Ko'plari kambag'alning yonini olsalar, ayrimlari Oq poshsho tarafidadurlar.

– Siz nechuk uyga oshiqdingiz?

– Shaharda tumonat odam yig'ilib, to'polonlar bo'ldi. Olomon: «Mardikorlikka odam bermaymiz!», «Urushda o'lgandan ko'ra shu yerda o'lganimiz afzall» — deb hokimlarning holini tang qildi. Xalqni mirshablari tinchitilmadi, qayerdandir yetib kelgan mundirli polislar o'q uzib, ularni tarqatdi, yigirma-o'ttiz chog'li kishini qamoqqa oldi. Ular orasida madrasa talabalari ham bor...

– Tarafkashlarga siz qo'shilmadingizmu? — ota xavotirlanib savol berdi.

– Yo'q, lekin bechora, nochor xalqning talabi ham to'g'ridir, ro'yxat tuzgan bo'lis rahbarlari farmonga xilof ravishda o'ziga tinch, badavlat oila farzandlari o'rniga avom xalqdan yozmishlar... Mudarrislar ne qilishlarini bilmaydurlar, biroz tahsilimizga ham ta'siri bo'ldi.

Voqealar tafsilotiga birmuncha tushungan Begali aka o'g'liga boshdan oyoq razm solib, dedi:

– Parvardigorga shukur, bunday to'polonlarga aslo qo'shilmang, Rabbimga sano aytib, sajda qilmoq afzaldur.

Xonaga kirib kelgan Rokiyabonu suhbat mazmuniga e'tibor bermay, o'zi bilganidan qolmay, eriga qarab oldi-da, o'g'liga dedi:

– Ota-bola maslahatni pishirdinglar chog'i. O'g'lim, teng-to'sharingiz uylanib, bola-chaqali bo'lishdi, mening ham orzu-armonlarim ushalsin deyman...

– Oyijon, shoshilmoqlik ne darkor, madrasani bitkazib olay...

– Yaxshi, suqsurdek qizlar o'rnini topib ketyapti, tunov kuni Saltanatbonu ham qizini berib yubordi, biram ko'hlikkina ediya, qizi tushmagur...

Sherali o'zini bir necha oydan buyon qiynab kelayotgan savoliga javob topgandek bo'ldi. Nafisaning bezovtalanib: «Sovchilar yuboring!» degani bejiz emas ekan-da. Bundan ortiq: «Sovchilar uyimiz turumini buzib yubordi-ku, beparvo yigit, tag'in mendan ayrilib qolmang», — desinmi?

– Eh onasi, muncha kuyib yonmasang, hozir yurt notinch,

sabr-qanoatni o'yla, ekinlarni pishirib olaylik, pishiqchilikdagi to'y dasturxonini to'kin, fayzli bo'ladi, — deb zavjasi Rokiyabonuga tasalli berdi.

— Xullas, yurt och, o'lponu soliqlar yetarlicha, — Begali aka ikki qo'lini tizzasiga urib, so'ngra dasturxonga fотиha qilarkan o'rnidan turdi. — O'g'lim, qo'shni dalaga olib chiqish kerak. Sherali otasiga ergashdi.

IV

Juma bozori. Uzundan uzun rastalar odamlar bilan gavjum. Ayniqsa, don rastasiga hatto, o'tib ham bo'lmaydi. Xalq, och, buning ustiga don-dunning narxi osmonda. Bug'doy xarid qila olmagan Begali aka rastalarni obdon aylandi. Ittifoqo, yoshlikdagi maktabdosh do'sti Mahmudalini uchratib qoldi. Ular quchoq ochib ko'rishishdi, keyin biroz dam olmoq uchun serbuloq, soyayi salqin Kamarsada choyxonasiga qarab yurishdi. Ittifotli choyxonachi Haydar maxsum chiniy guldor choynakda hovri ko'tarilib turgan issiq choy, patnisda non va shirinliklar qo'yib, xayr-xushlashib ketdi. Zamona notinch bo'lsa ham bu yerda mehmonga non-choy topilardi.

Ikki yoshlikdagi qadrdonlar biroz nafaslarini rostlab olishgach, Mahmudali so'z boshladi:

— Odamlar tashvishli ko'rinadi.

— Urush sabab ularning ochlikdan sillasi qurigan, yeri yo'q chorikorlar nima qilsin?... Xudoga shukur, bizda yerimiz bor, oz-moz yeguligimiz ham bor.

— Ilohim yurt tinch bo'lsin-da, farzandlarimiz bexatar unib-o'ssinda.

— Aytganing kelsin, do'stim, tinchlikda hikmat ko'pdir. Odamizotning baxti, sihat-salomatligi, hamma-hammasi adolatli podshoning hukmidadir. Adolat mezonini to'g'ri tutmoqlik mamlakat osoyishtaligi demakdir.

— Begali, o'z ahvolimizdan ham suhbatlashaylik, oila a'zolaring sog'-salomatmi? Ziroatlarni nima qilding?

— Hammasi ko'ngildagidek, o'sha o'zing ko'rgan yandama yerlarga kuzgi bug'doy ekanman, obi ravon serob bo'lsa, inshoolloh, och qolmaymiz. — Ular sensirashib o'sishganigami, bir-birlarini sizlay olmasdilar. — Oilamga kelsak tinch, lekin uylantiradigan o'g'limizning tashvishi biroz o'ylantirmoqda.

– Farzandlar ulgʻaygan sari tashvishi biroz emas, oʻn chandon koʻpayar ekan.

– Begali aka xotini Rokiyabonuning soʻzlarini eslarkan, xayoliga kelgan fikrdan mamnun holda Mahmudaliga qarab:

– Tarbiyangda qizing ham bormidi? - deb qoldi.

– Shuni aytyapman-da, ayniqsa, qiz boʻlsa, uyingdan sovchi arimas ekan, munosib joydan chiqsa, deb turibmiz, shoshirib qoʻyishyapti-da.

– Xayriyat, hali toʻy qilmabsan, – dedi Begali.

– Nechuk, xayriyat, deyaapsan? – jiddiylashdi Mahmudali.

– Chunki bizni oʻgʻlimiz bor, kelin qilmoq maqsadidamiz, shuning uchun xayriyat deyaapman, – «xayriyat» soʻziga urgʻu berib soʻzlardi Begali aka.

Qadrdonlar bir-birlariga maʼnoli qarab olishgandan soʻng Begali aka soʻzida davom etdi:

– Xayriyat, deganimning yana bir sababi kelin shundoqqina yaqinimizda, doʻstim oilasida, xonadonida ekanligidadir. Agar shu ulugʻ ayyom kunlarida rizolik bersang toʻyda, ogʻayni, – shodligini yashirolmay kulib soʻzlardi Begali aka.

Mahmudali dabdurustdan aytilgan oʻrtogʻining soʻzidan andak oʻngʻaysizlanib, sada shoxlariga ilingan toʻrqovoqlarga, soʻridagi choyxoʻrlarga qarab oldi-da, bedanalar sayrashini tinglayotgandek, biroz jimib qoldi. Doʻstining soʻzi yuragining nozik joyiga «jiz» etib tegib oʻtgandi.

– Namuncha oʻylanding, yo bemavrid joyda gapirib qoʻydimmi?

– Yoʻq, unday emas. Bek, buni umr savdosi deydilar, maslahatli toʻy tarqamas, soʻzing chin boʻlsa, qavmu qarindoshga maslahat solay, – dedi Mahmudali.

– Soʻzim chindur, oʻgʻlimiz madrasa talabasi, hozirda toʻydan gap ochsak, madrasani tugatib olay, demoqdalar, rizoliklarini olsak toʻyda.

– Qudachilik ming yilchilik, ishni puxta qilmogʻimiz lozimdur, – Mahmudali choy quyib doʻstiga uzatdi.

– Haq gap, – uning gapini tasdiqladi Begali aka. Bugungi dalkusho suhbatdan mamnun otalar Mavlono Lutfulloh jomeʼ masjidiga ulugʻ niyatlar bilan qadam qoʻydilar.

... Jumadan qaytgan Begalidan bor gapni eshitib olgan Rokiyabonu xursand, u oʻgʻlidan suyunchi olmoqqa shaylandi.

Bir necha kundan beri Sherali ochilib-sochilib gapirmas, qandaydir sirli ko'rinardi, ona ko'ziga. O'g'li kelishi bilan:

— Baxtimdan o'rgilay, otangiz kelin topibdilar, o'rtoqlarining qizi emish, maslahatni ham bir yerga qo'yishibdi, — dedi ona sevinchini yashirolmay. — Men ham nevaralar ko'raman, ularni suyub o'ynataman.

Sherali hayron: «Kim ular, qanday kelin topishdi, endi nima bo'ladi, muhabbat bilan o'ynashib bo'lmas, ota-onamga ochig'ini aytsam bo'lardiku, o'qishim tugasin debman-a». Onasiga yuzlanib, shoshilib:

— Nikoh ikki tomonning roziligi bilandur, bunda shariat yo'lini tutmoq lozimdur, — dedi.

— Yana nima qilmog'imiz durust, ayting, kutaveraylikmi-a? Hali ham kech emas, shu vaqtgacha ostona hatlab birovning eshigini qoqqanimcha yo'q, mullo bolam, — xomush tortib qoldi onaizor.

Bu holni ko'rgan Sherali onasini hafa qilib qo'yishdan qo'rqib, yurakdagi sirini ochdi:

— O'tgan yoz tahsildan kelganimda Sodirxonning to'yi bo'lgandi, ana o'sha oqshom bir qiz ixtiyorimni olgandi...

— Shunday ekan nechuk bizni qiynab aytmay kelasiz?

— Oyi, sinalmagan bedovning sirtidan o'tma, deganlar, uning kimligini bilmasdim, — Sherali yerga ko'z tikib so'zlardi.

Bu xushxabar Rokiyabonuni birinchidan shodlantirsa, ikkinchidan erining «...baubro' do'stimning qizi..» deyishi o'ylantirib qo'ygandi. U go'yo ikki o't orasida qolgandek his etdi o'zini...

V

Tog' bag'ridan to qishloqqacha oqib keluvchi jilg'a-soy yashil ko'katlar bilan o'ralgan. Soyga yondosh qirlar esa issiq havo taftida entikib-entikib nafas olar, ko'k yuzida oq bulutlar suzib yurar, ularning soyasidan qir yuzi olachalpoq bo'lib, qoramtir-ko'kish manzaralar kasb etardi.

Issiq, dimiqqan havoni kesib yoqimli namxush shabada esardi.

Sigir-buzoq, qo'y-qo'zi boqib yurgan bolalar o'yin bilan ovvora, echki-uloq o'tlamoqda.

— Endi sening navbating, — bo'yi novchasi likonglab

yuradigan bolani pakkaga qo'ydi, — hamma yashirib olmaguncha sanayverasan.

— Yaa-yaa-xshi, Sho-sho-sho-di a-a-ka, - duduqlanib javob berdi ko'p kalaka bo'ladigan bola.

Pana joyning o'zi bo'lmasa-da yandamalarga yashirinayotgan bolalar Najmidan uzoqlashishdi.

— Bi-bi-bir, i-ik-ki,-deb sanayotgan bu boladan uncha uzoqlashmagan Shodi toshlar orasidan sakrab-sakrab chiqqan cho'l baqasini ushlab oldi-da, Najmi tomonga yaqinlashdi. Beixtiyor orqasiga qaragan Najmi Shodini ko'rdi-da:

— A-a-na, Sho-sho-di a-a-ka, — deb xushchaqchaq qiyqirdi. Ammo Shodining qo'lidagi baqani ko'rishi bilan dodlab yuqoriga qarab qochdi. Chunki Najmi yoshligidan baqadan qo'rqardi, u katta ariq suvida oqqanligi tufayli qo'rqoq bo'lib o'sgandi. Shodi ko'ngliga kelgan shumligini amalga oshirish uchun baqani tutib, ko'tarib kelmoqda edi. Uning maqsadini tushungan rahmdil bolalar Shodining yo'lini to'smoq uchun shoshildilar. Nimagadir Shodi niyatidan qaytdi shekilli, baqani yerga urib, shafqatsizlarcha oyog'i bilan ezg'ilay boshladi.

Mag'ribdan ko'tarilgan quyug qora bulut ko'k yuzini qoplab kelmoqda, chaqmoq chaqib, momaqaldiraq ovozi yaqinlashmoqda.

Har doim Najmini kalaka qilib, qiynab zavqlanadigan Shodining bolaga bir safar rahmi keldi, deb o'ylagan o'rtoqlari yanglishishgan edi. Bola bola-da, qo'rquvdan bir osmonga, bir Shodiga qarab dir-dir titrayotgan Najmi:

— Sh-sho-sho-di, o o-og'-zi-dan chi-chi-qa-qa-di b-bo-bo-di, — deb qaltirab turardi.

Shodining shumligidan, tekkanga tegib, tegmaganga kesak otib yurishidan orttirgan laqabi shu «shodi-bodi» edi.

— Nima? Hoy duduq, sen qo'rqoqdan kalaka bo'ldimmi?
— devonasifat Najmining so'zidan achchiqlangan Shodi shum rejasini amalga oshirmoq uchun pachoqlangan baqani yerdan oldi-da, oyog'idan ushlaganicha Najmiga qarab yurdi. Uning yo'lini to'sgan bola bir qo'lga ham kuchi yetmay so'lga uchib ketdi. Shodi himoyasiz Najmining qattiq qichqirig'iga qaramay ko'ylagining ichiga, issiq badaniga ichak-chovog'i ko'rinib turgan muzdek baqani bosdi. Najmi bir vahimali dod soldi-yu, og'zidan ko'pigi kelib, hushsiz yiqildi...

Shundoqqina yuqorida yalt etib chaqnagan chaqmoq va kuchli mamaqaldiroqdan so'ng yoqqan shiddatli yomg'ir Najmining yuz-ko'zlari, og'zidagi ko'piklarini yuvib, so'ngra asta yerga yumalardi. Qir bag'rida o'tlab yurgan qo'y-qo'zilar shumshayib olgan, podaboqar bolalar esa Najmi yonidan jilmas, butun borliq yig'lardi...

Shu ko'ngilsiz voqea sabab bo'ldi-yu, Allohdan tilab-tilab olgan Mehri xolaning nuridiydasi Najmi to'shakka mixlanib qoldi. Ayagan ko'zga cho'p tushar, deganlaridek, yeru ko'kka ishonmay tarbiyalayotgan bu ovunchoq o'g'il tezoqar soy suvida ham oqqan, uni qo'shni qiz Nafisa bu falokatdan qutqarib qolgandi. O'shaning ta'siri bo'lsa kerak Najmi duduq va galdir bo'lib o'sgandi. Endi momaqaldiroqdan qo'rqib, shu kuyga tushdi deyishsa, Mehri xola bolalar so'ziga ishonmas, qirda bo'lgan asosiy voqeadan esa xabarsiz edi. Shodidan, uning zug'umidan qo'rqan bolalar haqiqatni yashirgan edilar....

Oxir oqibatda xushsurat bo'lib kelayotgan «galdir bola» Najmini qishloq ahli qora yerga uzatdi...

Keyinchalik qirdagi mudhish «hazil»dan xabar topganlar Shodidan nafratlanishdi, lekin aqli raso qishloq oqsoqollari, bu Allohning irodasi, deb katta-kichikni tinchlantirishdi.

Achchiq haqiqat esa Nafisaning qalbiga toshdek o'mashib, qotib qolgandi. O'sha qora kunlarida u faqat ukasidek aziz bo'lib qolgan mehriboni Najmi xotirasi bilan yashardi:

— Duduqlangan tillaringdan aylanay, deb uni erkalashlari, bezor Najmining Nafisani onasidek suyishlarining o'zi bir katta doston edi. Ovunchog'i, azizidan ayrilgan qizning Shodiga nafrati beqiyos edi...

Yillar o'tdi. Falakning gardishini qarangki, «jo'raboshi» Shodi Nafisaga beqaror oshiq bo'lib turibdi. Bu falakning o'yinimi yoki taqdirning hazilimi? Yigit qayerda ko'rinsa, qiz ajalni ko'rgandek, undan o'zini olib qochar, Shodi esa «menda ko'ngli bor», degan xayolga borib, bu paranjili qizni ta'qib kilishda davom etardi. Nafisa ba'zan o'g'il bo'lib tug'ilmaganiga afsuslanardi. Har bor Shodini ko'rganida ko'z o'ngiga Najmining ochiq qolgan ko'zlari, vahimadan lol qotgan jonsiz lablari, nursiz oppoq yuzlari kelaverar, vujudini alam qoplagan Nafisa

qo'lini musht qilib, ko'z yoshlarini yashirgan paranjisini mahkam ushlaganicha: «Jazoyingni Egamning o'zi bersin», — deb yo'lga ravona bo'lardi.

Bir oqshom tunda Nafisalar hovlisini ta'qib qilib turgan Shodi qizning shu tomonga, daraxtzorga yaqinlashayotganini ko'rib, shoshib devordan oshdi. Sharpani payqagan qiz:

— Sherali aka, sizmisiz? — deb asta so'zladi.

— Ha, menman, Nafisa! — Shodi ovoz berdi.

Bu dag'alroq ovozdan cho'chigan qiz tezda orqaga burildi.

— Nafisa, to'xtang, bir og'iz so'zim bor.

Shodini ovozidan tanigan qiz:

— Nima deysan, borib podangni boqsangchi, shilqim, — deya jahl bilan uyga shoshildi.

— To'xta, — yo'g'on qo'l qiz bilagidan tutdi, qattiq siltangan Nafisa temir zanjirdek sovuq panjalar zug'umidan zo'rg'a xalos bo'lib, qorong'ulik qa'riga g'oyib bo'ldi.

VI

Kutilganidan ham ziyoda to'lishib borayotgan qizni ortiq saqlab turish mumkin bo'lmaganidek, uning rizoligini kutishga ham otada sabr-bardosh tugagan edi. Ne-ne tagli-tugli xonadondan kelganlar qizining ra'yi tufayli rad javobini olishgan, Shodi ismli yigitdan esa kun ora kelayotgan sovchilar ularning madorini quritgan, bu yigitga qiz berishga otananing sira royishlari yo'q edi. Shuning uchun bo'lsa kerak, er-xotinning fikri bir yerdan chiqib, bugungi sovchilar bo'lmish shaharlik bo'lajak qudalarini izzat-ikrom bilan kutib olishgandi. Mehmonlarning nasli-nasabi otagagina ma'lum edi, xolos. Qiz esa hal bo'layotgan taqdiriga tan bergisi kelmas, u oylab kutgan sovchilardan esa haligacha darak yo'q edi.

O'sha oydinlik oqshom shoshibmi yo qizlik hayosi ustun kelibmi, Sherali bilan tuzukroq suhbatlashgan ham emasdi, faqat «sovchilar yuboring», deya olgan, endi pushaymonlik o'tida qovirilib yotardi.

Ikki ayolni kuzatib qaytayotgan onasi Nodira xolani Nafisa savolga tutdi.

— Oyi, kimlar ular? — qizning ovozi qaltirab chiqardi.

— Qizginam, baxtingdan o'rgilay, seni so'rab shaharlik o'tinposhsholar kelishdi, — ona xursandchiligini yashirolmay

qizining qirq kokilidan silarkan, — rizolik berib yubordik, — dedi.

Birdan hayajondan qizargan qiz onasiga:

— Roziligim ne bo'ldi, oyijon, - deya ko'z yoshlar to'ka boshladi.

— Otangni rad javoblaringga bardoshlari qolmadi, qiz saqlaguncha tuz saqlasam bo'lmasmidi, deb ancha xafa bo'ldilar. Aytmoqchi quda bo'lmishlar o'qimishli, o'ziga tinch oiladan emishlar, biz seni o'tga tashlarmidik, qizim, — deb malhamijon bo'lardi qiziga ona...

Nafisa bechora, nima qilsin, bu zamona falsafasi, ota-onalar irodasi edi.

Yoz. Nafisaning nikoh to'yi. Hovli sahnayu, mo'jazgina uy ichlari mehmonlar bilan to'la. Qozon-tovoqli yerlarda, choygum atroflarida erkaklar bisyor, osh tortilmoqda. Hammaning yuzida quvonch, to'yxona sadosi uzoq-uzoqlardan eshitiladi.

Mehri xola tuzatiqli dasturxonni ko'targanicha qizlar yig'iniga oshiqadi. Chunki Nafisaning dilochar, chechan dugonalari uning kulbasiga yig'ilishgandi. Bu qiyomatlik qo'shnilar oralaridagi pastqam devorga omonatgina o'rnatilgan bog' eshigi qanotini keng ochib, mehmonu mezbonlar xizmatida turibdi.

— Tamaddi qilib ol, jonim qizim, — dedi Mehri xola so'lg'in yuzli Nafisani hovlida to'xtatib.

— Hozir, hozir, xolajon, — ruhsizgina javob qilardi qiz.

Bir necha kundan beri o'zini oldirib, shaddodligidan nishona ham qolmagan Nafisaning orqasidan o'ylanib qarab qolgan Mehri xola hushini yig'ib, qizlar kulgisi kelayotgan xonaga burildi...

Bog'dagi daraxtlar bilan dardlashayotgan qizning keldi-ketdi bilan ishi yo'q, u tanholikni istardi. «Nafisa o-o-pa...», uzoqlardan, bog'ning to'ridan go'yo Najmining mungli tovushi eshitilardi.

Ana u, chopqillab, o't-o'lanlarga qoqila-qoqila shu tomonga kelyapti.

Nafisa ko'zini chirt yumib oldi, xayolida Najmi uning qo'lini ushlagandagina beixtiyor ko'zini ochdi. Ajabo, olma daraxtining egilgan shoxi shabadada asta silkinib, qiz bilagiga tegib

turardi. Nafisa sergaklanib bog'dan Najmi izlarini izlardi, yonida yana kimdir bordek. «Sherali aka...» - sharpaga pichirlardi qiz, lekin xayolotidagi bu tuyg'ular bari sarob edi. Kuchli hayajon asirasining mujgonlarida munchoq-munchoq tomchilar zohir bo'lib, ular basma-bas ko'kraklari uzra dumalar edi.

Uning yoshlik chog'leri o'tgan jannatdek bog' hozir qarovsiz, jamiki fayzini Najmi o'zi bilan olib ketgandek. Ana bu eski devor taglaridan o'sib chiqqan o'tkir ignali tikanaklar, ro'dapodek betartib shoxlagan daraxtlar, ko'm-ko'k maysalar o'rnini qoplagan yovvoyi o't-o'lanlar, ular orasida yashiringan siniq shox-shabbalar qorong'u tun pardasida vahimali manzaralar kasb etayotgan bo'lsa-da, Nafisa uchun bu bog' hozirda ham jozibali ko'rinardi.

Qizlar bazmi sardorini olib qochish payida bo'lgan qora niyatli kimsani bog' etagida, chakalakzor orasida payt poylab turishidan, uning yovuz niyatidan xabarsiz qiz qo'llarini baland ko'targanicha iltijoda edi:

— Ey falak, adolat sohibi, arshu samoni yaratguvchi egam, qanday yozuqlarim bor mening, o'zing rahmlisan, menga rahm etgin, o'zing rahm etgin...

Shayton izmidagi qora sharpa qizga yaqinlashardi. Hayajondan bo'lsa kerak, bexosdan quruq shoxlarga oyog'i ilingan kimsa muvozanatini yo'qotib, tikanaklar ustiga qulab tushdi va ko'ziga sanchilgan o'tkir uchli tikan azobidan ingrab yubordi. Bu yo'g'on qo'rqinchli tovushdan dahshatga tushgan Nafisa qichqirib yubordi...

— Najmi, Sher aka, qutqaringlar!!

— Hoy, nima gap, qizginam? — Mehri xola Nafisa tomonga chopdi, vahimada qolgan qizlar ham uning orqasidan bordilar.

Najmining onasi bag'rida o'ziga kelgan Nafisaga dugonalari achinishar, bari jim va lol, daf' bo'lgan balodan ular xabarsiz, faqat sevmaganiga unashtirilganligidan shu kuyga tushyapti, degan o'y-fikrda edilar.

— Qiz bola birovning xasmi, bolam, bizlar ham ko'nikib ketganmiz, chimildiqa ko'rganmiz yigit yuzini, hali o'rganib

ketasan, qizim. Mehri xolam to'g'ri aytgan ekanlar, deb uyalib ham yurarsan...

Qizlar chug'urlashib qolishdi:

- Yigitni ko'rganlar bormi? Cho'loq-po'loq emasmikan?
- Nafisaning o'zi kuyovni ko'rmaganmish.
- Kim ko'rib tegarkan, baxtingdan ko'r zamona-kul
- Qizlar, Nafisaning sevgani bor emish, — sekin gapirardi

birisi.

- O'shanga Navro'zda g'alatiroq yurgan ekan-da.
- To'g'ri, qizlar, sevmasa shu kuyga tusharmidi?!
- Oh, muhabbat dardining davosi yo'qdir, - derdi shad-dodrog'i.

Mehri xola yordamida boshini ko'targan Nafisa najot tilayotgandek yoshli ko'zlari bilan dugonalariga bir-bir termulardi.

Parizotlarning sho'x kulgulari, aytayotgan «yor-yor» qo'shiqlari kelin bo'lmish qizning qalbidagi ma'yuslikka malham bo'lolmasdi.

Kuyov-navkarlar kelishdi, degan xabar bir zumda qizlar bazmiga ham ta'sirini o'tkazmay qo'ymadi, ularning ko'plari kuyov ko'rdi uchun oshiqdilar. O'rtadagi ochiq eshikdan Nafisalarnikiga chopqillagan qizu juvonlar childirma va surnay sadosidan, hovliga sho'x-sho'x o'ynab kirayotgan yigitlarning ovozlaridan shodlanishib, pana-panadan joy olishardi. Muhimi kuyov to'raning qaddu bastini ko'rish edi orzulari. O'z to'pining orasida, zar choponda, novcharoq kuyov turar, yopinchiq borligi uchun yuzini ko'rib bo'lmas, lekin kelishgan qomati nazarga tushgan, bu esa qizlar fikrini o'zgartirgan edi...

Bazmdan so'ng kuyov navkarlari bilan noz-ne'mat to'ldirilgan dasturxonga taklif etildi.

Kelin qoshiga kelgan qizlar yana sannashga tushishdi:

– Kuyovimizning biram qomati kelishgan ekanmi-a, qizlar, nega noz qilasan Nafis?!

– Sharofat bechoraning eridek, lapanglab yurmaskankul

– Ukaginam aytdiki, yuzlari oydek, qoshlari yoydek yigit ekan, uy burchida to'ralardek o'tirganmish, — derdi biri.

Kuyov ta'rifidan zig'irchalik ta'sirlanmagan Nafisa yuzaki kulgusi bilan ularga qarab qo'yardi...

Nafisaning qarshiligiga qaramay onasi bilan Mehri xola unga kelinlik liboslarini kiydirishdi. Ko'zi jiqqa yosh Nodira xola

qizining oppoq munchoqli kuylagiga havo rang tumorini taqar ekan, uning boshini silab:

– Borgan yeringda tinib-tinchigin, bolam, baxtli bo'l, qizim,
– deb zor-zor yig'lardi.

– Ana xolos, esing bormi o'zi, Nodira, qizingdan uyalmaysanmi, ertadan keyin assalomu alaykum, deb qo'shgani bilan kirib keladi-ya, — deb tasalli berardi Mehri xola.

Chok-chokidan so'kilgan yuraklari ona yig'isidan so'ng Nafisani ko'tarib turolmadi. Nikohlamoq uchun kelgan qishloq domlasi oldida kelinni arang suyab o'tirishdi. Kuyovga va o'ziga aytilayotgan o'zbekcha-forscha so'zlarga e'tiborsiz kelin faqat Sherali bilan o'tgan muhabbat onlarini o'ylar, hatto, domlanning so'roviga qiz tomondan kimningdir «ha» javobi berganidan ham bexabar edi. Zavqli o'tgan to'y esa uning uchun nursiz, ma'nosiz voqealar silsilasidan iborat, ya'ni bir o'tkinchi tushdek edi.

Tashqarida, ko'chada ahvol o'zgacha. Yigitlar bazmidan foydalangan raqiblar alamlarini aravalardan olishgan, ularning g'ildiraklari yo'q, otlar esa yechib qo'yib yuborilgan, arava sarkori daraxtda bog'liq turardi. Hamma hayratda. Yigitlar ot-arava g'ildiraklarini izlab tim qorong'u bo'shliqqa kirib ketishdi. Kuyov esa uch-to'rt do'sti bilan to'yxona darvozasi yaqinida turardi. Biroz fursatdan so'ng ikki ot va siniq g'ildiraklar jo'xorizordan topib keltirildi. Xonadon sohibi Mahmudali xijolatda, ammo bosiqlik bilan tadbir ko'rar, uning sa'y-harakati tufayli tezda bir otli qo'qon arava yo'lga hozirlandi.

Ancha hayallagan ayollar qizil kimxob paranjiga o'ralgan suluvni yor-yor ayitishib, uy ostonasidan hovli sahniga arang olib chiqdilar. Nafisaning xun-xun yig'isidan yaqinlarining toqatu bardoshlari qolmagan, ayniqsa, bechora ona ko'ngli motamsaro edi. Har ishda bosh-qosh Mehri xola kelin atrofida parvona, qizning otasini chaqirardi:

– Hoy, Mahmudali, qizingga oq fotiha bersangchi? Ko'cha tarafdin kelayotgan kelinning padari buzrukvorini ko'rgan yoshu qari, mehmonlar — hamma jim, go'yo to'yxonaga suv sepilgandek edi.

Otasi qoshiga kelganini sezgan Nafisa o'zini uning oyoqlari ostiga tashladi, xastalangan ovozing boricha:

— Dada, dadajon.., — deya to'lg'anib, yuzlarini otasi to'niga bosib, faryodga tushdi.

— Yo Rabbim, — o'zini qo'yarga joy topa olmagan ota lol qolgandi.

Ota qaltirayotgan qo'llari bilan qizining boshini silar ekan, tili kalimaga kelmas, ko'zlaridan sizilib chiqqan yosh qalban, pinhona yig'layotganligining nishonasi edi. Tezda o'zini qo'lga olgan Mahmudali duoga qo'l ochdi:

— Ilohim qo'sha qaringlar, o'zi panohida asrasin, — deya oldi xolos.

To'yxonadagilar yuzlariga fотиha tortdilar.

Tong otmoqda. Oq marmardek shohiga o'ralgan ufq tun pardasini asta quvib borardi. Tuproqli qishloq yo'lida esa karvondek tizilib, otlıq va aravada, piyoda kelin poshsholar, tamtam oyimlar hamda kuyov to'ralar kelishardi.

Kelin va yangalar tushgan o'zbek arava ikki qanoti lang ochiq to'yxona darvozasi oldida to'xtadi. Tonggacha intizorlik bilan kutgan ko'zlar sevinchdan porlar, gulxan yog'dusida shirmoy yuzlilar mehmonlarni chorlar, hayajonli damlar kelmoqda edi.

— Sherali, hoy Sherali, kelinoyimni arobadan asta ko'tarib oling, — derdi kuyov jo'rasi.

— Asta ko'tarib emas, dast ko'tarib tushurib qo'y, bizlarni sharmanda qilma, Sher, qani bo'l, — derdi shaddodroq yigitlardan biri.

«Sherali» so'zini eshitishi bilanoq Nafisa hushyor tortib, sergaklandi. Sherali — buncha ohangrabo bu so'z. Kelinchak kuyovni ko'rish uchun chimmatini ohista ko'tardi. Yo qudratingdan, tushimmi-o'ngimmi, ichida pichirlardi Nafisa... Ana, ana, o'sha birinchi muhabbati kelmoqda.

— Tushimmi, yo o'ngimmi?! — o'zini chimchilab ko'rardi Nafisa, shu quralay ko'zlariga ham ishongisi kelmas, hayajondan yuragi qinidan chiqqudek tez urardi.

Uning taniga qaytadan jon ato bo'lgan, a'zoyi badanining rohatbaxsh issiq ter qoplab kelmoqda, u go'yo simobdek erib oqardi...

Yangalari ikki baridan mahkam ushlab olgan kelinni Sherali ozod ko'tarib quchdida:

— Nozigim, xush keldingiz, — deya pichirladi.

— O'zingizmu, Sherali aka?! — belidan quchgan baquvat qo'llar izmidagi nozli kelin urf-odatni ham unutdi chog'i, monelik qilmay qaylig'ining quchog'ida ixtiyorsiz qoldi...

Visol kechasi. Kimxobu, adrasu ipaklar bilan bezatilgan xonada faqat kelin-kuyov, tillari lol o'tirishibdi. Nafisaning botini shodliklarga to'la, u yagona muhabbati qarshisida. Oqilaning ohudek ko'zlari iqboliga boqaolmas, uning shaffofdek qizlik iffati bunga yo'l qo'ymasdi. U yuzidagi harir ro'molini mahkam ushlaganicha gilamga boqib, gullarini tomosha qilayotgandek unsiz o'tirardi. Nozik onlar yaqinlashgani sayin kuyov go'yo otashda yonar, kelinning ohangrabosi tortayotgandek dili va jismi o'sha eqqa talpinardi. Uning quloqlari ostida hanuzgacha o'sha sehrli so'z: «O'zingizmu, Sherali aka?!» tinmay jaranglardi.

— O'zimman, hali ham ishonmayapsizmu, nozigim! — ulug' hikmatli so'z topib olgandek gapirib yubordi Sherali.

Ertalabki jozibali noxushlikdan qarindosh-urug'lari oldida o'zini noqulay sezgan Nafisa ham tilga kirdi:

— Qo'ying, eslatmang uni, uyatimdan hozirgacha yonaman.

Kuyov shu gapni kutib turgandek kelin tomon yaqinlashdi.

Hurkak kiyikdek o'zini olib qochgan Nafisa:

— Yaqinlashmang, iltimosim...! — so'nggi bor nafsi-nafisasini himoya qilardi qiz.

Sherali esa olovdek jufti haloliga surilar, buning ustiga nafis harir libosdagi beg'ubor badanning to'lg'anishi, xushbo'y atir, qalampir-munchoqlar hidi kuyovning nozik hislarini ming chandon oshirib-toshirib yuborgandi... Erkak qo'llari oldida ojizligini sezgan kelin yig'iga zo'r berib yolborardi:

— Meni, meni... hech kimga xor qildirib qo'yaysiz-a!...

— Aslo, jonim!

— Yomon ko'zlardan ham asraysiz-a...!

— Jonim boricha, himoyamdasiz, azizim..! — ishq selida qolgan chanqoq yuraklar qatra-qatra suv ichmoq uchun botinmoqda edilar...

VII

Begalining tashqi hovlisi. Vassajuftli shifti biroz qoraygan mehmonxona. Darpardali deraza hamda ochiq eshikdan tushayotgan yorug'lik uy ichini: taxmonu tokchalarni, poygakdagi o'choq boshlarigacha bemalol yoritmoqda.

Yasatuqli dasturxon atrofida mezbonning qadrdonlari chordona qurib o'tirishibdi. Uy to'rida Begali akaning ustoz, qizil yuzli, o'siq quyuyq qoshlari va mosh-guruch soqoli o'ziga yarashgan, savlatdor-yelkador tabarruk yoshdagi olimu mudarris ham shoir Sa'dullohxon A'lam, o'ng yonlarida oqish yuzli, qora soqoli bejirim taroshlangan yigirma-yigirma besh yoshlar chamasidagi tolibi ilm Mute'ullohxon qori Xo'jaxon o'g'li joy olgan, chap yonlarida esa dumaloq yuzli, oq-sariq soqolli, to'ladan kelgan mehmon Begali akaning ulfatlaridan biri Badalboy o'rin olgandi. Poyintarda qo'llari ta'zimda mezbon sukut saqlamoqda.

O'tgan ajdodlar ruhiga Qur'on tilovat qilingandan so'ng suhbat boshlandi.

— Bek, kelinlar muborak, — boy so'z boshladi.

— Qulluq, xush ko'rdik, xush kelibsizlar, boshimiz ko'klarga yetdi, — mezbon o'zida yo'q xursand edi, chunki atayin qo'y so'yib chaqirsa ham kelolmaydigan ustoz xona to'rida kelin-kuyovni muborakbod etib turibdilar.

— To'yingga vaqtida xabar qilay demaysan-a, bek?! — sensirab gapirardi boy.

— Vaqti bormi, boy, do'stlar eshitsa kelaveradi, har doim shu xonadonimiz eshigi sizlar uchun ochiq, — dedi mezbon.

— Shahar bilan qishloq orasida tog'-pog'i yo'q edi-ku, demoqchiman, eshitsak to'yboshi bo'lib yoningda turardik.

— Uzr, boy, sizdek qadrdonlarni unutib bo'ladimi, afsusdaman, xabarchi andak no'noqlik qilgan ko'rinadi, — dedi Begali aka, lekin ustoz oldida biroz xijolat ham bo'ldi.

A'lam bu xijillikni yumshatish uchun suhbatga qo'shildi:

— Nasib qilsa kelur Shomu Iroqdan, Alloh nasibamizni qo'shib turgan ekanmi, Sirdan o'tib bu mo'tabar xonadonda

uchrashib turibmiz. Bu Dehqonboy bir emas, bir necha marotaba elga dasturxon yozgay, inshooloh, o'shanda barvaqt kelib xizmatda hozir bo'lurmiz.

— Hamid Maxdum ham aytilganmu? — otdan tushsa ham uzangidan tushmay gapirardi Badalboy.

Hurmat saqlab turgan Mir Arab madrasasi talabasi izn so'rab:

— Maxdum akamlar bilan madrasada uchrashdik, sihat-salamatlar, — dedi.

— Ilohim yaxshi kunlarda diydor ko'rishishlikni o'zi nasib etsin, — dedi mezbon.

Sa'dullohxon A'lam Badalboyga istehzoli qaradilar-da:

— Payg'ambarimiz: kim-kimni yaxshi do'st tutsa, sevgisini bildirib tursin, deganlar. Andak birodaringizni xijolatda tutmayapsizmi? — dedilar.

— Yo'g'-ye, Bek bu so'zlarimni ko'ngliga olmas, agar xijolatda bo'lsalar kechirgoylar, — deb iljaydi boy.

— Assalomu alaykum, — Sherali chinni choynakda choy olib kirdi.

— Voalaykum assalom, borakalloh, — hammadan avval A'lam alik oldilar, — qani bu eqqa marhamat, Sher o'g'il, — yonlaridan joy ko'rsatdilar.

— Rahmat, ustoz, — Sherali mehmonlarga ta'zimda choynakni otasi oldiga qo'yib chiqib ketmoqchi bo'ldi, lekin A'lamning iltimoslaridan keyin poygakka omonatgina o'tirdi.

Ota issiq choydan quyib, mehmonlarga uzatardi.

— Begali, siz madrasa ilmini ko'rmay Dehqonboy bo'lib o'tiribsiz, xayriyatki ajib niyatingiz jyanimiz tarbiyasida ko'rinib turibdur, — dedi A'lam. — Yoshlikdagi bilim toshga o'yilgan naqsh kabitur, tahsilni albatta, davom ettirmoqlik zarurdir. Agarchi iloji bo'lsa, Madrasai Jome'da ham yetuk ulamolarimiz ko'pdur, Sheralini ixtiyorimizga yuborsangiz.

— Ayni niyatimiz ham shudir, lekin yurt notinchligi ta'sir qilmasmikan? — dedi Begali aka. — Oq poshsho ag'darilib, o'rniga bolshovoylar kelganmish, ular xalqni tinchita olarmikan?

Suhbatga Badalboy qo'shildi:

— U muttaham yalangoyoqlar yurtni tinchitib bo'пти, uni o'rniga hammani talab, mulklarimizni xatlab, kambag'allarga olib bermoqchi-ku. Bolshovoylar yurtni xarob qiladi. Ustiga ustak Egamberdi so'fining o'g'li Vahshiy shaharda paydo bo'lib, qashshoqlarga rahnamolik qilib yuribdi.

— Muhammadsharifni afg'on yurtida vazir-nozir deb eshitgandim, kelibdimu?

— Kelibdimu, deysan, Bek, kelganda ham bekorchi bangi-sangilarni yig'ib, yangi tuzumdan ash'or o'qib yurganmish. Muallimni quvib, maktabni yopgan chustiyar bizlar, — deb bo'zlab ham yurganmish, — deb Sa'dullohxon A'lamga bir qarab oldi.

— Rost, — tasdiqladi A'lam:

O'qib ilmu adabni o'rganib avlodimiz netsun, Falonsiz, ilmsiz, savdoga chiqqan chustiyar bizlar, — deb ham yozmish. Ilim istamoqlik qirq farzning biridir. So'fining o'g'li ilmni targ'ib etib, maktablar ochib to'g'ri ish qilgandi... Savdo ham ilm bilan rivoj topmish, afsus, ommada o'qimishlisi ozdur, bo'lsa ham bir-birlariga fitnayu adovatda bo'lib, maorifga e'tiborsizdurlar.

— Nega Vahshiyning tarafini olasiz, u munofiq dinimizga til tekkizgan bir vahshiyku, nahotki xotiringizdan faromush bo'lgan bo'lsa, — dedi boy.

— Uning nuqsi ham shunda, lekin qachonlardir bu xatosini anglab yetar, o'zga yurtlarga borishlikni maslahat bermaganimizda biror kor-hol bo'lishi muqarrar edi, — dedi A'lam.

— O'shanda Abbasxo'ja ham, bizlar ham bir og'iz kalimangizni inobatga olgan edik, endi-chi, bu shogirdingiz boshimizga balo bo'lib turibdi... — g'azabidan titrayotgan boy tinmay so'zlardi. — Turkistonda ishchi-dehqonlardan Sho'rolar hukumati tuzilayotganmish, hammasini jahannamga jo'natish kerak...

Sa'dullohxon A'lamning ko'z oldida kechagina qonga botirilgan Qo'qon muxtoriyati paydo bo'lib, yuraklariga kuchli og'riq berdi shekilli, biroz tin olib so'zlay boshladi:

— Zamona nozik. Hozirda shoshqaloqlik yarashmaydi, boy, xalq qoni behuda to'kilmoqda. Aql-zakovat, farosat bilan ish tutmoqlik lozimdur.... Inqilob kimlar uchun kerak? Ularning kuch-

qudrati nimada? Kimlarning madadiga suyanishyapti, deb fikr qilmoqlik darkor. O'zingiz ham rus to'ralarini ko'rganingizda ming bor qulluqda edingiz. Ana shu to'ralarining hozirgi rahbari Sho'rolar hukumatini tuzayotibdi, ularning sallotlari esa o'ta beshafqatlik bilan yurtni xarob qilmoqdalar. Omi xalqimiz shayton vasvasasiga uchib, asl mohiyatni, haqiqatni, haq-nohaqlikni farqlamay birlari birlariga dushman bo'lib turibdilar... Bu hol Allohga ham xush kelmayotir.

— Nima qilmoq darkor, bu vaboni qanday da'f etmoqlik mumkin, axir?-toqatsizlandi boy.

— Afsus, Amir Temurdek ulug' sarkarda bo'lganida Turkistonimiz bugungiday parokanda-yu Rusiyaga qaram bo'lmagan, o't-olov ichra yonmagan bo'lur edi. Ul zot Tangri taoloning dini va payg'ambarimiz Muhammad mustafoning shariatlariga dunyoda rivoj berib, islom dinini quvvatlantirdi, ulamoyu mashoyix, odilu donolar izzat-hurmatini joyiga qo'yib, ularning suhbatlaridan bahramand bo'ldi. Bizning tarqoq xonu beklarimiz esa faqat, o'z nafslari bilan ovvora, avom holidan xabar olmadilar... Badalboy, bul zamonda do'stu dushmani ajratmoq qiyindur, alardin ehtiyot bo'lib, sabr-qanoat birlan ish ko'rmoqlik foydadan holi emasdur.

— A'lam, sabrning ham chegarasi bordir, hech qaysi zamonda yalangoyoqlar davlatni idora etmagandir, ularga otameros mulklarimni berib bo'pman.

Bu munozaraning oqibati mezbonni tashvishlantirdi chog'i, u og'aynisining fe'lini bilganligi uchun unga choy uzatar ekan, dedi:

— Boy, issiqni issiq, kesadi, choydan iching, dunyoda siyosatdan bo'lak gaplar ham bordir. Agarchi, xo'b desangiz ilm sohiblaridan ash'orlar eshitsak.

Badalboy hushyor tortib:

— Hurmatli piri komil, uzr, salgina qizishibman, — dedi. — Do'stim Bekning sazasi o'lmasin, sizlarning har bir baytingiz bizlar uchun ulug' hadisdir.

A'lamning ko'ngillari biroz yorishdi shekilli, boylarning xulq-atvorini yaxshi bilganliklari sabablimi, darhol ash'or boshladilar:

*... Yo'q hushi, pari tekkan devonaga o'xshaydur,
Ko'z yoshi yana to'lgan paymonaga o'xshaydur,
G'am seli birlan ko'ngli vayronaga o'xshaydur,
Furqatda bu Sa'dulloh hayronaga o'xshaydur,
Hijron o'qidin jismi ko'p yora ekan mendek,
Kuygan jigari bag'ri sadpora ekan mendek.*

So'ngra so'zda davom etdilar:

— Taqdir o'yinini qarangizki, bizdek ulamoyu mudarrislar ham, Vahshiydek jonkuyar maorifchilar ham o'z tug'ilgan vatanlarida begona, ammo o'zga yurtlarda aziz bo'ldilar. Ulug' piri komil Hazrati Mavlono Lutfulloh bobomiz hikmatlari ayni haqiqat bo'lsa-ya, nachora jamiyat azaliy shunday qurilgan ekan, Badalboy. Yurt sog'inchi bizlarni boshlab kelmaganda bu shirin suhbatlar qayda edi-ya.

Mavlono Lutfulloh so'zini eshitishi bilan kamgap, suhbatlarga aralashmay sukut saqlab o'tirgan Mute'ullohxon qori yaqindagina yozilgan she'rini ustoz nazaridan o'tkazmoqlikka oshiqdi:

— Azizlar, ruxsatlaringiz bilan bobomizga atab yozilgan ash'orni ustozning hukmlariga havola etsam, aybga qo'shmassizlar. Bu bir havasning nishonasidir.

— Dardni yashirsang isitmasi oshkor qilur, ash'or yozishingizdan xabarim bordir.

A'lamning ishoralari bilan Qori she'r boshladilar:

Qutbul aqtoq sardori Mavlono Lutfulloh,

Muxlislarni g'amxo'ri Mavlono Lutfulloh.

Har kim qilsa muhabbat anga qilgay ko'p shafqat,

Qilur ani tarbiyat Mavlono Lutfulloh...

Chust ahlini barisi, muxlis yoshu qarisi,

Bilsang o'zi uvaysiy Mavlono Lutfulloh,

Qilsang anga ko'p ixlos balolardin sen xalos,

Ishq bahrida bir g'avvos Mavlono Lutfulloh.

Yer yuzini olgandur, hamma murid bo'lg'ondur,

Haq nuriga botg'ondur Mavlono Lutfulloh...

«Rashahod»da mazkurdur, «Manoqib»da masturdur,

Murshidiki manzurdur, Mavlono Lutfulloh...

To'qqiz yuz oltimish ham yettidur hijriyda,

*Rehlat qildi bu Chustda Mavlonoi Lutfulloh.
Vasfing doim aytarman, bobõmsan deb suyarman,
Bir kun men ham borarman, Mavlonoi Lutfulloh.
Yig'lab aytur Mute'ing, kel o'g'lim, deb chaqiring,
Qiyomat kun bo'lganda Mavlonoi Lutfulloh.*

— Ofarin, padari buzrukvoringiz ham bul zoti oliy haqlariga bayt aytgan erdilar, siz ham ajib tavsif etibsiz, — A'lam namlangan mijjalaridagi yoshni artmoqqa tutindilar va ul zoti oliy ruhi poklariga qiroat qildilar, so'ngra yana suhbatni davom ettirdilar:

*Donoyon ba har diyor azizu mukarramand,
La'nat ba on diyoreki nodon shavad aziz.*

— Qori, ilohim kamlik ko'rmang, sizni ustodlar ruhi tarbiyat qilgaylar, — deb duoga qo'l ochdilar, — qadrdonimning o'g'li Mute'ullohxon Rumiyydek martabalarga erishsin.

Mezon quyoshi mag'ribga oqqan, yaqin oradan azon ovozi eshitildi. Mehmonlar asr namozini o'qimoq uchun qo'zg'alishdi.

VIII

Hokimiyat ishchi — dehqonlar qo'liga o'tgan emish, yo'qsillar rahbari xalq tilini bilmasmish, shuning uchun tartibsizliklar, qirg'inlar, fojialar ko'payib, vabodek tarqalayotgan emish. Qo'qonda yangi tuzilgan muxtoriyat degan hukumat qonga botirilganmish, begunohlar och-nahor ko'chalarda jon uzayotgan emish...

Badalboy xonadonida bo'lgan bunday ko'ngilsiz suhbatlarni tinglagan Begali akaning xavotiri yanada oshdi, chunki A'lam huzurlariga yuborgan o'g'li Sheralidan hanuzgacha biror bir darak yo'q. Oqshom ko'rgan vahimali tushi esa ko'nglini battar xira qilardi. Tushida yer qattiq silkinib yorilgan emish, uning yorig'idan chiqqan qora zaharli ilon unga hamla qilayotganmish...

Boyning mehmonxonasidan chiqqan Begali aka asabi holatda otiga qamchi bosdi, buni kutmagan saman to'riq bir siltanib oldi-da, qishloq tomon ildamlab ketdi. Qarshidan esayotgan sovuq izg'irin zabtidan Begali aka belidagi qo'shbelbog'idan birini yechib quloqlarigacha o'rab oldi. Qorong'ulikni pisand qilmay borayotgan ot yeldek uchardi.

Xavotirdagi oila a'zolari hayallogan xonadon sohibini sabrsizlik bilan kutishardi. Shu vaqt uzoqdan saman to'riqning kishnagani eshitildi...

O'n birinchi chiroq, mayda tokchali bo'rkor uyni zo'rg'a yoritib turar, sandal atrofida o'tirganlar tashvishli ko'ringan otaning so'zlariga mushtoq, ayniqsa, onaizor Sherali haqida xabar eshitmoqqa intiq.

— Robiya, (Rokiyabonuni shunday atardi) poshsholik yo'q endi, qandaydir yo'qsillar hokimiyatni olgan emish, hammayoq alg'ov-dalg'ov, it egasini tanimaydigan zamonning hidi kelyapti,

— horg'in gapira boshladi Begali aka. — Qo'rboshilar paydo bo'lib, yigitlari bilan shaharni talab, Sho'ro tarafdorlarini tig'dan o'tkazibdi. Badalboy ham bir qancha aqcha va zarlaridan ayrilibdi.

— Oq poshshoning salloti qayerda qolibdi, dadasi? — Rokiyabonu sekin savolga tutdi.

— Ular allaqachon inlariga kirib g'oyib bo'lgan, shaharni to'rtinchilar himoya qilayotgan ekan, qo'rboshilar ko'pchilik bo'lib shahar himoyachilarini yengibdi, qolgan-qutgani paxta zavodiga berkinib, jon saqlayotgan emish,— ota picha tin olgach, qizi va keliniga qarab: — Badalboydek kishini zarini olgan u nobakorlarning qo'lidan hamma nopok ishlar keladi,— dedi va yana nimadir demoqchi bo'ldiyu, aytmadi, faqat: — Alloh ularning betini teskari qilsin, — deb qo'shib qo'ydi.

Qorong'u tunda izg'irinli yel tog' tomonidan qor uchqunlarini haydab kelar, yana olis-olisdan tuyoq ovozlari ham eshitilmoqda edi.

Begali akaning so'zi bashoratmi yoki tasodifmi, harqalay hech qancha fursat o'tmay otlar dupur-dupuri eshitildi. Bedor oila esa darrov harakatga tushdi. Oila sha'ni, or-nomusini o'ylagan tadbirli ota ikki yosh zaifalarni asramoq, yashirmoq uchun avvaldan tuzgan rejasi asosida ish ko'rardi.

— Qizlarim, sizlar yaratganning panohiga, ehtiyot bo'linglar,— deb ularni bog' tomon kuzatarkan, gapirib yubormasliklarini ta'kidlar, imo-ishoralar qilardi. Negadir qizi Robiya otasidan ajralgisi kelmas, noxushlikni sezgandek

qiblagohiga talpinar, ammo ota vazohatini ko'rib, ko'zida yosh, unsiz yig'lab kelinoyisi qistovida qorong'u bog' tomon borardi.

Zum o'tmay qo'shqanotli darvoza qattiq taqillay boshladi. Begali aka bosiqlik bilan taqdirga tan bergan kishidek tashqari hovliga yo'l oldi, darvozaga yetgach:

— Kim u, kimsizlar, bemahalda ne yumushlaring bor? — dedi.

— Eshikni och, amiralmo''minin janoblarining yigitlarimiz,

— ko'chadan yo'g'on zardali ovoz eshitildi.

— Ul janoblarini tanimasmen, xizmat bo'lsa kunduz kelinglar,

— dedi Begali aka.

Shu payt devor oshib kelgan yigitlar orqadan kelib, xonadon egasini mahkam ushlab, qo'llarini qayirib, bir-ikki qamchi urishga ham ulgurishdi.

— Qo'yib yubor padarla'nat, — Begali aka ular qo'lidan chiqishga harakat qilar, ammo shafqatsiz bilaklar zanjirdek qisib borardi.

Darvoza ilgagi ochilgach, qo'rboshi yigitlari bilan kirib keldi. Begali akaning qarshiligiga qaramay, uni ichkariga sudrashdi. Bosqinchilarning kattasi yigitlarini hovli nazoratiga qo'yib, otani majburlab chiroq xira yoritib turgan xonaga olib kirishni buyurdi.

— Begim, xonalarda hech kim yo'q, faqat mana bu ayol bor ekan, taxtadek qotib turgan Rokiyabonuni ko'rsatdi yigitlardan biri.

Bunday bosqinni umrida ko'rmagan ona bechora oqarib ketgan, yuzida qoni qolmagan holda shoda-shoda o'q taqib olgan yigit yonida turardi. Begali aka Rokiyabonu tomonga oshiqdi, lekin qo'lini mahkam qayirgan kimsa uning boshini egishga harakat qilib:

— Egil, nodon, Begimga qulluq qil, — der edi.

Begali aka ro'parasida turgan qora chakmoni ustidan kamar taqib olgan, o'ng yuzi chandiqli, qisiq ko'z, badjahl, yuzida g'olibona istehzo aks etgan qo'rboshiga nafrat bilan tikildi.

— Amiralmo''minin janoblarini tanimasang tanitib qo'yamiz,

— dedi ota qo'lini qayirgan yigit, — ne uchun mag'rursan, bilamiz, oltinlaring bor, boyvachcha birodarlaringga ishonasan?!

Shuning uchun to'rt devoringni qal'a bilib, darvozungni ochmaysan-a?

– Men ul janobni tanimasmen, – takrorladi Begali aka.

– O-ho, adolatpanohni tanimas emish!

– Yaratganning o'zi adolatpanohdir, ne maqsadda keldinglar, qo'rboshi?

– Ey musulmon bandasi, bilmasang bilib qo'y, yurtimizning ozodligi uchun, kofirlarni quvmoq uchun aqcha kerak, yigitlarimiz ham yetarli emas, tushungandirlar endi, – quvlik bilan gapirardi qo'rboshi.

– Aqchasi bor, deb aytgan, sizlarni yuborgan kishilar xato qilibdi, bu qo'llar faqat ketmon dastasini ko'rgan, xolos.

– Kim o'zicha jonidan paydo bo'lgan oltinlarini birovga berar ekan, – zavqlanib kuldi qo'rboshi. – Shamol bo'lmasa terakning uchi qimirlamas. Shahardagi do'sting, o'sha boyvachcha og'ayning ham juda xasislik qiluvdi, yigitlarim siltoviga dosh berolmay anchagina boyliklaridan ayrildi. Sen yashirgan xazinangni yo o'zing bilan olib ketmoqchimisani? Yana bir gap, beklar ta'rifidagi jonon ham shu yerda ekan, ul shirmonoyini ham olib ketamiz,

– bamaylixotir so'zlardi qo'rboshi.

– Diyonatsiz, bironing jufti haloli haqida gapirishga ne haqqing bor?!

Yuziga tushgan musht zarbidan Begali aka gapirolmay qoldi. Uning qo'llarini mahkam bog'lab, qo'rboshi oyog'i ostiga tashladilar.

Xonadagi bor uy jihozlari ostin-ustin qilinib, hammayoq tintildi, talonchilar qo'lga ilinarli ayollar taqinchoqlarinigina topishdi.

Qo'rboshi darg'azab buyurdi:

– Barcha xonalar, qo'rayu otxonalar, somonxonalargacha ko'rilsin, nozanin suluv yerning tagida bo'lsa ham topilsin.

Yigitlar tarqab ketgach, qo'rboshi Begali akani yana so'roqqa tuta boshladi...

Robiyani mahkam quchib, devorga tiklab qo'yilgan qalin va uzun makkapoyalar ostida, sovuqqa qotgan Nafisa qaynota-qaynonasining tashvishida qiynalar, tinmay Allohga iltijolar

qilardi. Ayniqsa, qaynsinglisining ovoz chiqarib yuborishidan hadikda, hatto, bir qo'li bilan uning issiq nafasi chiqib turgan og'zini berkitmoqqa hozir edi. Ular yashiringan xasu xashak va poyalar shundoqqina yo'lakdagi somonxona yonida edi.

Sovuq shabadada uzun barglari silkinayotgan poyalar begachilarni o'z himoyalari olgan, kelgindi begonalarga esa hurpayib, vahimali shivirlab-shitirlab turardi. Shu payt yaqindan kelgan tanish ovoz Nafisani hayratlantirdi:

— Nafisani iflos beklarga berib bo'pman, u meniki, o'zim olib qochaman!

— Shodivoy, somonxonani ko'raylikchi, balki ular o'sha yerdadir, — dedi hamrohi.

Ular tim qorong'u somonxonaga kirdilar va miltiqlari uchi bilan somonni tita boshladilar.

— Bek aytgan hurliqo eri bilan qayoqqadir ketgan emish, uyda bo'lsa topilardi-da, yo sichqonning iniga kirib ketganmikin-a?

— Menga qara, Qurbon, agar yana bir marotiba alahsirasang, ko'zingni moshdek ochib qo'yaman, tushudingmi?

— Eri bor juvonning ohangrabosi bormi-a, Shodi, sen ham oshiqu shaydosan.

— Bas, qonimni qaynatmal!

— Chiranma g'oz — hunaring oz. Beklarni oldida biz kimmizki chiranasan. Do'qingni bir chetga qo'y, aqlingni ishlat, zaru zo'ri borlar ayshu ishratda, bizlar ularga itdek xizmatda sho'r bosgan labimizni yalab yuraveramiz, jo'ra.

— O'sha ochko'z beklaringga bitta ajalning o'qi kifoya, bilib qo'yl!

— Sal sekinroq, devorning ham qulog'i bor-a.

Ular uchli miltiqlarini poya g'aramlariga ham suqa boshladilar. Ming bir xavotiru tahlikada o'tirgan Nafisaning tizzasiga miltiqning uchi urildi, dod solishiga oz qoldi, lablarini qattiq tishlaganidan qon sizib chiqa boshladi. Robiyani yana mahkamroq bag'riga bosgan edi, shu payt qornidagi homilasi ozor chekdi shekilli, qimirladi.

— Ey jo'ra, makkapoyalar ham ko'zingga jonondek ko'rinyaptimi, qo'y-e, hamma yerni ko'rdik, insonning bolasi yo'qku. Yaxshisi otxonadagi otni egarlasakchi?

Ular otxonaga burilishdi.

Barcha qiynoqlarga dosh bergan, chidagan Begalidan nido chiqmas, u holsizlangan, zo'rg'a nafas olar edi. Hafsalasi pir bo'lgan, azroildek so'roqlagan qo'rboshi uning bo'g'ziga pichoq tiradi. Bu holni ko'rgan, kiygizga o'rab tashlangan Rokiyabonu baqirib yubordi...

Kekirtakni kesib o'tgan pichoq tig'idan sachragan qon hammayoqni qip-qizil rangga bo'yab tashladi...

Tong sahar. Tahqirlangan, talangan qishloq faryod ichida qolgandi. Ayniqsa, odamlarning iliq-issig'idan xabardor, nochorlar e'zozidagi Begali aka ostonasi oldida xaloyiq bisyor. Ichkaridan mungli, ingichka, qalblarni larzaga soluvchi ovoz eshitilmoqda:

*Kecha-kunduz jonu dildan qizini so'yg'on dadam,
Gohi bir kun ko'rmasa intizor bo'lg'on dadam,
Oru nomusimizni saqlabon posbon bo'lg'on dadam,
Qiblagohim, boshim uzra soyabon bo'lg'on dadam...*

...Allohning irodasi, ustoz A'lamning qistovlari bilan oq tulpor otda yo'lga chiqqan Sherali otasi janozasiga arang yetib keldi. Unga qiblagohining oq kafanga o'ralgan farishtadek diydorini ko'rishlik nasib etgandi...

Bu foniy dunyoning so'nggi manzili — qabrison.

Yangi do'ppaygan qabr yonida, sajdagohi qoshida mayin nam tuproqqa bosh qo'ygan Sheralining alamli nidolarini tinglayotgan moziydan aks-sado kela boshladi:

— O'g'lim, jahлга hay bering. Taqdiri azal hukmidan qochib bo'lmaydi. Joningizni qaynatayotgan shaytoni la'in makridan saqlaning. Qasos, qasd olmoqlikdan hazar qiling, alhazar... Jigarporam, to'g'ri yo'l Haq yo'lidir, maslahatgo'yingiz Allohning kalomi, Payg'ambarimiz hadisi shariflari, ustozlar pand-nasihatlardir, ana shulardan qolmang. Maqsadim, orzularimdan biri sizni o'qitmoqlik edi, niyatimga yetdim... Mehribon volidangiz, mushfiq singlingiz, aziz zavjangizga muruvvat ko'rsating, zero

sizdan bo'lak suyanchilari yo'q... Nuridiydam, naqshbandiya tariqatidamiz, «Alloh» nomi qalblarga naqshlangandir, qalbimiz uning zikrida, sanosidadir. Rizq beruvchi ham o'zidir, lekin iymonli har banda halol rizqini o'zi topib yeyishi kerak... Barcha jonzotlarni ham yer to'ydirur. Merosimizni xor tutmang, ziroat ilmidan ogohsiz, ekin ekib parvarishlang, beva-bechora, nochorlar holidan xabar olib turing. Farzandim, dinu diyonatsiz, iymonsiz, xasis, mutakabbir-hasadgo'ylar ziyoratiga bormang, ehtiyot bo'ling, ularda yaratganga e'tiqod bo'lmagay, ular nogahon chalgaylar, yiqitgaylar...

Bu quloqlari ostida aniq eshitilayotgan sadodan hayratlangan Sherali tuprog'dan asta bosh ko'tardi. Ko'ngillarga taskin beruvchi Qur'on tilovati qabriston uzra tarala boshladi...

IX

Qo'ng'ir-ko'kimtir tog'larning o'ngiridan oqib chiqayotgan toshqin suvlar toshdan toshga urilib, dam sakrar, dam sapchib kumushdek tomchilarini har yon sochar, bu irmoqlardan to'yingan soy esa vahimali qo'shig'ini kuylab, tumanli vodiya intilardi. Oq libosga o'ralayotgan yalang'och daraxtlar shabadada erinibgina shoxlarini silkitar, tog'u toshlar va pastqam uylarni go'yo o'z himoyasiga olgandek mag'rur kekkayib turardi.

Soylikning ikki chetiga joylashgan bu tog'oldi qishlog'ining tor, egri-bugri, past-baland ko'chalari odamlar bilan gavjum, ayniqsa, qishloq oqsoqoli uyi atroflarida to'da-to'da qurollangan yigitlar, ichkarida qo'rboshilar boshlig'i ko'rinadi, ular nimanidir muhokama qilmoqda.

Soylikda, qirrali toshlar orasida ikki kishi: biri charx urib suvga sho'ng'iyotgan qor uchqunlarini, yetimchadek silkinayotgan suv o'tlarini, mag'rur qoyalarni tomosha qilib sehrlangandek turgan yigit, ikkinchisi esa bezovtaroq, ammo fikrlar girdobiga cho'mgan, uning tabiatning qari husni bilan ishi yo'q, dam yuziga ajib kulgu sepini yoyar, dam qahr-g'azab o'tida qovrulib, mushtlarini mahkam qisardi. Yuz-qo'llarini muzdek suvda yuvayotgan Qurbon dedi:

– Shodivoy, buyoqqa kel, g‘uborlaring yoziladi. Tog‘larga qara, cheku chegarasi yo‘g‘-a. Suvlar tinimsiz bezovta, ko‘hi baland esa doimo tinch va sokin.

– Qurbon, bu ko‘ngil baribir yorishmayapti, nozaninni tusayapti, o‘zimni ming bir kuyga solib chalg‘itsam ham nazarimda turaveradi, -dedi Shodi.

– Yana darding o‘sha erli xotinmi? Menga qara, onasi o‘pmagan qizlar har eshikda bor. Kechagi dirillama suluvni ko‘rding-ku. Ana husnu ana malohat, qaddi qomatni qara-ya. Parani ichida berkinib yurgan ekan-a, sara gulruh. Begimiz asov otni mingandek bir kechada mo‘‘minu qobil qilsa-ya.

– Bek bekka boqar, suv esa soyga oqar, nima topsak beklarniki. O‘sha kecha Nafisa uyida bo‘lganida, uni ham harom qilardi, zantaloq...

Qurbonning biroz rangi o‘zgardi, qo‘rboshi haqidagi bunday haqoratli gaplar unga yoqmas, chunki bekning yaqinlaridan edi. U har turli oldi-qochdi gaplargacha sodiq itdek bekka darrov yetkazardi. Bundan to‘pori bo‘lib o‘sgan Shodining xabari yo‘q, og‘ziga kelganini bo‘g‘ziga yutmay gapiraverardi. «Beklaringga bitta ajalning o‘qi kifoya», – deya aytgan so‘zini Qurbon yuqoriga aytmagan, sababi, u Shodining qo‘rqmas va beshafqatligini, yovni ko‘rganda esankiramay yirtqich hayvondek tashlanishini yaxshi bilar, ayni paytda Qurbon uchun shunday abjir sherik kerak edi-da, ammo u qo‘rboshi oldida Shodi haqida gapirib yubormaslik uchun o‘zini zo‘rg‘a tutib turardi...

– Hamma suygan oshini ichadi, Qurbon. Tushunding-a. Meni baribir niyatimdan qaytara olmaysan, o‘sha suluvni uzoq-uzoqlarga olib ketaman.

– O-ho, niyatlari ulug‘-ku. Yurtdan kelgindilarni yo‘qotmaguncha qayga boramiz, orada va‘dalar, qasamlar bor, so‘zingni bek eshitsa boshing ketadi-ya.

– Sen yetkazmassan, yo... Xayr, yana shuni ham aytmoq-chiman-ki, bu urushning boshi-keti ko‘rinmayapti. Qizillar bilan ochiq maydonda emas, tunda, xilvatda kurashyapmiz. Yegulik izlab izg‘ib yuribmiz, o‘zimizning qishloqlarni talayapmiz,

odamlar insu jinsdan qo'rqqandek, o'z uylarida hatto tunamayptilar...

- Bo'ldi, bo'ldi, juda oshirib yubordingku, jo'ra. Biz qo'rboshiga sodiqlar Alloh yo'lida jihod qilayotganlarmiz. Ikki qulog'ing bilan eshitib ol, bu yo'lda faqat kurash bor, bir boshga bir o'lim bor. Bugun Sho'rolar boshiga qiyomat kunini solamiz, dadil bo'l, oshna.

So'ngra ular qing'ir-qiyshiq urilgan tosh devor yoqalab qo'rboshi qarorgohi tomon odimlashdi...

Aksariyat qo'rboshilar izmiga o'tgan qishloqlarda tunu kun talonchilik, beboshlik avjiga chiqar, ayniqsa, tungi «tashriflar» odamlarni haddan ziyod tahqirlar, bag'ridagi qalb qo'ri, hayoti bo'lgan jigargo'shasigacha yulqib olishardi. Bunday qabih o'g'irliklar el shirin uyqudaligida amalga oshirilardi.

O'shanday tunlardan biri. Yarim kecha. Ko'k yuzini qoramtir bulutlar qoplagan bo'lsa ham, atrof yorug'. Qor avjiga olib yog'moqda. Qandaydir xavfdan elni ogohlantirayotgandek uzoq-yaqindagi jonsarak itlar bezovta hura boshladi...

Begali akaning hovlisida notanish sharpa izg'ib yuribdi. U darpardalarigacha berkitilib mahkamlangan bo'rkor uyning ayvonida paydo bo'ldi. Ichkaridan tinch orom olayotgan xonadon sohiblarining bir me'yordagi nafas olishi aniq eshitalardi. Hamma uyquda. Sharpa qabih niyatini amalga oshirmoq uchun xona eshigiga yaqinlashdi...

Qo'qqisdan, kuchli zarbadan ilgagi uzilib ochilgan eshik xonadagilarning o'takasini yorib yubordi. Ular boshlariga butun uy ag'darilgandek qimirlashga ham ulgurmasdan ichkariga devqomat kimsa kirib, er-xotin ustiga bostirib bordi. Himoyalalanish uchun hali o'zini o'nglay olmagan kuyov yigitni kuchli zarb bilan qulatgan bosqinchi, hatto, baqirishga ham ulgurolmagan ayolning og'ziga ro'molni bosdi:

— Farishtam, endi sen menikisan, endi joningni o'zim kiritaman, — derdi va unsiz tipirchilayotgan kelinchakni dast ko'tarib, dadil eshik tomon yurdi.

O'ziga kelgan Sheralining vujudidagi qon go'yo vulqonga aylanib, endigina ayvon sahniga chiqqan bosqinchi kimsaga bor kuchi bilan hamla qildi. Xatosiz urilgan tayoq zarbidan

yiqlangan, vahshiy hayvonga aylangan sharpa changalidan ozod bo'lgan beka og'zidan ro'molni oldi-da, bor ovozda baqira boshladi:

— Voydod, musulmonlar, qutqaringlar..!

Nafisasi tomon oshiqqan Sheralini qayerdandir otilgan o'q yerga qulatdi.

Boshi yorilgan, yerda elanib yotgan karaxt bosqinchini suyab ko'chaga olib chiqqan sherigi bir amallab uni egarga o'ngardi-da, otlariga qamchi bosdi.

Bu Nafisaning ashaddiy «xushtori», «oshig'i», rahmsizlikda nom chiqargan Shodi bosmachi edi.

Ot ustida ketib borayotgan Qurbonning quloqlari ostida o'tgan kuzda qazo qilgan otasining pandlari jaranglardi: Birovning xasmi bo'lgan pokiza erli ayolga ko'ngil qo'yib bo'lmas, musulmonchilikka to'g'ri kelmas, Tangri buni xush ko'rmas, bu yo'ldan qaytmaslarga Egamning o'zi u dunyoyu bu dunyo jazo bergay...»

X

*Olam lol, bashar lol bu qiyomatdan,
Beshafqat suiqasd ne uchun darkor?!
Hattoki quyosh xun shum istibdoddan,
Osmon-da ko'z yoshin to'kadi nochor...*

(E. Nurmatov she'ri)

Xira tuman pardasiga o'ralgan salobatli madrasa binosi va ko'k gumbazli baland minora negadir nursiz, chinorlar hushsiz, buloqlar unsiz, lolu hayron azadordek sukutda turardi. Kechagi tinch, osuda hayot, tashvishsiz onlar, musaffo havoyu zilol suvli buloqlar mavji, hamma-hammasi o'tkinchi tushga aylangandek, serodam shahar ko'chalarida zog' ham ko'rinmas, hammayoq motamsaro. Qo'rboshi yigitlariga go'yo kun tuqqan, ular ganj-boylik ilinjida har ko'chada izg'ishar, ulusni xohlaganicha talar, ko'ngillariga yoqqan ishdan qaytmasdilar.

Yurt uchun, ulus uchun eng aziz, eng tabarruk shahar markazida begunohlar qoni to'kildi. Xurosonu Mavorounnahrda yurt tinchligi, osoyishtaligi yo'lida ming bora aziyatlar chekkan Hazrati Mavloni Lutfulloh qadamjolarida insonlar qoni to'kildi, toza, musaffo suvli buloqlar qip-qizarib xun-ob bo'lib oqdi...

Ha, o'sha mudhish qora kunda Kamarsada maydonida, majburan to'plangan olomon ko'z o'ngida tarix sira ko'rmagan vahshiylik, qotilliklar sodir bo'ldi. Ko'pchilik ixlos qo'ygan shahar ulamolaridan biri — Zuhur oqsoqol «himmati» bilan aksar insonlar nobud bo'ldi. U kimlarni: «bu to'rtinchi» desa, o'shaning boshi tanidan judo qilindi. Ayniqsa, qizillardan birining tani olomon oldida qiymalangani ko'pchilikni vahimaga solib qo'ydi...

Tuni bilan yoqqan qor bu mudhishliklarni berkitishga qanchalik harakat qilsa ham devorlarga sachrab qotib qolgan qon izlari qiyomatdan guvohlik berib turardi. Qonli voqeani ko'rganlar qalbida o'sha mash'um kun bir umrga o'chmas bo'lib qoldi.

Kamarsada maydoniga olib boruvchi ko'chaga, Zuhra otin xonadoniga yaralangan Sherali olib kelingan edi. Bu aholi zich joylashgan tor, ilon izi ko'cha paxta zavodigacha cho'zilgan bo'lib, serodam va serqatnov edi. Ikki qo'qon arava qaramaqarshi kelib qolsa bormi, egalari murosaga kelguncha katta tomoshalarga sababchi bo'lardi.

Begali akaning to'ng'ich qizi Zuhraxonning turmush o'rtog'i Salimboy shaharning o'ziga tinch boylaridan, uning guldor darvozasi va ko'cha bo'yidagi mehmonxonasi shu serqatnov yo'l bo'yida joylashgan, kiraverishdagi keksa tut daraxtining sershox novdalari qor ostida ho'rpayib, ham ko'chaga, ham tekis g'isht terilgan yo'lakka, mehmonxona sahnigacha egilib turardi.

Yuzidan qoni qochgan, madorsiz Sherali mehmonxonada, derazaga yaqinroq qo'yilgan karovotda yotibdi. Chap yelkasiga tekkan o'q unga ko'p azob bergan bo'lsa ham ruhi tetik edi. Bemor tuzalmoqchi bo'lsa, tabib o'z oyog'i bilan kelar, deganlaridek, Allohning irodasini qarangki, o'sha tabib - vrach Filipp Nikolayevich qo'rboshilar ta'qibidan jon saqlash uchun oilasi bilan Salimboynikidan panohtopgandi. Bu mallasoch, oqish yuzli doktor darrov bemorning jarohatini tekshirib ko'rarkan, muolaja lozimligini uqdirardi:

— Salimbay, Bog saklagan.., nechevo, yakshi buladi, — deb yonidagi ikki beti anordek qizil ayoliga murojaat qildi, - Olga, prinesi operasionnix veshey.

– Da., seychas, - qirra burni o'ziga yarashgan bu ko'hlikkina ayol -Olga charm sumkani gilam ustiga qo'yarkan, oppoq matoga o'ralgan turli jarrohlik asboblarni xontaxta ustiga qo'ydi va rezina qo'lqopni olib, doktorga kiydira boshladi, og'ziga niqob tutishni ham unutmadi:

– Nachnyom, - doktor qandaydir o'tkir hidli dori bilan jarohatni artishga kirishdi...

Yelkadagi o'mrov suyakka qadalgan qo'rg'oshinni olish oson bo'lmadi. Paylar orasidagi o'qni o'tkir tig' bilan izlaganda og'riq azobidan Sherali o'ta qiynalar, tishini tishiga mahkam bossa ham, ba'zan ingrab yuborar, Salimboy esa qaynisi turib ketmasligi uchun ko'krak tomonidan asta bosib, tasalli berib turardi. O'z tilida nimalarnidir gapirayotgap doktor yuzidagi marjon-marjon terlarni Olga Mixaylovna artardi...

Yelkadagi yot jism olinganidan so'ng hamma yengil tortdi. Qiya ochiq eshikning tirqishidan intizor kuzatuvchilar - ko'zi yoshli Nafisa bilan Zuhra otin ham kuchli azobdan qutilgandek bo'lishdi. Filipp Nikolayevich Salimboyga qarab:

– Vot, vsyo Salimbay. Tvoyn paren xorosh, skoro popravitsya, yuragi yakshi, - dedi.

– Inshooloh, aytganing kelsin, Filipp, inilikni joyiga qo'yding, – minnatdorlik bildirardi uy sohibi.

Salimboy doktorga bir kulib qaradi-da, u bilan dastlab uchrashib qolgan onlarini o'ylab sukutga cho'mdi...

Maskov savdo-tijorat safaridan qaytayotgan Salimboy o'zi bilan bir vagonda kelayotgan er-xotin Bogdanovlar bilan tanishib qoldi. Bularning bir-biriga mehribonligi, yosh juvonning eriga bolalarcha erkanib kulishlari, kelishgan qaddi-qomatiga yopishib turgan ko'ylagini ko'krak qismidan tortib-tortib qo'yishi Salimboy diqqatini o'ziga jalb qilgan edi. Salimboy bunga ahamiyat bermaganday boshqa eqlarga qapaca ham, nigohi yana o'sha tomonga qadalganini sezmay qolardi, o'zidan o'zi xijolat ham chekardi. Eri ayoldan besh-olti yosh katta ko'rinar, o'ynoqi xotinini hech kimdan xijolat qilmay quchib-quchib olardi. Hayot taqozosi bilan ruschani o'rganib olgan Salimboy bu er-xotining havas bilan qarar, ular suhbatini bo'lgisi kelmas, faqat tinglovchi sifatida yonlarida o'tirardi. Vagon nazoratchisining kelishi ular suhbatini bo'ldi.

- Vashi bileti? - nazoratchi pattalarni tekshira boshladi.
- Vot moy bilet, - Salimboy ruscha gapirardi.

Kutilmaganda o'z tillarida gapirgan hamrohlarini - Salimboyning suhbatlariga tortishdi. Ayniqsa, bu yo'lovchining Skobelev gubernatorligiga qarashli joydan ekanligini bilishgach, Toshkandga kelgunlaricha suhbatlari oroyish topib, do'stlashib ham olishdi. Falakning gardishini qarangki, Bog'danovlar oilasi Salimboyning shahriga, u yerdagi zavodlardan biriga kelayotgan edilar...

Shunday qilib, zavodning ishchilar shaharchasiga - Yangishaharga joylashgan Filipp Nikolayevichlar oilasi bilan Salimboy xonadoni orasida ahillik rishtalari bog'lanib bordi. Avvaliga o'rislar bilan bordi-keldi qilish xato, gunohi azim, deb bilgan Zuhra otin istarasi issiqqina ayolni ko'rib, negadir yuragi jizillab ketdi. Dastavval til bilmagan ayollar imo-ishoralalar bilan bir-birlarini tushuna boshladilar... G'ayridinni xonadoniga kiritgan Zuhra otindan qo'ni-qo'shnilari o'zlarini olib qochib ham yurishdi, shunda Otin:

– G'ayridin bo'lsa ham Xudoning bandasi, Odam alayhissalom farzandlaridan, ular ham Yaratganni tanirkan, o'z dinlari ham bor emish, aylanaylar, - deb o'ris ayolning rag'batiga gapirardi.

Salimboy Rusiya bilan savdo-sotiq orqasidan boyiganlardan biri sifatida ulardan hech qanday ozor ko'rmagan, aksincha, savdoda ularning odil, to'g'ri turishini yoqtirardi. Shuning uchun ayrim mahalliy hasadchi boylarning noo'rin fikrlarini ko'pincha rad etar, halollik-poklik haqida bahsga kirishib ketardi.

– Bay aka, chevo budem teper-a? - Filipp Nikolayevich Salimboyning xayolini bo'ldi.

Uy egasi obrezda turgan dastsho' bilan yaltiroq mis obdastani olar ekan, doktorning qo'liga suv quydi va:

– Chay budem zavarit, patom plov kushayem, gospodin Filippbay, -dedi.

Ular zavqlanib kulishdi. Shu payt eshik ochilib, doktorning Sasha ismli besh yashar o'g'ilchasi chopqillab kirib keldi va onasi bag'riga otildi. Olga uni yuz-ko'zlaridan o'pib, erkalagan bo'ldi, so'ng xonadagilar bilan salomlashishga undadi:

- Zdravstvuyte! - yoqimli kulardi Sasha.

— Assalomu alaykum, Sashavoy, opalaringni zeriktirmay o'tiribsanmi?

— A-xa, — boshini qimirlatdi bola Salimboyning savoliga. Bolalik uy bozor deganlaridek, oradagi zo'riqish lahzalari asta ko'tarilib, barchaning qalbiga mo'tadillik shabadasi kirgandek bo'ldi. Uch-to'rt kundan beri ko'cha yuzini ko'rmagan bola ham nimagadir xushchaqchaq edi...

Qo'rboshi lashkarlari Turkiston ozodligi uchun kurashyapti, degan aqidaga ishongan Salimboy ularga dastlab moddiy yordam ham bergan, ham ma'nan qo'llab-quvvatlab turgan edi. Lekin eng aziz shahar maydonidagi xunrezlik, arzimagan pul-aqcha uchun qaynotasining bo'g'izlanishi, qaynisining otilishidan so'ng esa qo'rboshilarga nisbatan unda nafrat o'ti kuchaya bordi. Olijanoblik fazilatlarini garchi o'ris bo'lsa ham Filippda ko'rgan Salimboyning bu doktorga hurmati ziyoda, bir kuni shu haqda og'iz ham ochgandi.

— Filippboy, sen insonning qadr-qimmatini tushunasan, uni hurmatlaysan, kimga bo'lsa ham yaxshilik qilging keladi. Sen har bir ishni o'ylab, bosiqlik bilan hal qilasan. Nima uchun bu noyob fazilatlar bizlarda yo'q, qanday ish qilsak, o'ylamay-netmay shoshqaloqlik qilamiz...

— Yuk. Salimbay, sizlarda xam yaxshi adamlar kup, yamanlar xam kup, — dedi Filipp, — sizlarda klimat shunday, sizlar goryachiy krov, amma Ergash kurbashi yaman ish kildi, adam kup uldirdi...

— Hayotimda buncay ablahlikni ko'rmagan edim, — iztirobda so'zladi Salimboy.-Safar, Niyoz, Shokir..., e-he, ular begunoh edilar... Oqsoqolga ming la'nat, o'z xalqiga xiyonat qildi...

— Yuldash otryadi kam, basmachga kuch yetmadi, Kakanddan polk kelsa xamma azad buladi, — ishonch bilan gapirardi doktor.

— Ish qilib yaxshilik bo'lsin-da, shaharga sallotlar kirska, beboshliklar, qon to'kilishlar, ilohim, bo'lmasin-da, — norozi ohangda gapirardi mezbon.

— Polk kelsa, bizlarni azad kiladi, — dedi Filipp Nikolayevich...

Shaharga janubdan kirishda, Sadacha tomondan otilgan to'plar sadosi xalqni qon qaqqashatib yotgan Ergash va Orzimat qo'rboshi yigitlarini sarosimaga soldi. Qo'qondan yetib kelgan qizil askarlar polki ikkiga bo'linib, bir qismi paxta zavodida,

qurshovda jon saqlayotgan kichik otryadni ozod qilish uchun, to'g'ri shahar bozoriga olib boradigan, tosh terilgan yo'lga esa ikkinchi guruh askarlar yo'l oldi. Yetarli qurollangan qizil polkdan, uning haybatidan qo'rqibmi, yo yigitlarini saqlamoq, uchunmi, qo'rboshilar boshlig'i shaharni tashlab chiqishga buyurdi. Ular tog' tomonga chekina boshladilar. Qizil arman dashnoqlar otryadi shaharda ayovsiz qatli omni boshladi. Ular, hatto, xonadonlarga bostirib kirib tirik jonzotni, beshikdagi chaqaloqqacha otib, qilichdan o'tkazib borishardi.

Tosh yo'ldan kelayotgan otryad esa qimmatbaho mollar bilan liq to'la, shaharning ko'rki, asosiy boyligi yig'ilgan rastayu do'konlarga o't qo'yib, ko'ringan kimsani otib, Xo'jakeldi masjidi sari oshiqardi.

Chust muzofoti ko'z ko'rib, quloq, eshitmagan mudhish balolarga yo'liqdi. To'plarning gumburlashi, multiqlarning noxush sadosi, odamizotning ohu nolalari, faryodu fig'onlari, g'ilofdan sug'irilgan qilichlarning shir-shir etishi, dilni behuzur qilayotgan achchiq tutunlar, bozoru rastalarning ko'kka bo'y cho'zayotgan alangalari go'yo qiyomat kunidan darak berib turardi.

Ko'chalarga sig'may yuqoriga, Mavlono madrasasi tomon qochib borayotgan olomon to'dasining qiy-chuvi olamni buzguday edi:

- Zolimlar dastidan dod!
- Uying kuygur, g'animlar!
- Ey xaloyiq, joning bo'lsa qoch!
- Voy, bolaginam, qaydasan..!
- Jigarginam, toychog'imdan ayrildim..!
- Otajon! Meni qutqaring...

Salimboylar oilasi va mehmonlar, hamma o'ta sarosimada, tahlkada qolishdi. O'qlar ovozi tobora yaqinlashmoqda, xonadondagilar ne tadbir qilarini bilmaydilar.

Shu paytda yetti uxlab tushga kirmaydigan voqea sodir bo'ldi.

Bola-bola-da. Sashaga juda qiziq tomoshadek tuyulgan to'polon uni ko'chaga chiqishga undadi chog'i, ayollar orasini yorib chiqqan bolakay hali zulfini solinmagan ko'cha eshigini ochib, o'tayotgan olomonga tikilib qoldi. Ayniqsa, uzoqroqda

ko'ringan miltiqli soldatlarga ko'zi tushgan Sasha negadir chapak chalib baqirardi:

— Mama, smotri, nashi soldatil!

— Sasha, beregis, tuda nexodil! — o'g'li ortidan talpindi ona.

Yopinchi'ini unutgan Nafisa mehribon Olga izidan chopardi. Qolganlar noxushlikni sezganday o'sha yoqqa yuzlandilar.

Bolasiga yaqinlashgan onaizor qo'qqisidan bir sakradi-yu, «Sashenka!» deb jon talvasasida baqirdi-da, yiqildi. Uni quvib borayotgan Nafisaning bor diqqati bolada bo'lganligi uchun ko'cha o'rtasiga burib qolgan Sashani dast ko'tardi-da, dahshatdan qotib qoldi. Uning ro'parasida qurol tutgan soldatlar azroildek turardi... Olgaga yordamga yetib kelgan Filipp Nikolayevich va Salimboylar uni avaylab yerdan ko'tarishdi. Rus millatiga mansub kishilarni ko'rgan soldatlardan biri:

— Otvavit, ne strelyat! — komandasini berdi.

O'ta qo'rqan Nafisaning quchog'ida to'lg'anayotgan bola otasi qo'lidagi hushsiz, yuzlari qonli onasiga talpinardi:

— Mam, mama!

Kiprik qoqmay boqib turgan onaizorining lablarida go'yo o'g'ilchasining ismi qotib qolgandek edi...

XI

Qorong'u tun pardasini mag'ribga shoshayotgan oy tiniq nurlari bilan parchalab, qo'sh moviy gumbazli madrasa binosini, baland minora-yu unga tutash pastqam, tuproq tomli uylarni, tor ko'chalarni, qirov bosgan dovu daraxtlarni, barcha-barchasini go'yo o'z izmiga olib aniq yoritib turardi. Faqat shaharning Bozorboshi, Labisoy hamda Xo'jamahallalari bundan mustasno. U yerlar shunday qorayib ko'rinaridiki, kuyib kul bo'lgan o'rmonzorni eslatardi. Kechagina mudhish balolarga yo'liqqan, to'pga tutilgan, yondirilgan do'konu rastalar, uylarning girdob bo'lib ko'kka ko'tarilgan qurumlari- kullari shu mahallalar ustiga yopirilgan, tirik zotdan asar ham yo'qdek, jang maydonini eslatardi.

Sheralining singlisi Zuhra otinning hovlisi ana shu «kuygan o'rmonzor» ichida bo'lib, chiroyli ko'ringan Salimboyning barcha imoratlari, hatto mehmonxona sahnida egilib turgan keksa tut daraxti novdalarigacha qorakuyaga burkanib-belanib olgan edi.

Bir necha tashvishli kun-tunni xavotir va tahlikada o'tkazgan Salimboyning boshi go'yo qovoqdek shishgan, nijjalari qotib qolgan, ne yumush qilishni bilmas, qo'li ishga ira bormasdi. Uning ko'krak qafasida paydo bo'lgan jandaydir og'riq esa unga uyqu bermas, chorasiz qolgan xoy xayollar girdobiga g'araq bo'lardi-yu, sodir bo'lgan roqeotlar ko'z oldida yanada yaqqol gavdalanardi.

Shahar ahlining boshiga tushgan musibatlar-falokatlarning oldini olish uchun yurt kattalari: boyu-boyonlar, oqsoqollar, jamolar tadbirlar ko'rgandilar. Badalboynikidagi mashvaratda qatnashgan Salimboy bunchalar vayronalikni, avomni ajal komida qolishini ko'z oldiga keltirmagan ham edi, ming afsus.

Uch kun avvalgi bu mashvaratda dil-dilidan so'zlagan Surobboyning so'zi Salimboyning quloqlari ostida jarang-ladi:

— Azizlarim, Xon o'rdasini tanib bo'lmaydi, shunday bezakli, naqshinkor binolar tutdek to'kilib, xarobazorni eslatardi... Shahar ahli yuragini hovuchlab, jon talvasasida yuribdi., ularning ko'z yoshlarini aytmay qo'yaqolay... Biz bu badbaxt Sho'rolardan adolat kutishimiz befoyda. O'sha battol qizillardan saqlanmoq uchun oilamiz, shahar ahlini imkon qadar atrof qishloqlarga borib turishlarini maslahat beraylik, oqsoqollarimiz mahallalarga xabar yetkazsinlar!

— Boy, egilgan boshni qilich kesmas. Yangi hukumatning zohiriyu botinini hozircha hech birimiz yaxshi anglab olganimizcha yo'q, endigina qad roslayapti. Balki inonmoq kerakdir. O'ta zolim emasdir, - derdi Obidxon to'ra.

— Yana bir chora qo'llamoq darkor, garchi ashaddiy dushman bo'lsa ham qadim udumimizga binoan sovg'a-salom bilan qarshilaylik. Sho'rolardan shafqat qilishni so'raylik, shoyadki, dili yumshab g'azab otidan tushsa, shunda xatar oldini olgan bo'lamiz, — derdi Abbosxon to'ra.

O'sha yig'indagi maslahatga binoan shahar tomon qo'shin tortib kelayotgan ruslar bilan uchrashish uchun, harbiy boshliqlarga yetkazish uchun Yangichakka vakillar tanlanib elchilar yuborilgan edi, tongga yaqin sovg'alarni olib borgan

aravakash mulla Ro'zimat keldi-yu, qolganlardan xabar bo'lmadi... Aksincha shahar ustiga to'plardan balolar yog'ila boshladi. Jomlarga to'ldirilgan oltinu javohirlar ish bermagan edi.

Bularni o'ylar ekan Salimboy fikrlar girdobida qoldi:

«— Essiz - essiz, yillab yiqqan mol-mulklarim, do'konlarim bir zumda kuyib bitsa-ya. La'nati qizillar! Hech kimsani, hech narsani ayab o'tirmadi. Ulusdan ne gunoh o'tibdiki, barcha qatli-om qilinsa. Polk kelsa bizni ozod qiladi, — deydi Filipp, — ana senga «ozodlik», u ablahlar o'z millatini ham ayab o'tirmadiku, zavjasini ham qizil qoniga beladiku! Ana senga ko'rgilik! — g'azabdan boyning vujudi titrar, qo'llari musht bo'lib tugilgandi».

«— Dinimiz pokligi, Turkistonimiz ozodligi yo'lida kurashayotgan beklarga nima bo'ldi? Kimdan, qaysi biridan najot kutish mumkin o'zi? Bu muhtaram zotlar kelgindilarni yurtimizdan quvmoq o'rniga o'z millatdosh qavmlarini qon qaqsatsalar-al.. Otamdek aziz qaynotamdan, mulla qaynimdan, ne gunohlar o'tibdirki, birlari qo'ydek bo'g'izlanib, birlari shafqatsizlarcha otilsa. Eh, men ahmoq qo'rboshilarni kerakli aqchalar bilan ta'minlab tursamu, evaziga aql bovar qilmaydigan «mukofot» larga ega bo'lsam. Bu oliy zotlar hech kimni ayab o'tirishmayptil!

«— Bemahalda oyoq ostidan unib chiqqan qo'ziqorindek birdan paydo bo'lgan to'rtinchilarga balo bormi? Boylarning mol-mulki, yer-suvlarini tortib olib qashshoqlarga bo'lib berarmish,.. hamma teng bo'larmish! Alloh har bir bandasini teng yaratganku, boy va kambag'al bo'lish Tangrining irodasiku. Bu dunyoda qanday yashamoq uchun har insonga aql ato etilganku, ana shu noyob aqlni ishlatmoq har kimsaning o'ziga bog'liqku!..»

«Oqposhsho davrida tuppa tuzuk yashab turgan edik, bu fitna-yu fasodlar, urush-janjallar qayerda turgan ekan? Yangi hukumat bizlarga qiyo boqmaydiganga o'xshaydi, yulduzli shapka kiygan askarlarida rahm-shafqatdan zarracha yo'q, insonlarni chivin o'rnida qirsa-ya, to'rtinchilari bundan-da battar, qo'rboshilarimiz esa o'zicha xon ko'lankasi maydon, birgalashib kurashish o'rniga har bir muzofot, har

bir viloyatga egalik qilmoq uchun o'z bilganlaricha jang qilsalar... Kimga, ularning qay biriga inonmoq kerak?!».

«— Birodarim Amirbek bilan sirlashib, chalkash savollarimga aniq javob olay desam, ul tog'u toshni o'ziga makon qilib sarsonchapda yursa. Aytmoqchi do'stim o'sha battol qotillarni kimligini aniqlab, jazolashi mumkinku, zero qolganlariga ibrat bo'lg'usi. Albatta Amirbek u munofiqarni topadi. Maktub yo'llab bu fojealardan ogoh etmog'im zarurdir! — boy bir oz yengil tortdi, kalavaning uchini topgandek qog'oz-qalam olib maktub yozmoqqa tutindi:

Hamdu sanodan so'ng.., Mazlum Turkistonning ozodligi yo'lida islom qilichi dastidan mahkam tutib Alloh yo'lida jihod qilayotgan birodarim Amirbek! Zarurat bois umidvorlik bilan bu ojiẓona bitikni yozishga jur'at etdim. Agarda fikrimni to'g'ri tushunsalar, g'azabga olmasalar, ushbu dil so'zlarimga e'tiborlarini qaratsalar. Sizga ma'lum bo'lsinkim, islom tarafdorlari orasida ilmu hidoyatdan bexabar, o'z manfaati yo'lida hech narsadan qaytmaydigan, zulm va adovatu kinni sarpo qilib kiyib olgan nomaqbul shaxslarning mavjudligi bizni xavotirga solmoqda. Ul nobakorlar islom lashkarlari sha'niga, shon-shuhratiga rahnalar orttirib, avom orasiga ishonchsizlik urug'ini sepmoqda. Ul qonsiragan fosiqlardan bir nechtasi qiblagohim Begali Mavlaviy xoja o'g'lini ganj bahona, aslida adovat yuzasidan qiynab halok etmish, qaynim Sheralixonning joniga qasd qilmish, Allohning marhamati birlan baxtimizga inimiz tirik qoldilar. Amirbek janoblari sizdan o'tinchimiz shulkim, iltimosimizni inobatga olib, o'shal murtag, shafqatsiz zolimni aniqlab, ko'pchilikka ibrat uchun jazolasangiz va bizni ogoh etsangiz...

Yaratgandan sizga uzoq umr tilab qolguvchi:

Salimboy No'monxoja o'g'li».

Shu payt xona eshigi asta ochilib horg'in qiyofadagi Zuhraxon otin ko'rinadi. Uning chaqnoq ko'zlari, qayrilma qoshlar, g'unchadek lablarida, yuzlarida makon qurgan so'lg'inlik xonim holatini boynikidan-da battar ekanligini oshkor etmoqda edi. U sandal ko'rpasini asta ko'tarib, o'tni-qo'rni ochmoqqa urindi va erining tashvishli nigohiga boqib:

– Begim, tuni bilan bedorsiz, nechuk uxlamoqni ixtiyor qilmadingiz? – bilib turib berilgandek tuyulgan bu savol, javobsiz qoldi. Qog’ozdan bosh ko’tarib zavjasiga qaragan boy nigohlarida, botiq ko’zlarida sokinlik alomatlarini paydo bo’ldi, buni sezgan oyim yana so’zlashga jur’at etdi:

– Olgaxonning ahvollari tuzuk ekanmi?

Kalxatdek cho’qib turgan fikrlar ummonidan xalos bo’layotgan, maktub yozib ancha yengil tortgan Salimboy istaristamas Zuhaxonning savoliga javob qildi:

– Ha, tuzuk. Filipp uzdu kun boshida, tezda tuzaladi deydi, xayriyat o’q bosh chanog’i suyagiga ko’p ham shikast yetkazmapti.

– Yer yutkur askarlarini rosa maqtashgandi... Rahimaxonning beshikdagi norasidasini otib ketibdi, go’rginangda to’ng’iz qopgurlar – uning mijjasida alamli ko’z yoshlari miltirardi. Darhaqiqat, qo’shni mahallalik mahsido’z Shokir otani sandal ichida, qo’shnisini esa o’choq mo’risi ichida, bo’z bolani esa otxona ichidagi oxurga berkingan joyida otib tashlanganligini Salimboy o’sha kuniyoq eshitgan edi. Tangriga ming bora shukrlar bo’lsinki, qandaydir tasodif tufayli bu xonadondagilar shikast ko’rmadi, ammo qalblari duchandon* afgor edi.

– Osmonga sapchib talpinadigan to’polonchisini ko’rdingizmi?

– Yo’q, – ixtiyorsiz javob berdi boy.

– Sasha tushmagur shundoqqina yonginamda edi, nima falokat bosdi-yu, o’zini ko’chaga urdi, yuragim qinidan chiqib ketayozdi, nima qilishni bilmay qoldim, buni ustiga Nafisani aytmay sizmi, yalagi qo’limda qolib, bola ketidan o’qdek o’zini ko’chaga otsa-ya. Xayriyatki, Allohga aytganimiz bor ekan, begim.

– Tangrini o’zi asraguvchi, – qo’shib qo’ydi boy.

– Yurt tinch bo’lganida edi chig’onni ham o’tkazib olardim, – deb o’yga toldi Zuhaxon.

Otinning orzulari ko’p edi. Farg’ona zamini notinchligi sabab olti oydan buyon xonadoniga qudalarni chorlab mehmon qila olmagandi. Farishtadek kelini Nafisani qiroatxonlik bahonasida shaharning tamtam oyimlari nazaridan o’tkazish, dasturxon

*Duchandon - ikki barobar

tuzab, tannoz xonimlarni lolu hayron qoldirish rejasini tuzib qo'ygandi. Endi-chi? Orzu-umidlari ushalmay, chil-chil sinib, go'yoki borliqqa sochilib ketganday edi.

— Kelinimizni chorlamadim deb ko'p kuyunmang, yurt tinchib ham qolar.

— Qaydam, ba'zan meni shayton yo'ldan ozdirib, o'z izmiga oladi, «chiroylining xushtori ko'p» deyayotgandek bo'ladi. Ukam tushmagur qaydanam shu huriluqoga yo'liqdi?!.. Oilamiz boshiga tushayotgan falokatlar kelinimiz tufayli emasmikin, deb o'ylab qolaman. Sovchilikka borganimizda ro'paramdan chiqib qolganida beixtiyor o'zim ham oshig'u beqaror bo'lib qolgandim, — so'zlardi Zuhra otin.

— Juda dadil, epchil ham ekan, qaynimizni aravaga suyab chiqarganini ko'rdingiz, erkaklardek ish qildi-ya, — dedi Salimboy.

— Inimga munosib, uzukka ko'z qo'ygandek, murodlariga yetishsin, — ular bir oz tin olishdi.

— Oyimlarni tush ko'ribman, SHERALIXONNING yarasi bitib ketdimikin? Ravi borib kelsak, begim.

— Yaxshi, — xotining fikrini tasdiqladi boy.

Marmardek oqish, — so'ngra qizg'ish tovlanib tong atmoqda edi.

XII

Sho'ro askarlari ta'qibidan tinka-madori qurigan, o'q va dori, yegulik tansiqligidan ne qilarini bilmay yurgan qo'rboshi yigitlari och bo'ridek tog'-toshda izg'ishar, qar bilan qoplangan cheki yo'qdek ko'ringan vodiyga najot ko'zlarini tikishardi. Afsuski, vodiy yo'li ular uchun berkilgan, rahbarlardan esa sado chiqmaydi. Qo'rboshilar boshlig'i o'z qarorgohida omadsiz yurishlar, yigitlari orasidagi parokandalik oqibatlarini bartaraf etmoq-chun tadbirlar tuzmoqda.

Ana shunday tahlikali kunlarda maktub olgan Amirbek qat'iylik bilan o'rnidan turib, u yoq - bu yoqqa yurib fikrlay boshladi:

— Kindik qonimiz to'kilgan pok va aziz tuprog'imizdan g'ayridinlarni quvib millat sha'nini tiklamoq, islom davlatini qurmoq uchun jihod yo'lida kecha - kunduz yursagu, ishimiz

rivoj topmay issiq o'rnimizdan, manzilu makonimizdan ayrilib qish chillasida goh u o'ngirda — goh bu o'ngirda sarsonlikda yursak. Jihodimizning intihosi ko'rinmasa, ustiga-ustak ishongan tog'dan kiyik o'nmas, deganlaridek hali hanuzgacha biz kutgan yordamdan darak bo'lmasa, oh yaratgan Egam, qaysi ishlarimizda qusur bor yoki Salimboy aytmoqchi, yigitlar orasida diyonatsiz kimsalarning borligi uchun jihodimiz ravnaq topmayotganmikin?! Balki haddidan oshayotgan itoatsiz jangarilardan bir-ikkisini jazolamoq kerakdir...

Amirbek shiftga termulib uzoq vaqt o'y surdi-da, qat'iy qarorga keldi shekilli soqchini chaqirib, Qurbonni keltirishni buyurdi, tez orada qarorgoh eshigi oldida ikki kishining qorasi ko'rindi. Ulardan biri Qurbon, ikkinchisi soqchi edi.

— Assalomu alaykum! —xonaga kirgan yigit qo'rboshiga salom berdi, alik olgan Amirbek sovuqqina yigitga nazar soldi-da:

— Keldingmi? - dedi.

— Xizmatingizga tayyorman, Bek aka! — dedi qo'rboshining ishonchli yigiti.

— Yigitlarning kayfiyati qalay, — sinchkovlik bilan Qurbonga qaradi.

— Ruhleri tetik, kayfiyatlari joyida, ammo.., — u duduqlandi.

— Yaqin kunlarda yegulik, kiyim-boshdan kamlik bo'lmaydi. Oralaringda nonini yeb, tuzlig'iga tufuradigan, nonko'r kimsalar ham borligini aytgandek bo'luvding, — bu so'zdan Qurbon hushyor tortdi, — men beparvolik qildim, yigitlarni ayrimi xohlagan yo'lidan yurib, bilganini qilishi yomon oqibatlariga olib keldi. Yaqinlarimiz, tarafdorlarimizning xonadonlariga ham shikast yetibdi. Alalxusus, birniki mingga deganlaridek, lashkarlarimiz oziqsiz o'tiribdi, nega?!

— Bilmadim, Bek aka, — taysallanib javob berdi Qurbon.

— Nima aytmoqchiligimni bilib turibsan, orangizdagi munofiqalarni ham bilasan, bariga chidab keldim, endi-chi?

— Qurbon jim boshi egik turardi.

— Munofiqalarni jazolash qoldi, xolos!

Sodir bo'lishi mumkin bo'lgan noxushlikni Qurbon ko'z oldiga keltirdi va beixtiyor dahshatga tushib, vujud-vujudi

uvishib, dahaniga bir kalima ham soʻz kelmay taxtadek qotib turardi. Haqiqatda birga jangu jadalda yurgan ramrohining qilmishlaridan bekni xabari bor edi. Qurbon kki ajal oʻti orasida nima qilarini bilmay notoʻgʻri ish qilib qoʻydim, xiyonat qildim, deb afsuslanar, Shodining qomaqbul soʻzlarini eslab taskin topgandek boʻlardi:

«Oʻsha ochkoʻz beklaringga bitta ajalning oʻqi kifoya.»

«Shu kecha Nafisa uyida boʻlganida uni ham harom qilardi, zantaloq.»

«Beklaringga ishonmayman, ular hech kimga yaxshilikni ravo koʻrmaydi...»

Shafqatsiz quroldoshining hech kimga yaxshilik koʻrsatganini Qurbon eslay olmadi, hatto oʻsha mudhish tunda Shodini qutqarib olganida ham uning iltifotiga musharraf boʻlmadi, aksincha, «himoya qilmaganing uchun boshim yorildi», deb hamma aybni haloskoriga toʻnkab, undan nafratlanib soʻzlashmay ham qoʻygandi.

Shularni eslarkan Qurbon ancha dadillashib Bekka qaradi.

– Hamtovogʻing qayerda? Bepadar, niyati buzuqni ismi nima edi?

– Shodivoy.

– Shafqat yoʻq, u badbaxtga! – qoʻrboshi gʻazab otiga mingandi.

Mashriqdan esayotgan kuchli shamol tezda butun borliqni oʻz izmiga oldi. U buralab-buralab yogʻayotgan laylak qorni, togʻu toshdan yalab olgan muz - qorlarni charxida aylantirib, xohlagan kuyiga solib, atrof-deparaga shunday kuch bilan urardiki, beparvoroq kimsani uchirib yuborishi yoki yiqitib olib qordan toʻmpaygan qabrni yasashi hech gap emasdi. Dadil, magʻrur kimsani esa oʻtkir tili bilan tilib, badaniga ignalar sanchib nimta-nimtalab oʻtar, goʻyo tabiat ham gʻazab otiga mingandi.

Boshiga alacha belbogʻ boylagan, ranglari siniq, baʻzan muvozanatsiz qadam tashlab kelayotgan Shodi darpardali, qorongʻiroq, uy jihozlari koʻzga tashlanmaydigan xonaga kirdi. Uy toʻrida baland boʻyli, qoramtir-koʻkish chakmon kiygan

Amirbek tik turardi. Ikki tabaqali eshik yonida soqchilar shamdek qotgan holda turardilar.

Xonaga kirgan Shodivoy negadir ta'zimni unutdi chog'i (bunga boshidagi og'riq yoki karaxtlik sababmi yoki Bekni ilg'ab olmadi shekilli) tik turib qoldi.

– Salomlashish odobini ham unutgan chog'i...

– Senga aytyapman, nega g'o'ddayib turibsan?

– Xizimatingizdaman, Bek, – o'ziga kelib kalovlanib javob berdi Shodi.

– Islom lashkarlari nomiga dog' tushirish, kelgindilarni yurtimizdan quvish o'rniga musulmon birodarlarimiz xonadoniga bostirib kirib, ozor yetkazish senga nega kerak bo'ldi?!

Bu savoldan esankirab qolgan Shodi Qurbonga yalt etib qaradi va nima uchun chaqirtirilganini tushunib g'azabidan qo'llarini mahkam qisdi. Qurbon unga yuzlanib: «Yurtni islomobod qilmaguncha qayga ham boramiz, orada qasamlar bor, shu so'zlaringni bek eshitsa boshing ketadi-ya, Shodivoy», deb takror aytayotgan edi.

«Sen yetkazmassan, Qurbon, yo...»

«Voy ablah-yey, zaharli ilon, barini bekka aytgan, sotqin!»

«Agarda tirik qolsam sen iflos bilan hisoblashaman...»

Shodi g'azabini ichiga yutib:

– Men qo'rboshimiz amrini bajardim, hech bir kimsaga ozor yetkazganim yo'q, – o'zini himoya qilardi Shodi.

– Bostirib ham kirmading, zaifalarga ko'z ham olaytirmading, shundaymi?!

– Qo'rboshimiz bir ayolni izladilar, «beklar ta'rifidagi suluv shu yerda, uni yerni tagida bo'lsa ham topinglar», deb buyurdilar. Shundan keyin biz izlab topolmadik, bor gap shu, – taysallanib gapirardi.

– Nega xonadon sohibini qatl qilmoqqa qo'ling bordi, yo uni ham qo'rboshi buyurdimi?!

– Biz xonaga kirguncha qo'rboshi bo'g'izlab qo'yan ekan.

– Nega?! Mutakabbir yolg'onchi! Aqling o'zingni himoya qilishga yetibdi, ammo islom aqoidlarini tushunishga yetmabdi, betayin!

– Gapim rost, Qurbondan so'rang, Bek.

— Sening nomai amvoling oynadek ravshan, shunday bo'lsa ham do'stingdan yana bir bor so'raymiz-da! —
:aharxandalik bilan Qurbonga yuzlandi,— beklarga ajal
o'qini otadigan shu nomard-mi?!

Qurbon nima qilarini bilmay yerga qaradi, yerga kiray
desa qattiq, uchay desa qanoti yo'q. U tilini go'yo yutib
ruborgan edi.

— Qurbon, hech kimni o'ldirganim yo'q-ku, to'g'risini ayt?

— Bas, bas, Dajjolning homiysi. Senga yana isbot kerakmi,
ashit, — Amirbek maktubni olib o'qiy boshladi:

«...Ma'lumigizkim, islom lashkarlari orasida ilmu
ridoyatdan bexabar, o'z shahvoniy hirsini yo'lida hech
arsadan qaytmaydigan nomaqbul shaxslarning mavjudligi
ashkarlarimiz sha'niga, shon-shuhratiga rahna solib avom
orasida ishonchsizlik urug'ini sepmoqda...».

— Dindosh birodarlarimizga kulfatlar yetkazib, qizil
xoniga bo'yagan sendek badkirdorlar, albatta, jazosiz
qolmagay!

Taqdiriga og'ir hukm o'qilayotganini tushunib yetgan
shodi Qurbonga tashlandi va bor kuchi bilan bo'g'a
dashladi. Tezda yetib kelgan soqchilar devdek so'laxmonning
qo'llarini qayirib orqasiga bog'ladilar.

— Bek, senlarni, sotqin laychangni yomon ko'raman!
Lihotingni padariga la'nat!...

Kaltaklanish zarbidan a'zoyi badani momataloq-
qontalash gavda zax va qorong'u tosh yerto'lada ingrab
rotardi...

Chotqol tog' tizmalariga yandashib ketgan qishloqqa
shokingan Amirbek qo'rboshini Sho'ro askarlari izma-iz
a'qibga olib, yo'lida uchragan qishloqlarning kulini ko'kka
sovurib borardi. Ta'qibdan tinka-madori qurigan qo'rboshi
yigitlari orasida parokandalik boshlangan, yigitlardan
birining jazolanishi esa ular kayfiyatiga salbiy ta'sirini
ko'rsatgan bir paytda qarorgohlari to'plardan o'qqa tutildi.

Bu kutilmagan hujumdan talvasaga tushgan qo'rboshi
ezda buyruq berdi:

— Barcha tezda otlansin! Ko'kserek tomonga ot solinglar!!

Qurbon ne qilarini bilmay kalovlanib otga minar ekan,

shu to'polondan toydalanib Shodiga so'nggi yordam bermoqni o'ylab, tog' ichkarisiga eltadigan toshli yo'lga burilmasdan yerto'la eshigi tomon bordi va eshik zulfinini buzdi-da, ot boshini tog' tomon burdi.

Rus inqilobchilari polkiga ochiqdan — ochiq qarshilik ko'rsata olmayotgan qo'rboshi yigitlarini bahaybat qorli qoyalar, qishning qahrli havosi yalab o'tgan o'ngirlar qarshi olardi.

VIII

Ikki tomoni tutzor qor bilan qoplangan qishloq yo'lidan yumshoq o'rindiqli arava o'tib borardi. Issiq kiyimga burkangan Zuhraxon ko'rgan tushi ta'birini goh yaxshilikka, goh yomonlikka yo'yib, ne qilarini bilmay o'yg'a tolgan, Salimboy qishning sovuq shabadasi ta'sirida fikrlar ummonidan xalos bo'lgandek yengil nafas olar, izvoshchi esa otlarni yeldirish bilan ovora edi.

Otin har gal tug'ilgan maskaniga kelganida mehribonlari: ota-onasi, mulla ukasi, shoira singlisi mamnuniyat bilan, shod-xurramlilik bilan kutib olishardi, o'shanda xonadon bayram tusini olardi. Hozir esa qalin qor ostida qolgan uylar, egasidan ayrilgan xonadon Zuhraxon ko'ziga motamsaro ko'rinardi.

Ular yetib kelganlarida qizil arman dashnoqlari bosqinidan o'ta qo'rqqan, dard tutayotgan, yuzi shishib qizargan Nafisa entika-entika nafas olardi, uni mehmonlar qoshiga chiqishga madori-majoli yo'q, mahalla doyasi Xolbi xola ne qilarini bilmas, faqat uning umidi Allohdan edi. Oy-kuni yetmasdan azob chekayotgan kelinning ahvoli tang, chorasiz qolgan Rokiyabonu qo'lida tasbeh, u Yaratgandan shifo tilar, Sherali hovlida u yoq-bu yoqqa yo'l solaverganidan qorlar yaxmalakka aylangandi. Uy burchida musichadek beozor ko'ringan Rokiyabonu tinmay qaysidir oyatni o'qirdi...

Yarim tunda Nafisaning dodidan arzu samo larzaga keldi...

Ikki erkak o'lik tug'ilgan chaqaloqni lahatga qo'yish uchun qabriston tomon borardilar...

Jamiki zulm-zo'rvonlik, qotillik, bosqinchilik Begali xonadoni a'zolarini ham jisman, ham ma'nan hech o'chmas azoblarga giriftor qilayotgan edi.

XIV

Qishning qahrli chillasidan so'ng sovuqning zahri bir oz bo'shashgan, kishiga yoquvchi rohatbaxsh shabada esar, samodagi bulutlardan qor emas, mayin yomg'ir yog'ardi. Yomg'ir qishi bilan oq libosga o'ralgan dovu-daraxtlarning novdasida tomchilarga aylanar, tomchilar marvarid shodasini eslatar, ular borgan sari kattalashib, shoxdan uzilib zaminga borib qadalardi, metindek yer esa bu tomchilarga bag'rini berib yumshar, obi hayot suvlaridan rohatlanardi.

Qatli-omni, kuygan vayronalarni samodan turib kuzatgan va guvohi bo'lgan qora qarq'alarga havoning iliqligi yoqmaganday norozi ohangda qag'illashardi.

Begalining tashqi hovlisi. Mehmonxonada oppoq sallasi bejirim o'ralgan, oqish yuziga qoshi ko'zi yarashgan, to'q jigarrang chakmoni ko'rkam gavdasiga loyiq farishtadek aziz mehmon — Abdulhamid maxdum Qur'on tilovatini tugatgandan so'ng o'tirganlar yuzlariga fотиha tortishdi.

Qishloqqa qadam ranjida qilgan otasining do'stini Sherali darrov tanib olgan, iltifotlar ko'rsatib samimiyat bilan kutib olgandi.

«Bu muxammasni kim bitibdur, yaqin orada bunday ash'orni o'qimagan edim», deb otasidan javob kutgan Sheraliga otasi: «Birodarim Hamid maxdum bitigi, iltimosimni inobatga olib shu varaqqa ko'chirib bergandi, Devona haqida fursati bilan so'zlab beraman», deb o'g'lini tinchlantirgan Begali haqiqiy dunyoda, birga katta bo'lgan hamqishlog'i, birodari Devona esa do'stini yo'qlab xonadoniga tashrif buyurib turibdi.

— Do'stim Begali bilan yettiko'lda, yaylovda poda boqqanmiz, bir ustozning qo'lida Haftiyak mutolaa qilganmiz, ziroatni yaxshi ko'rgan padaribuzrukvoringsizga madrasa ilmini olish nasib qilmadi... Bir bor Buxoroi sharifdan kelganimda siz tavallud topgan ekansiz, ismi muboragingizni otangiz mendan so'raganida Mavlono Navoiydek ulug' insonning ismini qo'yishlikni maslahat bergan edim.

— Ustoz, nechun bu ismni tanlagan edinglar?

– Inchunin, Hazrati Mavlononing ismlari Alisherligi xotiringizdan faromush bo‘ldi chog‘i, – yuzlariga tabassum yugurgan mehmon so‘zlarida davom etdi, – «Sherali» va «Alisher» ismlari ma‘nan birdek jaranglaydi.

– Meni kechiring, ustoz, andak noo‘rin savolimga, – Sherali o‘ng‘aysizlandi.

– Alisher ismini qo‘ysak ham bo‘lardi, lekin otangiz shu ismni xush ko‘rdilar.

Xona eshigi ohista taqilladi. Rangi siniqqan, og‘riq azobidan tugal qutilmagan Sherali olib kelingan dasturxonni yozib-tuzar, noo‘xshov harakatlaridan mudhish voqealarni payqab olgan mudarris mehmon gap boshladi.

– Sovuq xabarlarni qanoti uzun demishlar, Xo‘qand bilan shahrimizdagi qonli kechmishlar butun Movarounnahr zaminiga yoyilmish. Inqilob, qirg‘inbarot urushlar!, – Hamid maxdum uzatilgan chiniy piyoladagi choyni olar ekan Sheraliga ma‘noli qarab qo‘ydi.

Tashqaridan erkak ovozi eshitildi, xonaga Salimboy kirib keldi va mehmonlar qadrdonlarcha ko‘rishhdi.

– Qadamlariga hasanot, Mavlono, nazarimda shaharni chetlab tavallud topgan oshiyonlariga parvoz etibdilar-da. Shahar boylari Abdulhamid maxdumning izzat-hurmatini joyiga qo‘yib, Mavlono deb atashardi.

– Rahmat, Allohga beaded shukrlar bo‘lsinkim, sizdek saxovatpesha inson bilan uchrashishlik nasib etib turibdi.

– Qani marhamat, o‘z o‘rinlariga o‘tsinlar, – ular dasturxon atrofiga joylashganlaridan so‘ng Salimboy Sheraliga: – Salomatmisiz, inim, yarangiz bitib ketgandir-a, deb hol so‘radi.

– Tuzukman, avvalgi og‘riqlardan xalos bo‘ldim, – dedi xijolatda mezbon. Suhbat asnosida barcha voqeotlardan xabardor bo‘lgan mahdum:

– Qirq yil qiyomat bo‘lganda ham Yaratguvchi o‘zi sevgan bandalarini har balodan saqlagay, qatli-omdan saqlagan Tangri bundan keyin ham sizlardek orif zotlarga o‘zi najot bergay.

– Haq gap, Mavlono, aytganingiz kelsin, – dedi Salimboy.

– Sa’dullohxon A’lam bilan maktub orqali dillashib jribmiz, A’lam sihat-salomatlarmi, Sherali o’g’lim?

– Andak betob emishlar, o’ngan yoz kelganlarida sizni o’qladilar, Mute’ullohxon qori pochchamiz sihatligingizdan goh etdilar, shunda tog’amiz diydor ko’rishishlikni Allohndan o’rab duoda bo’ldilar.

– Ilohim duolari mustajob bo’lsin. A’lam «Qo’qon nuxtoriyati» haqida sevinch ila maktub yo’llagan edilar, istida ash’ori ham bor edi:

*Uyg’oning, ahhoblar, to chand o’lursiz mastu xob,
Ko’rsatur Haq oxiri bedorga rohi savob.*

*Yetdi bu ayomi Haq in’omidan Farg’onaga,
Qilmagan erdi va bir fikri ani hargiz kitob.*

– Muxtoriyat qon ila bostirilmish, bu hol Sa’dullohxon A’lamga, ruhoniyatlariga bisyor ta’sir qilmog’i ayni iaqiqatdur, – ular bir oz tin olishdi.

– Shu kunlari ustozni ko’rmoq, yonlarida bo’lmoq joizdir, o’rsinib oldi Sherali.

– Xo’qandda bo’lgan qonli kechmishlardan xabar topib, oldini olmoq maqsadida boyu ulamolar bilan tadbirlar o’rib, Abbasxon To’ra mashvaratlariga quloq tutib xadkirdor bolshovoylar rahbariga sovg’a-salomlar ham ruborgan edik, ul Sho’ro generallari shafqat qilish o’rniga ahahrimizning kulini ko’kka sovurib hunarmand xalqimizni xirib tashlasa, – beixtiyor mijjasiga kelgan yoshni ro’molcha xilan artar ekan so’zida davom etdi Salimboy, – Obidxon To’ra, Surobboy va qozi domla jomlarga to’ldirib olib xorgan zaru zevalar, sarpolar evaziga uch azamatni xilichdan o’tkazib, nimalab tashlabdi, qonxo’r jallodlar!!

– Shahrimiz asl farzandlaridan judo bo’libdi, essiz-essiz... Obidxon To’ra olimi fuzalo, ulamoi zamon edilar, – Abdulhamid mahdum dillari afgor, holati digargun edilar.

– Qatli omdan so’ng Mulloro’zimat bilan Haydarjon qori fangichakka borib shahidlarni olib kelishdi, Kamarsada nozoriga dafn qildik, – deb qo’shib qo’ydi Salimboy.

Mezbonu mehmonlar suhbatini masjiddan eshitilayotgan xzon ovozi bo’ldi.

XV

Izg'irinli kunlar o'z hukmdorligini o'tkazayotgan bo'lsa-da, buralib-buralib esayotgan boda g'o'r-g'o'r shamoli daraxtlarni uyqudan o'yg'otmoq uchun uning shoxlarini silab silkitar, shoxlari orasidagi quruq barglarni ilib olardi-da o'z izmiga solib, uzoq-uzoqlarga uchirib borib yer betiga separd.

Bu dillarni orziqtiruvchi yoqimli shabada bahor elchisi edi.

Qishki uyqudan o'yg'onayotgan o'n sakkiz ming olam, hatto chumolilargacha bahorni olqishlash uchun harakatga tushib qolishdi. Bog'bonu dehqonlar sevimli bog'u ziroatgohlari sari oshiqdilar.

Otasidan qolgan to'rt tanobcha keladigan soy bo'yidagi bog' va ekinzor yerlarni sog'ingan Sherali buloq suvlari simsim oqayotgan jannatmakon go'shasiga yo'l oldi. Qishin-yozin tiniq-shaffof oqadigan bu zilol suvlar tarixi haqida padaribuzrukvori hikmatli hikoyani so'zlab bergandi, u hozir otasi so'zlarini esladi:

— O'g'lim, suvsiz hayot yo'q, qayerdagi obihayot bor ekan, o'sha yer dunyoning jannatidir. Mana bu ziroatkor yerimiz avvallari adirli yerlar bo'lib, qo'y-qo'zilarini bag'riga olgan yaylovlar edi. Bobomiz Mavloni Lutfulloh hazratlari sa'y-harakatlari sabab obod manzilgohga aylangan. Ul zotning qayerga poyqadamlari tegmasin o'sha zamin obod bo'lgan. Mavloni avvalo suv yo'llarini ta'mirlab, suvlar chiqarib ahli-aqrabolar bilan ziroatchilik-bog'dorchilikni yo'lga qo'yganlar. Zuburqonda istiqomatda bo'lganlarida bir ariq, Karniyonda esa ikki ariq qazdirib bir qancha muridi muxlis va shogirdlar orttirganliklarini «Manoqib» da bayon etadilar. Chustga kelganlarida Kamarsada buloqlarining ko'zini ochib soya-salqin maskanga, ziyoratgohga aylantirganlar, madrasada tolibi ilmlarga rahnamolik qilish bilan birgalikda mana shu siz ko'rib turgan obihayot arig'ini ham ul zot qazdirib suv keltirganlar. Mavloni zamin siru sinoatidan ogoh etib, o'zi xabar berarkan, qayerdan ariq qazdirsalar yer tubidagi hayot suvi buloq bo'lib, qaynab-toshib yo'lga ravona bo'larkan. Mavloni Alloh bergan zehnu zakovatni, ilmu g'aybni yurt farovonligi yo'lida ishlatgan avliyoi zamon edilar:

*Harchi xohad avliyo on meshavad,
Jumla olam bandi farmon meshavad.*

Ul zot chiqargan ikki ariq tufayli qishlog'imiz barpo bo'lgan, bog'larimiz ham, jamiki yerlarimiz ham, bizlar ham shu zaminda ko'karib, o'nib-o'sib istiqomatda turibmiz...

Sherali bog' aylana ekan otasi bilan ekan, hozirda o'n-o'n bir yoshli o'riklar go'yo unga peshvoz chiqib salom berayotgandek asta tebranishib navbahor shabadasidan minnatdor bo'lib kurtak yozishga chog'lanishib ko'kka bo'y cho'zgan.

Bog'ning yon tomoni anorzor.

Shoxlari tikonli, barglari mayda-nashtarsimon anor ko'chatlarini qishloqqa dastlab Begali aka olib kelib ekan edi. Bog'bon bahorda och-qizil rangda gullab lolazorni eslatuvchi anorzorga suqlanib qarar, rohatlanar, oralab yurganida esa o'zini Behishta sayr qilayotgandek his qilardi. Vodiya mashhur bo'lgan bu tikonli anor daraxti sovuqqa chidamsiz bo'lib, kech kuzda tuproqqa ko'milib, erta bahorda ochilar, shuning uchun ham har kimsa anorzorni orzu qilmas, ammo nordon-xushta'm mevasini tatib ko'rgan kishi anorzorni ixtiyor qilmay qolmasdi.

Sheralini ko'klamgi yumushlar: anor tuplarini tuproq ostidan chiqarib olish, bug'doyzorni sug'orish, kuzda shudgor qilingan yerlarni ekish uchun tayyorlashdek dolzarb mehnatlar kutib turardi. Sherali, dastavval, suvtalab bug'doy maysalari bilan tillashib o'qariqni tozalab, obihayot suvini ochib yubordi

... U qaysi ish bilan mashg'ul bo'lmasin ko'z o'ngida otasi Begali aka gavdalanardi, to'g'rida, har bahor dala yumushlari qiblagohi boshchiligida, xonadon a'zolari ishtirokida bajarilardi-da.

Na qilsin, madrasa talabasi taqdir taqozosi bilan otasi kabi ziroat ishlariga berilib ketdi.

XVI

Tahlkali oyu yillar o'tib bormoqda...

Mol-mulki xatlangan, ziroat yerlari musodara qilingan Sherali Salimboy huzurida. Bu tashrif boyning qalbidagi jarohatni yangiladi.

– Sher (qaynisini shunday atardi), millatni xonavayron qilgan bolshovoy bor-budimizni olgani bilan tinchimay endi hayotimizga chang solmoqda!

– Padaribuzrukvorim, «Halol rizq beruvchi yerlarimizni xor tutmang, ekin ekib parvarishlang, nochorlar holidan xabardor bo'ling, iymonsiz-hasadgo'y kimsalar ziyoratiga bormang», degan edilar. O'sha hasadgo'ylar mulkimizga egaliklari yetmay iymonsizliklarini namoyon qilmoqdalar, buning aslsababiga tushunib yetmoq kerak, – Sherali chuqur xo'rsinib oldi.

– Yangi tuzumdan ash'or o'qib qashshoqlarni ortidan ergashtirib yurgan Vahshiy asl haqiqatni yozibdur, o'qing, – deb qo'lidagi gazetni qaynisiga uzatdi Salimboy.

– «...Farg'onaning pok yerli aholisi, hattoki, barcha Turon, ya'ni Turkistonning Mavorounnahri, O'rta Osiyo, ya'ni barchalari bir qavm va bir millat bo'lgan aholi taxminan 1280 hijriy yildan (1864 milodiy yildan) beri yelkalariga falakning ko'p kaltaklarini yedilar, manhus rusning beomon qo'lidan ko'p kutilmagan achchiq-achchiq tarsakilarni yedilar. Ko'p yillar davomida Rossiya imperatorligi davlatidan sharif shariat uchun, din huquqi, mazhab va odatlarni ado etish uchun ijozat ololmadilar. Shunday kun keldiki, ular ovropaliklar tomonidan zolimlaracha lafziy va ma'niy hujumga uchradilar»,- Sherali o'qishni to'xtatib, hayratda bo'lgan qaradi.

– Rossiyaga qaramligimizning ayanchli qisimatlarini xatga bitgan Vaxshiy hozirda Sho'rolar o'chog'iga o'tqalomoqda, bu hol bolshovoylarga qo'l kelib, ulusni bizga qayrab solmoqda. Olomonning bu nojo'ya harakatidan omon qolish uchun o'zni uzlatga olmoq payti keldi.

– Atrofdagilar senga ko'z olaytirib, tishini qayrab tursa, xuddi yirtqichlar galasi orasida qolgandek his qilarkansan o'zingni.

– To'g'ri aytasiz, mulla inim, Sho'rolarning beshafqatligini ko'ringki, o'z davlatlarini idora etib turgan Nikolay podishoga ham shafqat qilmay xonadoni bilan qatl qilib

yuboribdi. Bunday beshafqatlikni dunyo hali ko'rmagan, — dedi Salimboy.

— Ne qilmoqqa o'ylanib qoldim, — boshidagi chust do'ppini to'g'rilar ekan Sherali boyga umidvorlik bilan qaradi.

— Qanchadan qancha amiru beklarimiz rus sallotini yenga olmadilar, ichki nizolar hali-beri intiho topmagay, yashash o'ta qaltis, vaqtincha bo'lsa ham yurtni tark etmoq lozimdir.

— Tug'ilgan maskanni tark etmoqlik naqadar og'ir, — Sherali biroz o'ylanib turdi-da, xo'rsinib, — donolarimiz aytmoqchi, insonning qalbida avaylab saqlaydigan beshta aziz narsasi bor: joni, moli, dini, oilasi, Vatanidir. Menga Vatanni tark etmoqlik erish tuyulmoqda.

— Nega?

— Kindik qonimiz shu tuproqqa to'kilgan, shu zamin yo'rgaklab, ardoqlab voyaga yetkazgan, ajdodlarimiz hoki ham shu zaminda. Boshqa chora topmoq mumkinmikan?

— Bizni afg'on diyoridagi birodarlar chorlamoqda, siz o'qigan gazetni Abdulkarim hoji yubormishlar, ul xalq bilan tilimiz dinimiz birdir, — kuyunchaklik bilan gapirardi boy.

Sherali o'yg'a oldi, uning xayoli moziyga, uzoq o'tmishga singib ketdi.

Xurosondagi toj-taxt uchun bo'lgan kurashlarda G'iyosiddin kichkina oila a'zolarini Hirot dan Iroqqa ko'chirib borgan edi.

Bu tadbir tufayli yosh Alisherlar xonadoni xavf-xatardan omon qolishi, Taft shahrida mashhur tarixchi olim Sharofiddin Ali Yazdiy bilan tanishuv, Xurosonda tinchlik qaror topgandan so'ng ular oilasining Hirotga qaytib kelishi Sherali ko'ngliga biroz taskin bersa-da, Salimboyning fikrini eshitib ne qilarin bilmay qoldi, buni zimdan sezgan boy so'zida davom etdi:

— Afg'on yurti biz uchun begona emas, Bobur hazratlari Vatan tutgan yurt, qabri muboraklari ham Qobuldadir, — deb qo'shib qo'ydi.

– Fikringiz to‘g‘ri, lekin shoh Bobur hazratlari bir ash‘orlarida:

Tole‘ yo‘qki jonimg‘a balolig‘ bo‘ldi,

Har ishniki qildim xatolig‘ bo‘ldi.

O‘z yerni qo‘yib Hind sori yuzlandim,

Yo Rab, netayin , ne yuz qarolig‘ bo‘ldi, – deb

Vatanga cheksiz muhabbatlarini izhor qilganlar, Boburshohning birdan bir orzulari Vatanga qaytmoq edi...

– Sher, biz vaqtincha Vatandan uzoqda bo‘lsak-da, jonimiz, dinimiz, oilamizni saqlab qolgaymiz, so‘ngra tug‘ilgan oshiyonimizga, albatta, qaytamiz, – har bir mashvaratda qat‘iylik bilan o‘z fikrini o‘tkazadigan Salimboyning so‘zlariga qarshi fikr bildirishga botinolmagan Sherali biroz o‘ylanib qoldi va yana qiblagohining so‘zlarini esladi:

– O‘g‘lim, mehribon volidangiz, mushfiq singlingiz, aziz zavjangizga muruvvat ko‘rsating, ularni ko‘z qorachig‘ingizdek asrang, zero sizdan bo‘lak suyanchilari yo‘qdir». Salimboyning, yo‘l tadoriklarini ko‘raylik, degan qat‘iy so‘zini go‘yo otasi aytayotganidek, buyruq ohangida jaranglagan so‘zlari Sherali ruhoniyyatiga qattiq ta‘sir ko‘rsatdi. U safarga chiqishni ixtiyor qildi.

XVII

Ayni yoz chillasi. Quyosh butun borliqni shunday qizdirardiki, go‘yo yer yuzida tirik mavjudot, tirik nabotot yo‘qdek, odam yursa oyog‘i kuyadigan zamin misdek qizigan, bahorda yer betiga gilamdek tushalgan maysalar, o‘t-o‘lanlargacha jizg‘anak bo‘lib, o‘limga mahkum qilingan najotsiz kimsa kabi ahvoli tang. Esayotgan issiq garmsel shamoli esa jamiki daraxtlarning yam-yashil barglarini o‘tli tili bilan yalab o‘tar, bunga chiday olmagan yaproqlar qovjirab, yo‘g‘on tanasiga boqib undan hayot suvi kelishini kutib iltijoda turardi, daraxt ildizlari esa yer qa‘ridan najot suvini izlardi. Alloh taolo jaholiyat botqog‘iga botgan insonlarni yana bir bor sinash uchun go‘yo do‘zax o‘tidan bir misqolini olib zaminga yuborganu, bu o‘t olamni tandirdek qizdirib turibdi.

Jannatmakon vodiya qurg‘oqchilik boshlanayotgan edi.

Sho‘rolar ta‘qibidagi xonadon ahli-ayollari bilan bu jazirama faslning salqin tunlarini ixtiyor etib, borliq uyquga

choʻnganida, xilvat manzillardan oʻtib janub tomonga borardi. Tahlikali tunlarda yoʻl yursa ham moʻl yurgan sayyohlar Hindikush togʻlaridan boshlanib Orolga quyuluvchi Amudaryo sohillariga yetib keldilar. Jayxun deb ataluvchi keng oʻzanli sersuv daryoning narigi sohili – Afgʻoniston yerlari.

Shu yergacha yetib kelgan, hanuzgacha ikkilanib ne qilarini bilmagan, soʻnggi bor ona tuprogʻida turgan Sherali sajdagohga bosh qoʻyib iltijoda turardi:

– Meni kechir, ona zamin! Tinchliging, yashnab-yashnashing, kelajaging uchun masʼul boʻla turib farzandlik burchimni ado etolmadim, qoʻlimga qurol olib sarhadlaringni himoya qila olmadim. Qiblagohimning pand-nasihatlari sabab, hatto chumoliga ham ozor berish moʻmin inson uchun gunohi azim, degan aqida taʼsirida qoldim. Bolaligimda bir maktabdoshimdan nimagadir rosa kaltak yeb uyga soʻkinib, dodu faryod qilib kirib kelganimda qiblagohim meni tinchlantirish oʻrniga gʻazablanib, «padarlaʼnat, mushtdekligingdan adovat yoʻliga kiribsan, badbaxt, otangni oʻldirganga onangni ber degan azizlarimiz», – deb chunonam taʼzirimni berganlarki.., onaizorimning qoʻllarida hushimga kelganman Qiblagohimning bu saboqlari meni umr boʻyi adovat koʻchasidan saqlab keldi, hayotimda birovga kin-advovatda boʻlmaganman, nima qilay, ayt, Ona-Tuproq!! Balki mendek noshud inson hayotda juda ozdir. Ajdodlarimiz seni jondan sevib har qariching haqida tuganmas hikmatlar aytganlar, dostonlar toʻqiganlar, Amir Temur bobomiz bosqinchi Chingiz zulmidan ozod etganlar. Men boʻlsam seni tark etmoqchi boʻlib turibman, aslida bir-biri bilan qirti pichoq boʻlib turgan millatdoshlarni hidoyat sari boshlab, ilm-maʼrifat suvi bilan suvlantirib, bir-birlari bilan yarashtirib mavlono Lutfulloh hazratning yoʻllaridan borishim lozim edi... Toʻgʻri yoʻlni koʻrsat, ey bu koʻhna olamni yaratgan, Allohim!!!

Bu holni kuzatib turgan sarosimadagi Salimboy qaynisiga yaqinlashib:

– Bardam boʻling Sher, och-qashshoq olomonning ahvolini koʻrib turibsiz, hatto tekinga olgan mol tuyoqlarini koʻpaytirib boyish oʻrniga hakalak otgan nafslari gapiga

kirib so'yib tanavvul qilib yotibdi, zaminga qadash uchun berilgan urug'likkacha paqqos tushirib, yana bormu deb Sho'roning qo'lga qarab turibdi. Bunday fosiqlar Allohni ham tanimaydi, darg'azab Tangri taolo qahatchilikni bekorga yuborgan emas! Ular bizlarning pand-nasihatlarimizga muhtoj emas, ularning boshini silab turgan rahnamolari bor, ular bizlarni xarob qilgay,...

Bu so'zlarni Sherali eshitmas, zaminga mixlanganday qimir etmasdi. Boy shaxdam kelib qaynisining qo'lidan tutdi-da:

— Sher, o'zingizni qo'lga oling, bu yerlar xavfli, bolshovoylar ta'qibidamiz, ahli-ayollarimiz kutib qolishdi, — deb Sheralini turg'izmoqqa urindi.

Sherali boshini muqaddas sajdagohdan ko'tararkan qalin qamishlar bilan qoplangan daryo qirg'oqlariga, notinch oqayotgan azim daryoga qaradi-yu, negadir ko'ngli uvishib ketdi. Shunda yuzini o'ngga qaratdi va ona yer sarhadlariga suqlanib boqdi.

Voh ajab! Tongotar chog'ida uzoqdan oppoq libosdagi nuroniy zot shu tomonga kelardi. Sherali hayratda. Ro'yo unga yaqin kelib:

— Bu zaminda yashagan obou-ajdodlarimiz hech bir zotga ozor yetkazmagan, ulusni ilm-ma'rifat nurlari bilan ziynatlab islom dini rivojiga, rag'batiga jon fido qilganlar. — Vatanni tark etmang, muqaddas zaminimizda sizlarga hech bir zot ozor bermagay, avlodlarimiz hech zavol topmagay, Vatanni tark etmang! Tark etmang..!

O'rnidan tik turib qaddini roslagan Sherali boyga qarab:

— Ota-bobolarim, momolarimning tabarruk jismlari qarishib ketgan tuproqni tashlab hech qayerga ketmayman, mening ham avlodlarimning ham tanlari shu qutlug' dargohda qolgay! Vatanimning har bir giyohi, oqar suvlari, tog'u toshlari men uchun aziz,... — ko'zlari yoshlangan Sheralining ko'ngli to'lib gapirolmay qoldi. U necha yillab tog'dek bosib yotgan fikrlar ummonidan xalos bo'lib yengil nafas olardi.

Kutilmaganda qaynisining qat'iy qaroridan g'azablangan Salimboy gapirishga chog'landi-yu, uzoqroqdan eshitilgan qandaydir sharpadan cho'chib, o'zini daryo bo'yida kutib turgan qayiqalar tomon, qalin qamishzorlar tomon oldi...

VOQEIY HIKOYALAR DEHQONBOBO

Mezon oyi oxirlari. Dehqonboy ota quruq cho'pga aylangan g'o'zapoyali paykallarni kezar, dam-badam enkayib agatlardagi ko'milmay qolgan bug'doy donalarini tuproqqa ko'mib borardi. Paxtazordagi qariyani ko'rgan brigadir shu tomonga yurdi.

— Hoy, brigadir bolam, nima qilganlaring bu, yerni aldab bo'lmaydi, yumshatib eksanglar bo'lmaydimi?! Essiz, essiz, — deb tuproqli qo'lidagi hassasini mahkam ushlaganicha ekinzorga boqardi. Beknazar salom berganidan so'ng:

— Tinchlikmi, ota, paykallarni aylanib qolibsiz, — dedi.

— Bolam, bu qarovsiz yerlarni aylanib yurganimni o'zim ham bilmayman, toshdek yerga don sochibsizlar, namsiz shu quruq tuproqdan don unib chiqadi deb senga kim aytgan-a?! Don unib chiqadimi, rostini ayt, Bek?

— Yo'q, unib chiqmaydi, — bamaylixtir javob berardi brigadir.

— Hatto suvlamabsizlar ham, nega?

— Yuqori ariqda yetarli suv yo'q, olabayroq qilib sug'orishni kimga keragi bor, suv topib berishsa sug'oramiz.

— Esing joyidami sening, bu paykallarning o'z suvi horku, Aqlingni yig'ib fikr qilsang ko'pchilikni qornini to'ydirasan, qishloq xalqi oldida martabali bo'lasan, insonni yer to'ydiradi, bolam. Odamlaringni yig'ib tezda yuqoriga yubor, suv bo'ylab kelishsin.

Buyruq ohangida jaranglagan qariyaning gapi brigadirning ensasini qotirdi shekilli u achchiqlanib:

— Hozir hech kimsani topib bo'lmaydi, — dedi.

— Nega?

— Yil boshidan beri a'zolar maosh olmaydi, ularga so'zim o'tmaydi, kattalar e'tiborsiz, bularni siz tushunmaysiz. Sizdan aqat bir iltimos, tinchgina nafaqangizni olib yotsangizchi, xoboy, — deb sannayotgan brigadir otaning qaltirayotgan jo'llaridagi hassa zarbiga chidash berolmay chekindi.

Samoda charx urib uchib yurgan qushlar galasi odamizotdan minnatdordek paykallardagi yetarli rizqlarini terib yer edilar.

Bu ko'ngilsiz voqeadan so'ng Dehqonboy ota kechasi bilan uxlay olmadi:

– Vodiya yer hisobli bo'lsa, unga e'tibor sust bo'lsa, yoshlarga aql bo'lsang ko'ngilni xira qilsa, qay kunlarga qoldik, Egam? – u ikkinchi yonga ag'darilib oldi-da, yana xayolotga berildi, – unday desam, yon qo'shnim Nazirjonning dalasidan jannatning hidi keladi-ya, bug'doyi shunday maysalaganki, yam-yashilligini ko'rib diling yayrab ketadi, otasi rahmatli zo'r dehqon edi-da. Zaminga haqiqiy dehqon egalik qilishi kerak-da...

Bir amallab tong ottirgan Dehqonboy ota shirkat xo'jaligiga yordam bermoq lozim, degan qarorga keldi va oharli choponini kiyib yo'lga otlandi.

– Frontdosh do'stim Soatalining o'g'li nufuzli idoralardan birida rahbar, – deb marhum do'stining o'g'li Sultonolini ko'rgisi keldi va hozirgi vaziyatdan xabardor qilmoq hamda ishsiz yurgan yoshlarga biror bir korxonona qurish lozimligini uqdirmoq uchun ham uchrashish zarurligini his qildi-da ko'chaga chiqdi.

– Sultonali, albatta, so'zlarimni tinglaydi, – derdi ota o'zicha...

Azim shahar markaziga yetib kelgan Dehqonboy ota shofyor yigitni duo qilardi:

– Umring ziyoda, olganing oltin, qo'ygan qadaming xayrli bo'lsin, bolam, – deb yuziga fотиha tortdi. Shofyor yigit ham otaning hurmatini joyiga qo'ymoq-chun astoydil harakat qilib:

– Buva, ishingiz bitsa ketib qolmang, mana bu o'rindiqda o'tirib turing, men olib ketaman, – dedi.

– Rahmat, bolam, sen menga aytil, hokim Sultonaling idorasi qaysi yoqda edi, bu joylar juda o'zgarib ketibdi, – dedi ota baland binolarga razm solar ekan.

– To'g'ridagi panjarali darvoza yonidagi milisionerdan

so'rasangiz ko'rsatib qo'yadi, — yigit otadan izn so'rab mashinasiga o'tirdi.

Nayza uchli yo'g'on panjaralar bilan o'ralgan salobatli marmar binoning hovlisi chinnidek top-toza, yo'lkaning ikki tomonidagi gulzor, ko'm-ko'k archalar, sarvlar ajib go'zallik kashf etib, kishi ruhiga rohat bag'ishlaydi.

O'g'lidek bo'lib qolgan, ko'z o'ngida voyaga yetgan Sultonaning shu azim shaharda kattakonligi bobo qalbida sevinch va mag'rurlik hissini o'yg'otardi. U qubbali temir darvozaga yaqinlashar ekan qo'riqchilardan biri to'xtatdi.

— Otaxon, bu yerga kirish mumkin emas, faqat propuska bilan qo'yiladi, — dedi.

— Sultonali o'g'limda ishim bor edi, bir rovi chaqirsang, qishloqdan Dehqonbobo kelibdilar desang, darrov chiqadi, melisa bolam, — ota charchaganidanmi entikib-entikib gapirardi. Milisioner ichkariga kirib ketayotgan xizmatchilardan biriga nimalarnidir aytib, jiringlayotgan telefon tomon yurdi. U kim bilandir gaplashar, yuzidan jiddiylik alomatlari sezilib turar, tik turib qolgan bobo esa go'yo esidan chiqqandi. Tik qolib toliqqan Dehqonbobo yana unga murojaat qildi:

— Umring ziyoda bo'lsin, bir og'izgina gapim bor, kelganimni Sultonliga aytgin, bolam, — derdi charchagan ota.

— Sultonali Soataliyevich band ekanlar, dushanba kuni keling, sizdek fuqarolarni qabul qiladilar, — beparvogina qarab turardi milisioner.

Torvuzi qo'ltig'idan tushgan ota yo'g'on chinor ostidagi o'rindiqaqa zo'rg'a yetib oldi. Tez-tez nafas olib hansirayotgan ota marmar binoga qarab-qarab qo'yar, u Sultonali bilan uchrashishdan umidvor edi.

Dehqonboboni kuzning salqin shabadasi yo'qlab keldi, u otaning ajinli yuzini silab-siyपालab ko'ngil berdi-da, yo'lakdagi chinor barglarini uchirib o'ynab, o'z izmiga solib, shitirlab-shivirlab o'z yo'lida davom etdi.

Bu orada bozordan qaytgan shofyor yigit kelib qoldi.

— Sultonali akaga uchrashdingizmi, ota?

— Yo'q, dushanbada kelsangiz qabul qiladilar, — deyishdi.

Shu payt marmar binodan odamlar qurshovida Sultonali

chiqib qoldi. Alloh qaytadan kuch ato qilgan Bobo azod o'rnidan turdi va temir panjara sari yurdi va yaqinlashgach:

— Sultonali, bolam! — deb chaqirdi, uning yo'g'on baralla aytgan ovozini hamma eshitdi, ammo...

Dehqonboboni ko'rgan Hokim yonidogilarga nimadir deb, qora «Volga» mashinasiga o'tirdi va qarshi tomondagi eshikdan g'izillaganicha chiqib ko'zdan g'oyib bo'ldi.

Mijjasida alamli yosh qalqigan Boboning oyoqlari zo'rg'a ko'tarib turardi.

— Loaqal to'rt qadam qo'yib holimni so'rmading, Allohdan so'rab olgan Sultonim, loaqal to'rt qadam qo'ymading, to'rt qadam...,

To'qson bahorni qarshilayotgan boboni shofyor yigit suyab turardi.

— Mayli bolam, davlatning odamisan, yurt boshqarish oson emas, barini tushunaman, yaxshi-yomonning orasidasan, lekin otang hurmati, uning ruhi — arvohi hurmati bobongga bir og'izgina «yaxshimisiz» deb ko'ngil bersang bo'lmasmidi...

Boboning ko'z yoshlari oppoq soqolini ho'llab, ko'ksiga marjon bo'lib tomardi...

Mashina qishloq yo'lida shoshmasdan borar, qalbi vayron ikki kishi churq etmay motamsaro o'tirishar, mashina oynasidan esa kimsasiz dalalar jigarrang-sarg'ish tusda ko'rinar, agatlar ustida charx urib uchib yurgan qushlarning ovozi elas-elas eshilib turardi.

— Sultonolimning umrini uzoq, elu xalqqa qayishadigan xalqparvar qilgin, oyog'ini yerdan uzmagin, insofu tavfiq ato etgin, Allohim, — bobo pichirlar, qalbi va qo'li duoda edi.

Q O P Q O N

Prokuratura binosidan rangi bo'zdek oqarib chiqqan Halimboy tergovchining do'q-po'pisasidan gangib qovun tushirib qo'ygan edi.

Ertasi kuni ming bir xayolda oyog'i tortmay qadam ranjida qilgan Halimboyi tergovchi sovuqqina kutib oldi. Bejirim kiyingan zarhal rangiga o'ta pardozi bergan juvoni xayr-

xushlashib kuzatgan tergovchi dakang xo'rozdek mag'rur yurib stuliga o'tirar ekan:

— Hm,.. keldingizmi, shervachcha. Ishingiz yuzasidan yuqori bilan gaplashdim, qilmishingizga yarasha chamberak ichida o'tirishga to'g'ri keladi...

«Shervachcha», deyishiga balo bormi, o'zi iligim qaltirab, ichimda nimadir uzilay deb zo'rg'a turibmanku, — dilidan o'tkazdi Halimboy.

— Ajrataman deb orasiga tushgandim xolos-ku, uka, — iltijoli ko'zlarini tergovchiga tikiq turardi jabrlanuvchi.

— Sizga yana bir bor aytaman, ko'chada, janjalkashlar orasida nima bor sizga o'zi, ob'yektga tushib qolgansiz, ob'yektga. Buning ustiga jabrlanuvchining oyog'iga sovuq qurol bilan urib tan jarohati yetkazilgan, medekspertiza xulosalari bor, savodliga o'xshaysiz, mana bularni o'qib ostiga imzo qo'ying.

O'sha kungi noxush voqealarni Halimboy eslay ketdi; hatto mushtning zarbini ham totib ko'rmagan, vrach inisi ko'magida ayyorona shifoxonaga yotib olgan johilning «Urdingku, oyog'imni sindirdingku, tonasanmi», — deb ishshayib turishi uning ko'z o'ngidan sira ketmay g'azabini yuz chandon oshirar edi.

Yozuv mashinkasidan endigina chiqqan ayblov qog'ozlarini tergovchi Halimboyning oldiga surib qo'ydi. U nima qilishini bilmay qopqonga tushgan mushukdek holsiz-jonsiz turganida baxtiga advokati kelib qoldi va u vaziyatni tushunganidan so'ng jabrlanuvchiga qarab:

— Halimboy aka, o'zingizni qo'lga oling, avvalgi protokollarga maslahatsiz keragicha imzo qo'yib, ayblanuvchiga aylangansiz. Bu ham o'shalardan biri, asosiy masalani xalq sudi hal qiladi, — dedi. Advokat tergovchi bilan nimalarnidir maslahatlashib, ishi zarurligini aytib xonadan chiqqanidan so'ng g'aroyib hodisa ro'y berdi.

Uch oydan beri bo'zchining mokisidek yugurib-yelib guvoh sifatida kelayotgan Halimboy ayblanuvchiga aylanganidan so'ng tergovchi qat'iy choralar ko'rishga kirishdi:

— Kimsanov, jinoyatingiz og'irligidan sud bo'lguningizga

qadar panjara ortida o'tirasiz, — u xotirjam telefon nomerlarini tera boshladi, — Allo, milisiyadanmi? Ha, Norto'rayev, o'zingizmi.., «dam oluvchi»lardan yana birini olib ketsangiz?!...

Zum o'tmay yetib kelgan norg'ul milisionerni ko'rgan Halimboy qamalishi muqarrarligiga hech shubha qilmay yuragi qattiq sanchdi, uning nafas olishi tezlashib, murdadek oqarib, munkib polga yiqildi. Kutilmagan voqeadan esankiragan tergovchi birdan insofga keldi shekilli, so'roq paytida ko'z-ko'z qilib ichib o'tirgan gazli suvdan ayblanuvchining yuziga sepa ketdi. Hushiga kelgan Halimboy ro'baro'sidagi kimsaga mungli-iltijoli boqib:

— Nahotki, iloji bo'lmasa, uka, — deb pichirladi.

— Qo'rqitib yubordingiz-ku, Sher.., O'zingizni qo'lga oling, nega iloji bo'lmasin, o'liknigina tiriltirib bo'lmaydi, — taskin berardi tergovchi.

U Norto'rayevga ruxsat berdi...

— Biz aytganni qilsangiz sudgacha ozodlikda yurasiz, hozir ariza yozing, — deb oq qog'oz va qalam qo'ydi Halimboyning oldiga.

— Jon uka, o'zingiz yozing, men imzolayman, — «imzolayman» degan so'zidan o'zi xijolat chekib advokatning tanbehini esladi.

O'g'li Hoshimboyning nikoh to'yiga atab boqilayotgan qo'radagi tuyoqlar evaziga vaqtincha qamalmay qolgan Halimboy so'nggi bor haybatli tosh binodan chiqar ekan, o'g'liga ma'noli qarab qo'ydi. Qushdek yengil bo'lib qolgan otasini suyab olgan Hoshimboy bino peshtoqiga osiqlik yozuvni o'qiy boshladi: «Poraxurato'ra» o'g'lining baland ovozda shiorni teskarisiga o'qiyotgan so'zlaridan negadir cho'chigan Halimboy birov eshitmadimikan, deb atrofga qaradi va:

— O'g'lim, qamalmay qoldimku, Allohga shukur qilish kerak, bosh omon bo'lsa do'ppi topiladi, — deb qo'ydi.

Keyingi paytlarda o'ychan bo'lib qolgan, alamzada Hoshimboyning qulog'iga g'oyibdan bir ovoz eshitildi: « Bu o'tkinchi dunyoda taqdirga ham ishonmoq kerak, otangni qozilar shildi, arzga qayga ham borarding...».

O Q P A D A R

Bu yilgi qish qahrli qilichini qayrab kelgan, oppoq qor bilan qoplangan yerlar metindek muzlagan, dov-daraxtlar esa karaxt, quyosh nur sochayotgan bo'lsa ham chilla tig'i tekkan joyini uzib olardi. Shuning uchun bo'lsa kerak, gavjum ko'chalarda odam zoti kam, ahyon-ahyonda zaruratdan ko'chaga chiqqan insonlar ko'zga tashlanadi. Ular safiga peshin namozini o'qib chiqqan qavmlar qo'shilishdi.

Mavlono Lutfulloh masjidida imom-xatibdan boshqa hech kim qolmaganligini sezgan ust-boshi yupun, iyak suyaklari bo'rtib chiqqan, ozg'in, qirq-ellik yoshlar atrofidagi g'arib kimsa ichkari kirdi. U hansirar, kirtaygan ko'zlari g'amgin, bu o'tkinchi dunyodan najot izlayotganligi bilinib turardi. Masjid ichkarisidagi xonalardan birida imom domla Farg'ona muzofotidan kelgan mehmonlar bilan tancha atrofida suhbatlashib o'tirardi. Najotkor o'sha yoqqa odimladi. U ostona hatlab ichkari kira olmay bir muddat eshik yonida turib qoldi, o'zida g'ayritabiiy kuch topgan kimsa sekin eshikni taqillatdi.

— Kiraversinlar, — degan ovozni eshitib xonaga kirdi.

— A-as-sa-salomu a-alay-kum!

— Voalaykum assalom, — alik olishdi ular. Boshqa so'z topa olmay poygakda turgan kimsaga qarab imom domla so'z boshladi:

— Xush, keling, qanday yumushlari bor edi? Yaqinroq kelib tanchaga o'tiring.

— I-i-mom po-poch-cha, shu-shu., — u duduqlanar, gapira olmas, mijjalariga yosh to'lib borardi. Abdurahmon domla mehmonlarga qarab oldi-da, g'aribni nima uchun kelganligini anglab, unga boshdan-oyoq razm solib olgandan so'ng, gapiravering, deganday boshini qimirlatdi.

— I-i-mom po-poch-cha, shu-shu to'rt fa-far-zandim och, —

barmoqlari bilan ham sanab ko'rsatdi, — jo-jon po-poch-cha, yo-yor-dam qi-qiling?! — ko'z yoshlari pastga do'malardi. Abgor qiyofadagi bu zot negadir imom-domlaga qaray olmas, yuzini olib qochar, duduqlanishda davom etardi.

Farg'onalik mehmonlar bu holdan taajjubda edilar.

Mehmonlardan biri rahmdil inson bo'lsa kerak, o'ng'ay-sizlanib, vujudi go'yo olov ichida qolgandek to'lg'anib, bir so'z ham deyaolmay tutunsiz yonardi.

— Jon po-poch-cha, yordam qi-qi-ling, u-uyda u-un yo'ql..

Xonadagilar bir necha muddat jim qolishdi va bir-birlariga ma'noli qarab olishgandan so'ng Abdurahmon domla ko'krak cho'ntagini kavlab pul oldi. Xuddi shuni kutganday mehmon birodarlar ham yordamga oshiqdi.

— Xudo u-umrlaringni u-uzoq qi-qilsin, ka-kamlik ko'-ko'r-manglar, — eshik ohista yopilib, tilanchi kimsa chiqib ketdi.

Abdurahmon domla suhbatdoshlaridan biri, o'z yog'iga o'zi qovrilib, ko'z yoshlarini yashirolmay o'tirgan mehmonga qarab:

— Abdulboqi, dunyoning ishlari juda qiziqda. Bu yigitning otasi rahmatli bizning qadrdonlarimizdan biri edi, shu sizlar ko'rgan farzandini yeru ko'kka ishonmay, bir tikon ham kirgizmay, oq yuvib-oq tarab ne-ne mashaqqatlar bilan voyaga yetkazgan edi-ya, afsus-afsus qadrdonimizning umri qisqa ekan, bechora o'tdi-ketdi. Bu farzandi qiblagohining duosini ololmadi, hatto farzandlik burchini ham ado etolmadi, oxir oqibatda oqpadar nomini olib, majnunnamo holatga tushib qoldi. Har zamon-har zamonda kelib turadi, — dedilar.

Bu so'zlarni eshitgan Abdulboqi hoji do'zax o'tidan xalos bo'lgandek yengil nafas ola boshladi, qalbidagi rahmdillik o'rnini afsus-nadomat egalladi.

— Qilmish-qidirmish-da, azizlar, — imom-domla suhbatni davom ettirdi..

S U H B A T

Yozning jazirama kunlaridan biri. Quyosh yotog'iga bosh qo'ygan bo'lsa ham havoning shashti pasaymagan. Hamma yoqqa, hovli sahniga, so'ritok ostlariga, chorpoya atroflariga muzdek suvlar sepilgan bo'lsa-da, issiq-dim havo hukmron edi.

So'rida o'tirgan ikki do'st lampochka yog'dusida suhbatga berilib ketishgan, marjon-marjon telarini artayotgan rangi tiniq o'rta yoshlardagi mehmon yigit mezbinni savolga tutar, qotmadan kelgan yuzi oftobda qoraygan, kamsuqum yigit esa uning savollariga javob berardi. Ular sinfdosh-sirdosh do'st bo'lsalar-da, taqdir bir-birlaridan uzoqda yashash uchun mahkum etgandi. Husniddin Toshkent oliygohlaridan birida tahsil olib, ishlash uchun shahri azimda qolgan, Yunusbek esa o'z qishlog'ida qolib, kolxozda suyagi qotgandi. Husniddin qachonki qishloqqa kelsa, qadrdonini ko'rmasdan ketmas, u bilan suhbat qurishini tark etmasdi. Ayniqsa, fikrlari ikki qutbga bo'linib bahslashgan vaziyatlarda suhbatlari avjiga chiqar, qizishishar, yana tin olib fikrlar ummoniga g'araq bo'lishar, hayotiy mavzudan chetlab o'tib bo'lmas, shuning uchun ko'proq hozirgi vaziyat tahlil qilinardi.

— Yunus, qachongacha shu eski choponingni kiyib yurasan, hovli-joyingga ham qaramay qo'yibsan, yaxshi sharoit tug'dirish, yaxshi yashash yo'llarini qidirish kerak, buning uchun kallani ishlatish lozim, maktabda yomon o'qimagan eding...

— Hamma senga o'xshab olim bo'laversa podani kim xoqadi, Husni, baribir savolingga javob bermasam xafa bo'lasan, menimcha, kollektiv bo'lib mehnat qilish yaxshiku-ya, ammo qancha ko'p ishlasang ham maoshning ta'siri yo'q, el qatori haq olasan.

— Nima uchun el qatori haq olishing kerak?

— Buni rahbarlardan so'ra, hozir bundanam battar ishlar yo'lyapti. Senga ochig'ini aytsam biror jo'yali fikr berarsan.

Kolxozda rahbar yangilanaverib bor daromadlar ham qaygadir g'oyib bo'lyapti. To'q bo'rini olib tashlagan och bo'rilar kolxozchilarning haqiga xiyonat qilib, g'ajib-tishlab tortmoqdalar. Eldan uyalmay qo'shnilarining xarob uyi yonida dang'illama imoratlar solyapti. Buni ko'r odam ham biladi-sezadi.

— Ko'r odam ham bilsa-sezsayu, indamay yurabersa, shu yaxshimi, Yunus?

— Nima qilsin? Kimga arz qilsin? Yuqoridagi hamtovoqlarining hammasi bir tovoqdan osh yesa, bir-biridan manfaat ko'rsa. Menga qara, Husni, sen tilimni qichitishni juda bilasan, keyin pala-partish gapirib yuboraman, birortasi eshitib qolsa, siyosiy xato qilding, deb yana tentiratib yurmasin.

— Kim ham eshitardi, ikkimiz bo'lsak, gapiraver, dardingni olish uchun kelganman-a, so'zlaringni sog'inib o'tiribman-da, xonadoningda.

— Rahmat do'stim, sendan bo'lak hech kim bilan bunchalik ochilib-sochilib gaplashib o'tirmayman. Suhbatdoshlarim bor-u, ular nohaqliklarni bilib tursalarda, bir so'kinib oladilarda shundan orom oladilar. Menimcha hayot azaliy shunday qurilgan, do'stim. Sen menga tegma, men senga tegmayman, qabilida yursang tinch bo'larkansan.

— Shuning uchun ham qishloqlarimiz xarob, Nikolayning zamonasidan qolgan qing'ir-qiyshiq ko'chalar, qora shuvoqli uylarda o'tirasizlar, o'zgarish yo'q hisobi...

— Unday dema, juda tanqid qilib yuborma, bolalar bog'chasi, yangi maktablarni, ikki qavatli kolxoz pravleniyesi binosini ko'r, qishlog'imiz husniga husn qo'shib turibdi.

— Seni tushunmay qoldim, Yunus, hozir hayotdan andak nola qilib turuvding, endi bo'lsa,...

— Nima endi bo'lsa. Qishlog'imizni xarobaga aylantirib yuborganing uchun aytdim bu gaplarni, qishlog'imiz o'ta xarob emas, demoqchiman.

— Gaping to'g'ri, lekin haqiqatdan ko'z yummaslik kerak, mening maqsadim bo'lak edi. Demoqchimanki, qishloq ahli birlashib, bir fikrga kelib, yo'llarni asfalt qilish, maishiy binolar qurishni ham o'ylab ko'rishi kerakmi? Hatto qishloqqa kelgan mehmon uchun biror bir choyxona, tamaddixon bormi, o'zi? Bola yig'lamasa onasi ko'krak tutmaydi, do'stim.

– Gaping ayni haqiqat, Husni, lekin...

– Lekining nimasi, yana bir gap, qishloq aholisi boy bo'lsa, har biri o'z uyi-hovlisini qayta ta'mirlasa, ko'cha eshigigacha e'tibor bersa, gullar ekib parvarish qilsa, umuman, estetikaga ahamiyat bersa qanday yaxshi, axir qishloq chiroy ochadi-ku, Yunus!

– O'zing estetikali yigitsanda, darrov qishlog'imizni shaharga aylantirib yubording-ku. Shu yerda yashaganingda bizga oson tutmasding, gaplaringni to'g'riligiga shubham yo'q, lekin moddiy manfaatdorlik yetarli bo'lmagan joyda sen aytgan estetika amalga oshmaydi.

– Yasha, azamat, meni to'g'ri tushunganing uchun. Ajoyib fikr aytding, yana qaytarchi? Moddiy manfaatdorlikni amalga oshirish uchun nima qilmoq kerak?

– Aqlni ko'p ishlatmoq kerak, fikrlamoq kerak.

– Kim?

– Kim bo'lardi, asosan rahbarlar.

– O'zingning fikringni bilmoqchiman, Yunus.

– Qishlog'imizda aholi soni oshib boryapti, yer esa o'sha o'sha, aksincha, uy-joy qurish uchun yangi xo'jaliklarga yer uchastkasi berilyapti. O'zing o'ylab ko'r, Husni, ayni ishlayman deb turgan yoshlar uchun ish joyi yetarli bo'lmasa, ular qayerda ishlab moddiy manfaatdorlikka ega bo'ladilar?..

– To'g'ri, haq gap, keyinchi?

– Bu haqda o'ylashi kerak bo'lgan rahbarlar, amaldorlar esa o'z manfaatlari yo'lida kalamushdan qolishmayaptilar. Senga misollar bilan tushuntirib beraymi? Eshit: Men paxta yetishtirganim uchun olti oy haq olsam, ular o'n ikki oy haqdor bo'lishadi, hatto idorani tozalaydigan farrosh ham yil bo'yi to'liq haq oladi. Hozirda yerlar pudrat usulida pudratchi hamda fermerlarga bo'lib berilyapti. Serunum, suvi tayin yerlar olg'ir amaldorlar qo'liga o'tyapti, dehqon esa chetda. Prezidentimizning farmoniga binoban har bir oila uchun, imorat qurish uchun yer maydoni berilishi lozim-shart edi. Bundan ham birinchi bo'lib kichkina rahbargacha foydalanib oldi, hatto beshikdagi bolasi, erdan chiqqan singlisigacha ta'minotdan quruq qolmadi. Menga kelganda, o'g'lingizni uylantirsangiz yer uchastkasi beramiz, – deyishdi.

– Yunus, sen ham ariza yoz, fermerlikning kelajagi bor, – dedi Husniddin.

— To'g'ri aytyapsan, to'rt o'g'lim va men; besh erkakni hisobga olib kolxoz raisiga ariza yozganman, yillar o'tdi, kotibiga uchrasam, arizalar to'la papkasini ko'rsatib, siz bilan ikki yuz yetti kishi bo'ldi, hisobga olib qo'yganmiz, — deb miyig'ida kulib qo'ydi. Kulgani uchun mendan nasibasini oldi. Barcha ekin maydonlari o'zlari orasida taqsimlanib bo'lganga o'xshaydi.

— Menimcha, bu masala ko'pchilik bilan kolxoz yig'ilishlarida hal qilinishi kerak emasmi?

— Yig'ilish, deysan. Kim bilan yig'ilish o'tkazishini aytaymi, senga?..Afsus, ming afsuslar bo'lsinki, o'z huquqini bila turib yig'ilishlarga kelmagan mehnatkashlar o'rniga maktab o'quvchilari olib chiqiladi, u yog'i o'zingga havola...

— Maktab o'quvchisi bo'lgan paytlarimizda bizni ham olib borishgan-ku.

— Barakalla, ana shularning natijasida yerga mehr pasayyapti, hosildorlikka e'tibor susayyapti. Yana bir misol: Kuzda brigada pudratiga don sepdik. G'ozapoyadan tozalanmagan, quruq, namsiz yerga ochar olinib, bug'doyni aralashtirgandek bo'ldik va vaqtida suvlash, donni chiqarib olish uchun qayg'urdim. Yuqori ariqda suv oz, G'ova ariqdan suv bo'ylab kelish uchun ancha urindim...

Mirob hamda brigadirdan yordam so'rasam: «Allohning o'zi ko'kdan miroblarini yuborib, mushkulimizni oson qiladi», deb turibdi... Natija shu bo'ldiki, bug'doyzorda boshhoqlar bilan birga kurmak va sho'ra boshhoqlari chunonam o'sdiki, yo'g'on sho'ra tanalarini kombayn o'ra olmay, donning bir qismi angorlarda qolib ketdi. Endi yerga begona o'tlar urug'i tushdimi, ulardan hali-beri qutilolmasak kerak. Husniddin, bularni qalamga olib yozsang, bir katta kitob bo'ladi, ammo hech bir yerda chop ettirilmasang kerak-a.

— Yunus sen o'qishing, ilimli-ma'lumotli ajoyib mutaxassis bo'lishing, qishloq xo'jaligi sohasida ishlaganingda ajoyib xalqqa qayishadigan rahbar bo'lishing kerak edi, afsuski, o'qishga bormay qo'li kalta dehqonboy bo'lib o'tiribsan.

— Bila turib yaramga tuz sepa-san-a, yolg'iz onamni tashlab qaysi o'qishga ham borardim, peshonamga shu taqdir bitilgan bo'lsa.

– Omadi gapni aytdim-da. Bu hayotni biz tuzatishimiz mumkin edi, bizda ham uyushqoqlik, birdamlik yetishmaydi. Ko'rishmaganimizga ham ancha yillar bo'libdi.

– Ana endi o'zingga kelibsan, qishlog'imizga sendek inson rahbar bo'lib kelganida makonimiz obod, xalqimiz ishbilarmon, yoshlarimiz ilmi, o'qimishli bo'lardi. Mening og'zimdan shunchalar «bemaza, bematra» so'zlar chiqmas edi. Husni, yana savollar bormi?

– Yo'g'-ye, seni qiynagan bo'lsam kechirgin, buni o'ylamagan ekanman.

– Nega kechirim so'raysan, hali aytilmagan gapim to'lib yotibdi. Endi men vaysayvermayin, Toshkentdagi yangiliklardan gapir do'stim.

– Toshkentga kel, mening aziz mehmonim bo'l, ana shunda shaharni aylantirib bor yangiliklarni: Yangi qurilayotgan azim binolarni, keng va ravon yo'llarni, metro bekatlarini, bozorlarni ko'rsataman. Bu o'zgarishlarni ko'rib nima uchun senga savol berib qiynaganimni tushunib olasan va mamlakatimizning qudratiga, porloq istiqboliga, ajoyib kelajagiga, shubhasiz, ishonasan. E'tiqodli va dinu diyonatli kishilari bilan uchrashamiz, fikran yangilanib olasan, azizim...

Yarim tun. So'ri tokka osilgan yorug' lampochka ularning sirlig'aroyib suhbatlarini tinglab, ularga xalal bermay yon atrofni yoritar, qorong'ulikni esa tinimsiz quvar edi.

1997 yil dekabr.

«O' G' R I»

*Oqil ersang g'ariblarni ko'nglin ovla,
Mustafodek elni kezib yetim kovla.*

Ahmad Yassaviy

Bu yil bahor erta kelganidan jami dov-daraxtlar kurtagi bo'rtib amal qilish harakatida, bodomlar esa gul ko'rsata boshladi. Tabiat ajoyib-da, inson xohlaydimi-yo'qmi, butun borliqni o'z izmiga soladi. Bugun ham shunday bo'ldi, ko'ngilga sevinch, olam-olam quvonch olib kirayotgan fasl birdan sovuq izg'irinning hukmida qoldi.

Bog'da ivirsib yurgan Halim ota ho'mraygan osmonga qarab:

— O'zing rahm qilgin, o'tgan yilgi sovuqlardan o'zing asra,— deb anor to'ngaklari yonidan o'nib chiqqan yosh niholchalarga umid ko'zi bilan qaradi, sovuq bahona uyga kirdi va negadir televizor ko'rgisi keldi. Bahor fasli oynai jahonnamoda davom etardi, ancha yillardan buyon xira ko'rsatib kelayotgan «dilbuzar» kichik o'g'lining ishbilarmonligi sabab ravshan-tiniq ko'rsatadigan bo'lgandi:

«...Mehribonlik uylarida 3375 ta yetimlar tarbiyalanmoqda. Rahmdil bo'laylik», — deb yozilgan katta-katta harflarni, so'ng yetimxona darvozasidan boqib turgan murg'ak nigohlarni, ko'z yoshlarini ekranda ko'rgan Halim ota o'zini tuta olmay «Yo Alloh» deb yubordi. U yetimligini o'ylab, ko'ngillari chok-chok so'kildi, dastpokini olib namlangan ko'zlariga bosdi:

— E-ha, bir kam dunyoda biriga raso beradi, biri esa tirnoqqa zor, biri mehru muruvvatli, biri esa tashlab ketadi. Xayriyatki, davlatimiz-yetimparvar. Baribir shu yetimchalarga otalik-onalik qiladigan kishi zarurda, bolaga zor insonlarda mehr tovlanib, norasidalarini o'z tarbiyalariga olsalar-u yetimxonalar bo'shab qolsa,— deb xayolidan o'tkazdi ota.

Temir darvozaning qattiq taqqillashi-yu, tashqaridagi erkakning baland ovozidan Halim ota hushyor tortdi va tashqariga oshiqdi. Ota ro'baro'sida «chaqirilmagan mehmon» Rejemet jahl otiga minib, to'qqiz-o'n yoshlar chamasi keladigan yupunroq kiyingan, orqasiga maktab papkasini osgan, istarasi issiqqina bolani chayir novda bilan savalardi. Voqeadan xabarsiz ota:

— Hoy, nima gap, uka, tinchlikmi? — dedi. Jahldor savalashda davom etardi.

— Hoy, Rejemet, o'zi nima gap,— ota so'rashmoq uchun yaqiniga bordi. Rangi zarhal tortgan, chayon rang kimsa otaga qaradi-da:

— Tinchlikni sendan so'rash kerak, qachongacha tinchligimni buzasan?!

Rejemet avlodidan minnatdor bo'lib kelgan ota sensiragan nehmon»ga bosiqlik bilan:

– Bizdan ne gunoh o'tibdi, ayting?– dedi.

– Bolalarni o'g'irlikka o'rgatyapsanlar, mana biri, badbaxt g'ri, haromi o'g'ri, – xipchin yuzi, ko'zi, boshiga tinmay shardi bola bechoraning. Halim otaning nazari «o'g'ri»ga tushdi. Yuzidagi qontalash novda izlari bo'rtib tashlagan, lablaridan sizayotgan qip-qizil qon jag'i ostiga tashlagan.

– Uka, aniqroq gapiring, kim kimni o'g'irlikka o'rgatyapti? – deganlarga ichi achigan xonadon sohibi arang o'zini tutib turardi. Haqiqatda o'g'riga jazo ravo, lekin jazo o'z xonadonida berilmog'i lozim-ku. Shu norasida nahotki o'g'irlik nimaligini bilmasa, bu hali tarbiyaga muhtoj-ku.

Halim otaning tadbirkor o'g'li karaxt holda kuzatuvchi bo'lib turardi.

– Bu yetimcha, o'g'ri, senga qancha pul berdi, menga qara, shu kamputeringni yo'q qilaman, majaqlab tashlayman, shuningmi? Hali tegishli joyda ham javob berasan, – derdi kuzatuvchi.

Halidan beri nima gap ekanligini tushunib yetmagan Halim otaning janjal sababini bilib oldi.

– Bu haromi, o'g'ri, cho'ntagimdan pul o'g'irlyaydi, menga qara, o'g'ri, pulni nima qilding, manavilarning qaysi biriga berding, gapir, badbaxt?! – yana ura ketdi. Chiday olmagan Halim ota jabrdiydani yelkasidan olib eshik tomon yurdi va:

– Katta dadangga ayt, endi o'g'irlik qilmaysan-a, – dedi, kuzatuvchi mehribonchilikdan nafratlangan Rejemet:

– Qo'yib yubor, o'g'rini, buni ta'zirini berishim kerak, – dedi, kuzatuvchi boshiga, eng aziz bo'lgan boshiga xipchin bilan ura ketdi.

– Bolaning boshiga urmang, hoy birodar! O'z nevarasiga qanday zolim bo'lmaydi, inson!

– Bu yetimcha, ota-onasi tashlab ketgan bepadar yetimcha-

– Yetim bo'lsa boshini silash kerak, bu shirin so'zning gadosi-ku. Yetimligi ko'z oldiga kelgan Halim otaning mijjalariidan yosh otilib chiqqandek bo'ldi, «yetimcha» so'zi ota qalbiga kuchli og'riq berib Rejemetga nisbatan kuchli nafrat qo'zg'atdiki, u portlab ketishiga sal qoldi, ammo jahlini jilovlab:

– Menga qara, yoshlar qiziqqanidan so'ramay pul olgan ekan, uni mening xonadonimda savalash o'rniga bitta kompyuter olib bersang olam guliston, ona suti og'zidan ketmagan bola sira o'g'riga o'xshamaydi, to'g'rimi, jiyani? – miq etmay zo'rg'a oyog'ida turgan bola otaga iltijoli qarab qo'ydi va boshini qimirlatib tasdiq ishorasini qildi.

– Senlardaqa bu apparatga kuchimiz yetmaydi, – dedi jahldor «tarbiyachi».

– Yopiray, «Ford» mashinang bo'la turib bunday dema, avtobusing bir kunda ikkita kompyuterning pulini ishlaydi, o'zingni g'arib ko'rsatma, – ota yana jiddiylashdi, – mahallamizda faqat senda bor bu mashina, hamma seni o'ziga tinch oila deb hisoblaydi.

Otdan tushsa ham uzangidan tushmagan Rejemet yovuz fikridan xalos bo'la olmay:

– Menga aql o'rgatma, komputering bilan birga yo'q qildiraman, hali javob berasanlar, – deb dag'dag'a qilgan Rejemet darvozadan tashqariga qadam qo'ydi.

Jahliga erk bergan katta ota nabirasining yoqasidan ushlab yo'lda sudrab borardi.

Dag'-dag' titrayotgan Halim ota sadpora kaltaklangan tirik yetimchaga, uni jaholat bilan sudrab borayotgan kimsaga qarab qolar ekan, mehrlil, muruvvatli yetimparvar davlatimiz, qalbi pok yetim boshini silaydigan olijanob kishilarimiz borligini o'ylab:

– Onasi boshqa turmush qilib ketgan, katta otasi «tarbiyasi»dagi chorasiz tirik yetimchani o'zing asra, Allohimi! – deb pichirlardi.

Halim ota shunday yetimlarga yetimxonalar borligidan mamnun tinchlanib, kompyuter haqida o'yga toldi...

«NOPOK KIMSA»

Jum'a kuni. Ikki xurjunga xarid qilib, dovondan eshak yetaklab kelayotgan Abdulmo'min Xalq maorifi bo'limi binosi oldida inspektor Quvvatovni ko'rdi-yu, olamushuk ko'rganday hushyor tortdi.

— Hormang, Muminboy, oshig'ingiz olchi ko'rinadi,-dedi maorif vakili.

— Ozroq sabzavot olib kelgandim, xayriyat pul bo'lib, ro'zg'orga yegulik olib ketyapman, — dedi Abdulmo'min salomlashgandang so'ng,

— Eshakni minib olsalar beli sinib qolarmidi, — iljayib kulayotgan Quvvatovning ko'zi eshak peshonasiga bog'loqlik do'lana shodasiga tushdi, — voy-bo'y, eshaklari juda aziz ekanda-a, ko'z tegmasin deb munchoqlar taqibdilar, yashang, azamat!

— Oila tashvihi bilan bo'lib e'tibor ham qilmabman, aka, — deb hayronlikda turardi muallim.

— Uka, biz tomonlarga kelib qolibsiz, bir otamlashaylik, borasiz-da o'sha qishlog'ingizga, — deb oshxona tomon imo qilardi.

— Boshqa safar, aka, ulovni qo'shnidan so'rab olgandim, qo'shnim ham bozorga tushmoqchi, — uzr so'rab yo'lida davom etdi Abdulmo'min.

Negadir ilondek to'lg'anib qarab qolgan Quvvatov sassiq kekirib oldi-da, bosh og'rig'ini bosish uchun ichimliklar do'koniga ravona bo'ldi.

Tarixning misli ko'rilmagan dahshatli yillari, fozilu fuzalolar hib qilinayotgan bir payt. Akmal Ikromov, Fayzulla Xo'jayevdek millatparvarlar ham qamoqqa olingan edilar. Ayni Quvvatovdek kimsalarning kuni tuqqan paytlar edi.

Beixtiyor, kutilmaganda maktabga komissiyaning kelishi hammani shoshirib qo'ydi, ular ko'proq ona tili, adabiyot fani o'qituvchisi Zohirovning darslariga e'tiborda bo'ldilar. Tekshiruvdan so'ng pedagogika yig'ilishi chaqirildi.

— O'rtoqlar, biz yangi sosialistik jamiyat qurmoqdamiz, ammo bu jamiyat xavf ostida, o'rtoqlar, uning dushmanlari

zimdan maorif bo'g'inlariga ham kirib o'rnashib olganlar, ular vatanimizning ashaddiy dushmani bo'lgan dindorlar uchun xizmat qilmoqdalar, bir qarashda ularni tanib olish juda qiyin, bu unsurlarni odil partiyamiz rahbarligida mamlakat bo'ylab aniqlab, jazosini berishimiz kerak... — notiq burgut qarash qilib, Zohirovga tez-tez qarab qo'yardi. Abdulmo'min bamaylixotir o'tirar, boshiga ne ko'rgiliklar tushishidan bexabar edi. — Orangizda ana shunday kimsalar bemalol o'tiribdi.

Muallimlar orasida sarosima boshlandi.

— Tinchlaninglar, biz o'sha shaxsni obdon tekshirib-o'rganib chiqdik. Hozir shu haqda gapirmoqchiman. Xalq dushmani bo'lgan yozuvchining ta'qiqlangan kitobini bolalar o'qishi mumkinmi? — u qo'lidagi Abdulla Qodiriyning kitobini stolga otib, jirkangandek qo'llarini bir-biriga ishalab silkitdi, — buni qarangki, dindorlar ziyoratgohidan gunohi azimga qolmayin deb eshak yetaklab o'tsa, hattoki eshaklariga ko'z tegmasin deb turli taqinchoqlar taqib olibdi, bunday muallimni kim deyish mumkin. Yosh bo'g'inlarni shunday nopok kimsalarga ishonib topshirish mumkinmi? — O'qituvchilar orasida olag'ovur, — sizlar kimligini bilmoqchisizlar, ana orangizda bemalol o'tiribdi, o'rtoq Mumin Zohirovich, — jirkanganday «raqibiga» qaradi.

Hamma hayratda, birinchi bor ko'rayotgandek Abdulmo'minga yuzlandi. Zohirov yashin urgandek dik etib o'rnidan turib ketdi va o'ng'aysizlanib, nima qilishini bilmay kalovlanib qoldi, birozdan so'ng o'ziga kelib, o'tgan kuni bo'lgan voqealarni esladi:

— Bunchalikka borasiz deb o'ylamagan edim, — asabiylashgan muallim boshqa gapira olmadi...

Yosh bo'g'inlarga yuragining bor qo'cini to'kib ilm o'rgatayotgan, hamkasblari orasida obro' qozongan, hamma uchun hurmatli bo'lgan Abdulmo'min Zohirov tez kunda qatag'onchilarning qora mashinasida olib ketildi...

Chorak asr o'tsa ham izsiz yo'qolgan muallimdan darak yo'q...

Q O' R Q U V

Internat tarbiyachisining ruxsatisiz shaharga tushgan uch og'ayni allamahalda kechki seansdan chiqdilar. Ko'cha yoritgichlari ularni dala yo'ligacha kuzatib qo'ydi. Bolalar quvnoq-shod, ko'rgan filmlarini bir-birlariga gal bermay ta'riflashardi.

Hali manzil uzoq. Ular tim qorong'u kecha qo'ynida borar, qo'rquv nimaligini sezishmasdi. Mag'ribdan esayotgan shabada kuchayib, borliqqa o'z hukmini o'tkazmoq uchun hamma yoqni ostin-ustun qila boshladi. Yuz-ko'zlariga urilayotgan shamolning zo'ridan bolalar hushyor tortishdi. Yo'l chetidagi tut shoxlarining vahimali shitirlashi, shamolning guvillashi, itlarning uvillashi har qanday kishini sarosimaga solmay qo'ymasdi. Tabiat bezovta.

Qandaydir sharpani sezgan Karim orqasiga qarashi bilanoq vujudidagi bor tuklari tika bo'lib:

—Voy! Anavini qaranglar!— deb baqirib yubordi va qaltirayotgan qo'llari bilan Qo'rqmasni mahkam ushlab oldi.

— O'zingni tut, Karim, tulkidan ham qo'rqasanmi, ana qara, o'zi qochib qoldi-ku, — tasalli berdi o'rtog'i. Yonida kelayotgan Ne'mat:

— Ey qo'rqoq, sichqondan ham qo'rqadi bu, — deb turganida kuchayayotgan shamol qayerdandir serjun po'stakni uchirib kelib kulayotgan Ne'matning oyog'iga urganida eti uvishib jimib qoldi.

Qo'rquv ularni o'z domiga tortayotgan edi.

Chaqqoqli bulutlarni o'z izmiga solgan kuchli shamol yon atrofdagi qabristonda betartib o'sgan sada-qayrag'ochlar, ko'k teraklarga urilib, quruq shoxlarini qisirlatib sindirar, yerga yetgudek egib, chiyillaganicha jarlikka borib urilar, shovillab pastga intilayotgan sharshara suvlarini ayamay qirg'oqqa urar, butun borliq dahshatli tusga kirgandi.

— Qo'rqangga qo'sha ko'rinarmish, dadil bo'linglar, ko'prikdan o'tib olsak u eyog'i qishloq, — Qo'rqmas sheriklariga tasalli berardi, shu payt Karim:

— Ana, ana qaranglar, o'liklar soyga tushyapti, — deb yubordi.

– Axmoq, o'likda jon nima qilsin, jim bo'!! – buyruq ohangida baqirardi Qo'rqmas.

Ular soy ko'prigi tomon burilganlarida chaqmoq yalt etib chaqib, atrofnı kunduzgidek yoritib yubordi. Kuchli chaqqan momaqaldiroq esa yeru ko'kni lahzada larzaga soldi. Oldında borayotgan Qo'rqmas birdaniga taqqa to'xtadi...

Taxta ko'prikka ko'ndalang qo'yilgan tobut ichidagi oq kafanli «murda» qimirlab, turishga harakat qilardi. Bu holni ko'rgan uch o'spirin toshdek qotib haykalga aylandi... Bir necha muddat shu taxlitda karaxt bo'lgan Qo'rqmas shovillab yog'ayotgan yomg'ir tomchilari ta'siridami, hushiga keldi. U majolsiz ko'prik taxtasiga suyanib qolgandi.

Sovuq terga botgan Qo'rqmasning badani muzga aylanayotgan edi.

«Tur o'g'lim, kalimangni o'qi, men yoningdaman!..»-g'oyibdan ovoz keldi...

Qabristondagi tobutni ular yo'liga ko'ndalang qo'ygan alamzada sinfdoshining bu ma'nisiz «hazili»dan betob yotib qolgan Qo'rqmasni shafqatsiz o'lim ular orasidan olib ketdi.

Bolalikdagi xatoliklaridan ozor chekayotgan qariya bu voqeani menga so'zlab berarkan, tinmay ko'z yoshlarini artar, «O'zing kechirgin, Allohim» – deya iltijo qilardi.

«DADAMNING ARVOHI KELDI»

Qabristonda sukunat, faqat endigina do'ppaygan qabr yonida ikki kishi; bejirim oq salla o'ragan domla tilovat qilmoqda, yo'l-yo'l beqasam choponli yigit boshi egik tinglamoqda. Qur'ondan sura o'qib bo'lingandan so'ng qo'zg'alayotgan Hakimjonning qulog'iga juda nimjon ovoz eshitildi:

– Sovuq, sovuq, qorong'u.., – yer qa'ridan kelayotgan tovush ularni hayratga solib, esankiratib qo'ydi.

– Yo Alloh, o'zing asra! – hushidan og'ayozdi domla Mullavoy.

– Domla, Nasimjon tirikka o'xshaydi.

– Yo qudratingdan, bandaga jon ato qiluvchi ham o'zingsan.

Qabrga mixlanganday quloq tutayotgan Hakimjon tezda bir qarorga keldi-da, qo'liga ketmon olib go'r ayvonini kavlay ketdi.

— Hoy ukajon, sabr qilmoq kerak, — derdi Mullavoy.

Nihoyat, qabr og'zi ochilganda, — sovuq qotyapman, — derdi kafanli «marhum». Shoshib qabrga kirgan Hakimjon Nasimjonni yuqoriga, qaltirayotgan domlaga asta uzatdi. «Marhum» ham bezgak tutgandek tinmay qaltirar, Hakimjon esa chophonini yechib, do'stini avaylab o'rardi. Mullavoy bilan gaplashib olishgach, Hakimjon «marhum»ning xonadoni tomon jo'nadi.

Favqulodda yaqinidan ayrilib, ikki yetimchasi bilan qolgan Sorabi nursiz ko'zlarini Nasimjonning yaktagu do'ppisiga tikib hushsiznamo o'tirardi. Eshik oldida paydo bo'lgan Hakimjon ovoz berdi, uy bekasi o'sha tomonga qaradi.

— Soraxon, ma'zur tuting, bir yumush bilan keluvdim, — tezda ovoz bo'lavermagach, Hakimjon ovozini biroz ko'tarib so'zida davom etdi, — Nasimjonning kiyimlarini olgani kelgandim.

Ro'parasidagi erkakning so'zlarini ruhsiz tinglayotgan azador beva liboslarga ishora qildi. Bir sidirg'a ust-bosh tugilgan belbog'ni qo'ltiqlab chiqayotgan Hakimjon ostonaga qoqildi, cho'chib tushgan Sorabi hushini yig'ib, tugun ko'targan kishiga qaradi:

— Kim ham kiyardi, hali bolalar juda yosh, — dedi.

Ikkilanib turgan Hakimjon motamsaroga nima deyishini bilmay qiynaldi va bo'lgan voqeani yotig'i bilan aytmoqqa jazm qildi:

— Kelin, taqdir qismatidan hech kim qochib qutilgan emas, o'zingizni qo'lga oling, Nasimjon tirik ekan, uni olib kelaman, — dedi...

Nasimjonni kiyintirib bo'lishgach, do'sti uni orqalab, xuftonda uyiga olib kelishdi.

Ular qabristondan yetti qadam yurishgach, «marhum»ni kimdir beixtiyor to'xtatdi, u orqasiga qayrilib qaragach, oq libosli nuroniy zot ko'rindi va u zot: — Ey o'g'lim, qirq kunlik chillang bor, el ko'ziga ko'rinma, piru badavlat bo'lasan, ko'rinsang makoning shu yerdir, — deb g'oyib bo'ldi. Bu sirdan yonidagilar xabarsiz edilar.

Dahlizli uydan yana Qur'on ovozi eshitildi. Hammaning ko'zida yosh, yuzi matoga o'ralgan Nasimjonni yumshoq o'rindiqqa yetqizishgan, uning yengil nafas olishi bilinib turibdi. Soraxon erining arvohi oldida go'yo imkonsiz ho'rkib o'tirar, bu mo''jizaga ishongisi kelmas, domla bilan Hakimjon bo'lmaganida o'zini qush kabi derazaga urib, uchib ketgan bo'larmidi. Duo o'qib qo'zg'alishganlar uy bekasining iltijolaridan so'ng yana o'tirishga majbur bo'ldilar...

Kuni bilan yig'i-sig'ilar ichida nima qilarini bilmay garang yeib-yugurib charchagan o'g'ilchalari mast uyquda. Ular kutilmagan baxtdan g'aflatda. Erta tongdan yana yig'i, marhumning marakasi, yigirma va qirqigacha rasm rusumligicha o'tdi. Farzandlarini otasinikiga yuborgan Soraxon «marhum»ning qirqigacha zo'rg'a chidadi, ayol uchun sir saqlashning o'zi bo'ladimi, rosa azoblangan bechora har zamon- har zamonda, yuragi hapqirib ketganida naqldagidek quduq og'ziga borib:

— Nasimjonim tirik, tirik.., — deb pichirlab ham kelardi...

Keyinchalik bu sirdan xabardor bo'lganlar Nasimjonning o'g'illaridan so'rashardi:

— Dadang go'rdan tirilib kelganmish-a, shu rostmi?

— Yo'q, dadamning arvohi kelgan, — onasi o'rgatgan so'zlarini takrorlashardi ular.

Q A D R D O N L A R

*Arpa, bug'doy bir kuningga yaraydi,
Sodiq do'sting o'lguningcha yaraydi.*

Tush ko'rayotgan Hurposhsha uyqudan o'yg'onib ketdi, tong otayotgan payt. «Ey parvardigor, o'zing madadkor, Nurposhshani ko'rsatding hushyor, o'ngimda ham ko'rayin, ey yor», — deb o'rnidan turdi. Qadrdon dugonasini anchadan buyon ko'rmagani uchunmi, bu kecha tushiga kirib, uni yo'qlayotganmish.

Hurposhsha bomdod namozidan so'ng kumushdek oqargan sochlarini yuvib-tarab yo'l taraddudiga tushdi.

– Buvijon, qayga bormoqchisiz? – dedi hovli supurib yurgan qizi.

– Nurposhsha tushimga kiribdi, ko'rib kelaylik. Sen ham tayyorlan.

– Yo'l olis-ku, charchab qolasiz. Hali zamon hammayoq tandirdek qizib ketadi.

Hurposhsha bir qarorga keldimi, qaytarib bo'lmas, bir so'zli momolardan edi.

– Amakingni ulovini so'ray qolaylik, qiynamasmikan?

– Qaydam, go'lu beozor yuradi-ku.

Darhaqiqat, barvaqt ufqqa ko'tarilgan quyosh ertalabdanoq atrofni qizdirishga kirishdi. Shahar yo'li ancha olis, umr bo'yi suv ko'rmagan, yaydoq qirlar orasidan o'tuvchi arava yo'li manzilga eltardi. Hozirdanoq xuddi jahannam yo'lga aylangan, tuprog'iga tuxum ko'msang pishirib beradigan chang yo'ldan eshak mingan ikki ayol o'tib borardi. Ular issiq haroratidan zo'rg'a nafas olishar, parani-chimmatga o'ralganliklari uchun quyuyq terga botib entikishar, eshak qurg'urning lo'killashi esa ko'ngillarini behuzur qilar, yo'l esa sira ko'paymasdi. Eshak jilovi qiz qo'lida, uning ko'zi qir yo'lida edi.

Yo'l azobi-go'r azobi deganlaridek kutilmagan voqea sodir bo'ldi.

Nimadandir ho'rkkan eshak yiqitdi-da o'ng-so'liga, qaramay tuproqni to'zg'itib chopib ketdi. Tizza bo'yi oqma tufroq bo'ldi pardoz yuzlariga. Ko'rinmaslar chang ichida bir-birlarin izlardilar, karnay chalib eshak qurg'ur, turar edi bo'lib mag'rur.

«Hovliga kirib kelgan dugonasini taniy olmagan Nurposhshaxon hayratda hang-mang bo'lib qoldi. U chimmat ostidagi ajinli yuzi, liboslari chang-tuproqqa belangan dugonasi Hurposhshani mahkam bag'riga bosdi. Ikki qadrdonlar ko'zida sog'inch yoshlari porlab, qalqib pastga yumalar edi.

Yo'l azobidan charchagan-horigan mehmonlarga dasturxon yozilib, choy keltirilgunicha ona-qizlar shirin uyquga ketishdi. G'azal shaydosi, zukko ilm egasi Nurposhshaxon bir she'r bitgunicha ular oromda bo'lishdi»

*Xushnud bo'ldi bu ko'ngul, ey do'stlarim, xush keldingiz,
Bo'ldi bahor, ochildi gul, ey jonlarim, xush keldingiz.*

*Aylab tarahhum go'yo yo aftodalar ne holiga,
Ehson qilib Haq yo'liga so'rgonlarim xush keldingiz.*

*Bu benavoni yo'qlabon uydan chiqibsiz qay zamon,
Haq lutfi bo'lsa soyabon kelgonlarim xush keldingiz.*

*Tortib mashaqqat yurdingiz, qadam bosibon keldingiz,
Bersin Xudoyim ajringiz, zaifonlarim xush keldingiz.*

*Bunda kelibsiz charchabon, yo'llar g'ubori o'rnabon,
Hojatingiz bersin o'g'on, horganlarim xush keldingiz.*

*Mehmon ato qilsa kima xizmat bajo qilsa anga,
Haq rahmati behad anga, mehmonlarim xush keldingiz.*

*Bu xastai noqus aqun, xizmat qilolmasdin malul,
Uzrin ani aylang qabul, jononlarim xush keldingiz.*

*Uzr aylamaklik ajzidin, avf aylamaklik fazlidin,
Qilsin nasiba lutfidin, mehmonlarim xush keldingiz.*

*Bechora Mahzun dardi bor, turlik alamdin dog'i bor,
Bedard kishilar na bilur, bilganlarim xush keldingiz.*

I S T I H O L A

Fayzli afandi bilan Narzli afandi dehqonchilik qilmoq uchun qabriston yonidagi bir-ikki tanob keladigan yerga juxori ekishdi. Yangi o'zlashtirma yerligi uchunmi, ekinlari shunday bitdiki, yo'g'on juxorisining bo'yi osmonga yetgudek baland, so'talarini ko'rgan kishi esa, yo alhazar, deb yoqa ushlab qolardi. Ko'plar:

- Afandi, juxori poyalariga ko'ztikan ilib qo'ying.
- Afandi, qushlarni ho'rkitish-chun lattalar iling.
- Afandi, kechalari ehtiyot bo'linglar.., — deyishardi.

Aka-ukalar kim nima desa o'shani bajarishga urinishar edi. Ittifoqo, bir kuni Fayzli afandi ukasi Narzliga:

— Kechalari juxorizorni poylamasak bo'lmas, yomon ko'zlardan o'zi asrasin, — deb negadir ko'kragiga tufurib ham oldi.

— Akajon, men ham shuni o'ylab turgandim, — gapini tasdiqladi ukasi.

Har ikki oilaning qozoni kunda qaynamas, bolalari och-nahor bo'lsa ham pishgan dumbul so'talaridan olish, farzandlariga qaynatib yedirish uchun bir-biridan istihola qilardi. «Akamdan qanday so'ray, dehqonchilik sheriklik bo'lsa» — o'ziga o'zi derdi Narzli afandi.

Ular chayla tikib atrofini o't-o'lanlar bilan o'rashdi, u yer-bu yeriga ko'ztikan taqib qo'yishni ham unutishmadi.

Tim qorong'u tun. Samoda oy ko'rinmasa ham charog'on yulduzlar kechani yoritib turganday. Navbatchilikda turgan Fayzli afandining ruhi tetik, u porlab turgan yulduzlarga tikilar, esayotgan mayin tun shabadasidan rohatlanib qandaydir qo'shiqni xirgoyi qilardi, ba'zan xayollar ummoniga g'arq bo'lib miyig'ida kulardi: «Juxori bo'lib bersa, «uchqur ot olsam», e-ha, dunyoni bir-bir kezsam...»

U qulochini yozib, qushdek fazoga ko'tarilmoqchi bo'lardi. Bu shodlik uzoqqa cho'zilmadi. Afandiga yaqinroq ko'ringan yorug' yulduz yashindek uchib, qabriston tarafga g'oyib bo'lganini u ko'rib hushyor tortdi. «Eh, bir bechoraning umri tugadi», — deb pichirladi, ustiga-ustak qabriston tomonda shubhali sharpalar ko'rina boshladi. Uning eti uvushib, butun vujudida titroq paydo bo'ldi. Qo'rqqanga qo'sha ko'rinadi deganlaridek, u yon qo'shnisining so'zini esladi: «Fayzli, hushyor bo'l, kechasi o'liklar tirilib, arvoh qiyofasida raqsga tushganini ko'rganman».

«Arvohtar», Afandi qo'rqqanidan ko'zini chirt yumib oldi. Uning yuragi qinidan chiqqudek bejo urardi:

— La ilaha illolloh,.. — Fayzli afandi umri bino bo'lib bunchalik qo'rqmagandi. Birozdan so'ng ko'zini ochib atrofga qaradi. Haqiqatda arvoh juxorizorda yurganday shitir-shitir etgan ovoz aniq eshitila boshladi:

— Yo Alloh.., — uning vujudi quloqqa aylandi. Qo'lidagi tayog'ini mahkam ushlaganicha asta o'rnidan turdi, oyog'i

qaltirayotgan bo'lsa ham juxorizorga qarab yurdi. Kimningdir so'ta qayirayotgani aniq eshitalardi.

— Kim u?! — bu g'ayri tabiiy yo'g'on titroq ovozidan o'zi ham cho'chib tushdi. Ekinzordagi arvoh ovozni eshitib jon holatda juxorilarni egib-sindirib qabriston tomonga qochdi.

— Arvoh bo'lsang ham to'xta, nomard?!

Fayzli afandida qo'rquvdan nishona ham qolmagandi. U haligina juda vahimali ko'ringan qabristonga shiddat bilan kirib bordi va arvoh qiyofasidagi sharpaga yaqinlashdi:

— To'xta, kim bo'lsang ham ta'ziringni beraman! — deb hayqirardi afandi. O'ta qo'rqqanidan qabristonni ikki bor aylanib holdan toygan «arvoh» qochib qutulishiga ishonmay, Fayzlining oyog'i ostiga o'zini tashladi:

— Jon aka, urmang, o'ldirib qo'yasiz!..

Muallaq ko'tarilgan tayoq o'rnida qotdi-qoldi. «Yo alhazar», bu juda tanish, tanish, tanish ovoz edi. Bu Narzli afandining ovozi uning qalbida aks sado berardi, biroz o'ziga kelgan Fayzli afandi o'zidan-da beshbattar qo'rqqan ukasining ushoqqina gavdasini yerdan ko'tarib olar ekan:

— Xayriyat, Allohga aytganim bor ekan, ukaginamning umri uzoq bo'lsin, — deb pichirlardi.

— Hoy tentagim, tunda balo bormi senga?

— Meni kechiring, aka, — uning ovozi zo'rg'a eshitalardi.

— O'zing o'stirgan dumbulni kunduzi olsang bir nima dermidim...

— Kunduzi olsam xafa bo'lasiz debman-da, aka...

— Ey dumbul afandim, aqling qayerda o'zi-a?! — u Narzlini bag'riga bosib ko'z yoshlarini artishga tutindi.

Bu ajib-ajoyib voqeaga guvoh bo'lgan falakdagi yulduzlar ular holiga kulib, mehribon aka-ukalarni chayla tomon kuzatib borishardi.

AFANDI PUL EKDI

Yetti yoshli Fayzli afandi qirq yamoqli to'nchasini kiyib, mahallasidagi Tantivoynikiga ravona bo'ldi. Hashamatli guldor darvozadan kirarkan, nimadandir achchiqlanib turgan Tantivoy Fayzlini yo'lini to'sib:

— Hoy juldurvaqa, kirma bu yoqqa, — deb ko'krigidan itarib hovlisiga kiritmadi. Avvaliga Fayzli birga o'ynaymiz deb

yalinib yolvordi, ammo Tantivoyning bir mushtin yuqari boshining xo'rligi kelib, yig'lab, burnini torta torta o'z uyiga yuquboshib ostona hatlab kirmasdanaq otasiga yo'liqqan Fayzli so'zini kelib yig'iga zo'r berdi, otasi:

— Nega olamni boshingga ko'taryapsan, o'g'lim, deb yuz-ko'zlarini artishga tutindi.

— Menga ham Tantinikiga o'xshash yangi to'n olib bering.

— Xo'b, yig'lama, undanam yangirog'ini olib beraman, avvalo pulni ko'paytiraylik, maylimi o'g'lim, — dedi mehr bilan farzandining boshini silab.

— Pulni qanday ko'paytiradi, dada? — dedi Fayzli.

— Juxori ekish uchun jo'yak tortgandik-ku, — o'g'lini ovutishda davom etardi otasi, — pullarni ham o'shanday eksak, inshoolloh, hech narsaga muhtojlik bo'lmaydi.

Otasi ishga ketgandan so'ng Fayzlini pul ekkisi kelaverdi. Onasi yashirib qo'ygan nimdosh ko'rpalar qatidan qog'oz pullarni olgan afandi juxorizorga yugurdi. Endigina yer betini olgan juxori maysalari orasiga ketmonchasida bir, uch, besh so'mliklarni eka boshladi. U otasidek yengi bilan peshonasidagi terni sidirar ekan, mag'rur agatlarga suv qo'ymoq uchun katta ariq labiga bordi. Afandi negadir shod, xayolidan do'konlarda tovlanib turgan liboslar, qip-qizil shohi belbog'chalar bir-bir o'tardi.

Ertasi kuni ro'zg'or tashvishida yurgan ota xotiniga:

— Onasi, guzarga, undan keyin bozorga o'taman, sarihafta uchun pul olib chiq, — deb qoldi. Uyni gir aylanib pul qidirayotgan ona taxmondagi ko'rpalarni palos ustiga olib, har birini alohida-alohida ochib ko'rar, qidirganini topolmagach, xunobi oshib o'g'lini chaqirardi. Soddadil bola ona ro'baro'siga kelib, g'urur bilan:

— Pullarni egatga ekib qo'ydim, ko'payganda olamiz, oyijon, — deb turardi.

Bu voqeadan xabardor bo'lgan ota miyig'ida kulib, yoshligida o'zi ham shu ishni qilganligini eslab juxorizorga yo'l oldi.

— Voy afandi bolam-yey, urug'ida bo'lsa aymog'igacha tatir ekan, — deb nam tortgan pullarni termoqqa kirishdi.

Ko'zlaridagi yoshni artayotgan Fayzli afandi yangi liboslardan umidini uzdi shekilli, so'ridan qirq yamoqli to'nini olib kiya boshladi.

BOLALIK XOTIRALARI

YETIMCHALAR

O'sha mash'um kuni go'yo yer yorilganu hamma odamlar bizning hovlidan chiqqan, yeru ko'k faryod etayotgandek...

– Bolalari juda yosh qoldi-da...

– Ro'zg'orni tebratadigan bo'lsa ham mayli edi-ya...

– To'ra pochchamning sag'iralari nechta..?

– Yoshgina yetim qolishibdi, bechoralar...

– Tangrining irodasidan hech kim qochib qutilmagan...

Men «sag'ir», «sag'ira» so'zlarini birinchi bor eshitishim, sergaklanib atrofimga qarayman, qarindoshlarim yoshli ko'zlarini mendan olib qochishardi, dadamdan ayrilib qolganimga sira ishonmayman, nazarimda ko'cha eshigidan «o'g'lim» deb kirib kelayotganga o'xshayveradilar...

O'sha kuni jum'a edi, yoz oylarining o'rtasi, ertalab havoda g'ubor yo'q, osmon tiniq va musaffo, quyosh qizdirib turibdi. Ammo motamga kelganlarning, barcha-barchaning qalblari vayron, ko'zlari yoshli, go'yo borliq ham motamsarodek. Janoza o'qilib tobut ko'tarilgan hamonoq qaydandir paydo bo'lgan bulutlar samoni qoplab oldi-da, sharros yomg'ir quya boshladi. Bu holat hamma-hammani hayratga soldi.

– Bu Allohning marhamati, karomati, to'ra pochchamiz beozor odam edilar.

– Madrasa ko'rgan inson edilar, Xudo rahmati edilar...

– Ruhoniyatlari pok edi.., – deyishardi janozaga kelganlar.

Tez kunlardayoq qiblagohimning yo'qliklari sezila boshladi, uy to'ridagi qoziqqa ilingan to'nu do'ppilari-yu chakmonlari dadamni eslatib turar, ruhlari biz bilan bo'lsa ham qalbmida umrbod bir bo'shliq paydo bo'lgandi. Allohning qismatiga, haqiqatiga sekin-asta ishonib borardim. Maktabda sinfdoshlar orasida kelishmovchiliklar bo'lib qolganda, ular:

– Yetimcha-yetti kulcha, – deb masxaralar edilar, hafa bo'lib uyga kirib borganimizda yupatguvchimiz mehribon onam bo'lardilar. Biz ekizaklar, ya'ni Fotima-Husaynlar bir sinfda o'qir edik. Negadir ayrim muallimlarimiz mulla – domlarning

farzandi bo'lganimiz uchun , dinchilar bular, deb atashardi. Savodli bo'lgan onamdan ham saboqlar olardik, ular bizga «Hikmat» kitobidan o'qib berardilar:

*G'arib, faqir yetimlarni qilgin shodmon,
Xulqlar qilib aziz joning aylo qurbon...
G'arib, faqir yetimlarni har kim siylar,
Rozi bo'lur ul bandadin parvardigar...*

— Qur'on o'qiganlaringni hech kim bilmasin, — derdilar oyim.

— Nega oyi? — savol berardik biz.

— Zamona nozik, hozirgi poshsho xush ko'rmaydi, — der edilar.

— Nimaga xush ko'rmaydi?

— Katta bo'lganlaringda bilib olasizlar, namoz, ro'zaga ham qarshi ular, bildirmay namozlaringni o'qinglar.

— Bilib qolsa nima bo'ladi, oyijon?

— Hammamizni qamab qo'yadi, bolalarim.

Onam aytgan nasihatlarni jon qulog'imiz bilan tinglardik. Maktabda hammadan a'lochi, faqat besh baholarga o'qirdik, shuning uchun bo'lsa kerak, «ayrim gunoh»larimizni o'qituvchilar kechirishardi.

Bizdan yoshi katta, tekkanga tegib-tegmaganga kesak otib yuruvchi sinfdoshlarimiz, baribir, bizni «xo'ja-cho'ja», «yetimcha» deb mazax qilishlarini qo'ymasdilar.

Ularning «yetimcha» deyishida ham jon bor, chunki jamiki inson bolasi oxir-oqibatda yetimcha bo'lib qolarkan, hech kim bu o'tkinchi dunyoga ustun bo'lolmas, Allohning shafqatsiz elchisidan qochib qutila olmas, lekin yoshlikda mazax qilib aytilgan «yetimcha» so'zi umrbod qalbingga muhrlanib qolar ekan.

MAKTAB FORMASI

Men bahor faslini orziqib kutardim. Navro'z keldi deguncha baxmaldek yaslanib yotgan ko'm-ko'k maysali uyimiz tomiga chiqib, qordan salla o'rab olgan uzoqdagi tog'larga, yam-yashil libosga o'ralib olgan qir-adirlarga, endigina kurtak yozib gullayotgan bog'-rog'larga tikilib zavqlanardim.

Bugun ham shunday bo'ldi, kechasi bilan yoqqan yomg'irdan tabiat yana ham musaffolanib, shunday chiroy ochibdiki, tamomi borliq yuvinib-taranib olibdi. Bahoriy soflikni, beg'uborlikni tomdan kuzatishni davom ettirdim. Hammayoq tong pardasi ortidan oqish-moviy rangda ko'rinib, olam-olam zavq bag'ishlamoqda. Ana ufq ham qizarmoqda, quyosh jamolini ko'rsatish arafasida. Tomga egilib turgan tut daraxti butoqlarida chumchuqlar chug'urlashyapti, ikki musicha esa so'ritokka qunib olib nozlanishmoqda.

Shu payt hovlidan onamning ovozlari kela boshladi:

– Husaynxon, qayerdasan, choying sovib qolmasin, maktabingga vaqtida borgin.

– Hozir tushaman, – dedim, meni tomda ko'rib:

– Shu toyg'onchiqda tomda nima bor? – koyidilar onam.

Narvondan shoshib tushayotib so'ngi pog'onasiga oyog'imni qo'yayotib toyib yiqildim, kuzatib turgan onam yetib kelib:

– Ahvolingga qarab bo'lmaydi, sirpanchiqda tomda nima bor o'zi, tuzukroq kiyiming shu edi, endi nima qilaman-a, – loyga belangan ust-boshimni yechdilar. Men noshudligimdan gunohkordek boshim egik turardim, rahmdil onam:

– Katta bo'lganingda aqling kirib qolar, – deb nonushta qildirdilar,

O'sha kuni darsning birinchi soatiga kech bordim, xayriyat geografiya darsi ekan. Mehribon muallimim ahvolimni tushundilar shekilli, koyimay o'tirishga ruxsat berdilar va darsni davom ettirdilar:

– Bizning yurtimizni quyoshli o'lka deyishadi, chunki quyosh yil davomida 4460 soat nur sochib turadi. Bahori erta boshlanadi, bahorda ob-havo tez-tez o'zgarib turadi. Qaranglar, quyosh charaqlab turibdi. Shu payt sinf eshigi qiya ochilib, sinf rahbarimizning boshi ko'rindi. U ruxsat so'rab sinfga kirdi va o'quvchilarga nazar solib olgach, menga yuzlandi:

– Eshoncha, nega darsga kech kelding?! Yana formasiz, kelibsan-a, – mendan avvalroq kelgan singlimga ham qarab, – otinchada ham forma yo'q, – dedi.

Bizdan sado chiqmasdi.

— Sizlardan so‘rayapman, yo uydagi dinchilar qo‘ymadimi? Yo quloqlaringga gap kirmaydigan bo‘lib qolganmi? Yo gunoh bo‘ladimi-a?! — sinf rahbari menga qo‘lini bigiz qilib so‘zida davom etdi, — soqovlar, bugundan ikkoving ham maktabga formasiz qadam bosma, tushundingmi, mullavachchalar?!..

Negadir muallimimiz va o‘quvchilar oldida izza bo‘lganimiz uchunmi yoki biz uchun eng aziz hisoblanmish maktabga qadam bosma deyilganligigami ikkimiz ham yig‘lab yubordik, jussasi kichikroq bo‘lgan singlim Fotimaxon mendan ham abgorroq edi.

Ekizak «domlāchayu otincha»lar shishgan ko‘zlarimizni uqalay-uqalay uyga kirib kelganimizda onam o‘choq boshida ekanlar. Bizni bu ahvolda ko‘rmagan onamiz hayajonlanib, yuzimizga suv urib, ko‘ngillari chok-chok so‘kilib, savol nazari bilan termulib turardilar.

Qiblagohimning vafotlaridan keyin ozib-to‘zib ketgan onamiz ro‘zg‘or tashvishidan bo‘lsa kerak, kechasi bilan chust do‘ppi tikib chiqardilar. Mohposhshoxon opamning aytishlaricha, onamning eskirib ketgan dardlari yana qo‘zg‘agan, o‘rta yoshli bo‘lsalar-da, yuzlarida ajinlar ko‘payib ketgandi. Bunga bizlar ham sababchimiz, ikki beshikni qo‘ltiqlab, kechasi bilan uxlamay.., ekizaklarni o‘stirish, voyaga yetkazish osonmi? Yana maktabdan yeru ko‘kka sig‘may «nolalar» bilan kirib kelishimiz-chi?

O‘sha kuni negadir eskirgan qo‘l mashinasi kechasi bilan tinimsiz ishladi, yog‘siragan muruvvatlaridan turli xil g‘ayri tabiiy ovozlari chiqib, bizlarni ham uxlatgani yo‘q. Erta tongda barvaqt turdik. Mehribon onajonimning qo‘llarida men uchun oq ko‘ylak, singlim uchun esa ko‘ylak va fartuk turardi. Biz quvonganimizdan rahmat deyishni ham unutib, qo‘llaridan shoshib olib kiymoqchi bo‘lganimizda:

— Yangi kiyimni kiyishdan avval uni oyoqlaring ostiga qo‘yib, tepib-tepib, latta chirik, man tirik, lattaning umri qisqa, mening umrim uzun, deb uch marotaba aytinglar, keyin kiyinglar, — dedilar onamlar.

Yangi libosga yetishganimiz uchunmi, tepkilab kiyishga iymansak-da, baribir onamning aytganlarini bajardik. Endi galstugimiz yo‘q edi, turli matolar turadigan tugunlaridan to‘q

qizil rangli belbog'ni oldilar-da, ucburchak holga keltirib o'rtasidan bo'ldilar. Ana endi ikki ekizak galstukli ham bo'lib oldik. Nonushtadan so'ng maktab formasida ilmgohga oshiqdik. Onam qizargan ko'zlaridagi sevinch yoshi bilan bizlarni maktabga kuzatib qo'ydilar...

Eh-voh, bevafo dunyo, senda yashash, tirikchilik o'tkazish shunchalar qiyinmi?.. Onamning ko'zlaridagi sevinch yoshlarini, shodliklarini keyinchalik opamning dardli so'zlaridan, alamli nolalaridan bilib olganman...

Onaizor o'z farzandiga dunyodagi jamiiki yaxshi narsalarni ravo ko'rarkan, hatto so'nggi manzilga kiyib boradigan oq libosini ham in'om etishga tayyor ekan.

Bizni quvontirib shodlantirgan maktab formasini o'sha oxirgi manzilgoh uchun atab qo'yilgan oppoq kafanliklaridan tikib bergan ekanlar. Oh, onajonginam!!

Farzandim, umidim, ishongan tog'im,

O'zimdanda qolguvchi so'lim gulbog'im,

Chirog'im yoquvchi rohat-farog'im,

Ilohim, farzandim ortimda qolsin, — deb Allohga iltijoda bo'ladigan mushtipar inson-onamning joylari jannatdan bo'lsin!

TANTANALI KUN

Sentabr oyi ham yetib keldi. Qishlog'imiz markazida joylashgan maktab binosiga hamma oshiqadi, barchaning yuzida tabassum. Maktabimiz bayram libosida.

Tantanadan darak beruvchi alvonlar osilgan, daraxtzor orasidagi sidirib supurilgan soya-salqin maydonga stol-stullar qo'yilgan, maktabimizdagi yig'ilish-marosimlar ana shu maskanda, maktab bog'ida o'tardi...

Sabza urib yashillik kasb etgan bu bog' rahmatli qiblagohimni eslatardi. Uf zot kuyovlari, biologiya o'qituvchisi Ulug'xon Qoraxonov bilan yosh nihollarni o'tqazib, bog' barpo qilishgan ekan. Men yoshligimdan shu bog'da katta bo'lganman, dadamning mehr bilan ko'chatlarni parvarish qilganliklarining guvohiman.

Onamning aytishlaricha, bir yarim yoshligimda dadamga ergashib boqqa kelib, nihollar orasida rosa o'ynab, charchaganimdan uxlab qolgan ekanman. O'z ishlari bilan ovvora dadam buni payqamay, yumushlarini ado etib uyga borganlarida:

– Husaynixon qani?

– Sizga ergashib ketgandi-ku? – deyishibdi.

– Ishlar bilan bo'lib unutibman, – deb izlariga qaytib meni allamahalgacha izlashibdi, men bog'ning yonginasidagi ekinzorda ekanman. Paykallar orasidan eshitilgan yig'i ovozidan meni topib olishgan ekan.

Birinchi qo'ng'iroq, birinchi dars... Bu unutilmas onlarni sabrsizlik bilan oylab kutgan edik... Darslardan so'ng murabbiylarimiz bilan birgalikda alvonlar ilingan, stol-stullar qo'yilgan boqqa yig'ildik. Bir necha daqiqalar o'tganidan so'ng maktab binosi tomonidan direktor hamda kolxoz raisi kela boshladi, ular o'rindiqqa joylashib olgunlaricha barchamiz qarsak chalib olqishlab turdik.

Tantana boshlandi, dastalab maktabimiz rahbari hammamizni yangi o'quv yili bilan tabrikladi, barchamiz jim, go'yo sehrlangandek, so'zlarini jon qulog'i bilan tinglayotgandek... Navbatdagi so'z kolxoz raisiga berildi, hamma toliqqan, uvushgan oyoqlarimizga ozroq erk berdik. Raisning nima demoqchiligini folbin bo'lmasak-da, oldindan bilardik. To hozirgacha raisning so'zlari xotiramga abadiy muhrlanib qolgan:

– Aziz o'quvchi, o'rtoqlar!.. Ota-onalaringizning peshona teri bilan yetishtirgan paxta hosili pishib yetildi... Sizlardan umidimiz juda katta, har yilgidek yana bir g'ayrat qilsangizlar Vatanimiz, partiya-hukumatimiz oldida yuzimiz yorug' bo'ladi, paxtakorlarimiz hozirdanoq terimni boshlab yuborishdi... Paxtazor sizlarga muntazir, aziz o'quvchilar!..

Bu da'vatkor nutqni ham qarsaklar bilan olqishlab kutib oldik.

SAMOLYOT KELDI

Paxta terimi boshlandi, yuqori sinf o'quvchilari terimga chiqqanlaridan so'ng, ular o'qiydigan sinflar bo'shab, huvillab qoldi. Biz, boshlang'ich sinf o'quvchilari ikki-uch soat o'qiganimizdan keyin yordamga boradigan bo'ldik. Qishloqda o'sgan bolalar emasmizmi, sigir-buzoqlarga o't yulib o'rganganligimiz uchun dalaga oshiqardik.

Ko'm-ko'k tut daraxti bilan o'ralgan kichikroq paxta paykali. Hali qo'l urilmagan g'o'zalar tanasidagi yulduzlardek chaqnab turgan lo'ppi-lo'ppi paxtalar «meni terib oling», deyayotganday har kimni ham zavqini keltirardi. Bu manzarani hech ko'rmagan kishiga paxtazor ajib mo'jizalar maydonidek ko'rinaradi.

Brigadir amakining tushuntirishidan keyingina turna-qator bo'lib terimga kirishdik. Hursandmiz. Dala shiyponi tomonidagi radio karnayidan quvnoq qo'shiq taralyapti:

*Paxta tersang toza ter, chanog'ida qolmasin,
Toza tergan qo'llaring aslo shikast ko'rmasin...*

Samoda uchib yurgan qushlar go'yo uning ovozigga raqs tushib, qo'shiqqa jo'r bo'lishmoqda.

Shu payt uzoqdan samolyot motorining ovozi eshitila boshladi. Ana-ana, o'zi ham ko'rindi. U pastlab uchardi, kabinasidan ko'ringan uchuvchi, hatto, bizga qo'llarini silkitib ham qo'ydi. Biz paxta terish o'rniga bor ovozda:

*Samolyot, samolyot, qanotingni pastlab o't,
Qanotingga xat yozay, Kremlga tashlab o't,— deya*
shodlanardik.

Afsuski, bu shodligimiz uzoqqa cho'zilmadi. Orqasiga qayrilib olgan samolyot pastladi-da, yonginamizdagi «katta shox» deb ataluvchi paxtazorga qoramtir-ko'kish dori sepa boshladi. Bu mayin suv dori quyosh nurida yetti xil kamalak nurlarini o'zida aks ettirib, buralib-buralib paykallarga tushar, o'sha tomondan esayotgan shabada tomchilarni uchirib kelib yuz-ko'zlarimizga urardi. Badbo'y sassiq hidli suv tomchilari menga tezda ta'sirini ko'rsatdi. Boshqalarni bilmadim-u, mening nafasim qisilib, boshim aylanib o'qchiy boshladim, holsizlanib

agat ichida o'tirib qoldim. Negadir, ekizaklarning biri emasmanmi, zaifligimdan bo'lsa kerak hushimdan ketayozdim...

Ko'zimni ochib atrofga qarasam, shohariq bo'yida marzada yotibman, tuman ichida ikki kishining gavadasi ko'rinadi, ular ne qilarini bilmay hayajonda menga termulib o'tirishibdi...

Samoda charx urib uchib yurgan qushlar galasi ko'rinmaydi, balki ular ham men kabi zaminga qulab tushgandir...

K U L F A T

Etni junjiktiradigan izg'irinli kunlar ham yetib keldi, sinf xonalari yotoqxonalariga aylantirilgan. Yer betini yupqa qor qoplab olgan kuni terimga chiqmasak kerak deb turganimizda, ittifoqo, mashina kelib qoldi. Bizlar kamdan kam hollarda mashinada terimga borardik. Mashinada sayr etishga ishqibozligimiz sababli hammamiz juda mamnun holda o'qituvchimizning hay-hayiga qaramay kuzovga osilib chiqq boshladik.

Bizlarni ayanchli qismat kutib turganini qaydanam bilardik? Bu shodliklarimiz uzoqqa cho'zilmadi, mashina o'rnidan qo'zg'alishi bilan kuzning sovuq havosi o'z ishini ko'rsatdi. Yupun kiyinganligimdan shamday qotib qolibman, manzilga yetib kelib, usti ochiq mashinadan tushayotganimizda barchamiz sehlrandek karaxt ahvolda edik.

Quyosh ko'tarilib havo biroz ilimaguncha paykalga kira olmadik, o't yoqib isinish uchun o'tin qidirdik, ammo yon-atrofdagi ho'lu quruq bari muzlagan, tabiat xomush edi.

Paxtazordagi g'o'zalar kech ekilib parvarish qilinganidan bo'lsa kerak, hosili g'uj-g'uj, sovuq urgan ko'raklari qoramtir barglari ostida ochilib ulgurgan, ular toshdek qotib poyasida osilib muzlab yotibdi.

Rahbarimizning zo'ri bilan agatlarga qator terildik, belga etak bog'lab terimga shaylandik. Quyosh olamni munavvar qila boshladi, uning iliq taftini his qilib, vujudimizda jonlanish paydo bo'ldi.

Bugun ham Zuhurjonning yonginasidagi agatda ish boshladim. Chaqqon, abjir, qorachadan kelgan do'stim chunonam paxta terardiki, sinfirmizda unga yetkazib teradigan terimchi yo'q edi, uning mehnatkashligiga juda-juda havasim kelardi. Hozirda ham sovuqda yorilib shishgan qo'llari qaysi ko'rakni olayotganini ilg'amay qolyapman, agatlar orasida uzgan ko'raqlari uyum-uyum bo'lib ko'payib boryapti. Zuhurjon hayal o'tmay mendan ancha olislab ketdi.

Quyosh ko'tarilgan sari havo ilib yerdan havur ko'tarilar, oyoqqa yopishayotgan loylar yurishni qiyinlashtirardi. Ustiga ustak yumshagan ko'raqlar uzun bandi bilan uzilib, bir ishni ikki qilar, nimxush g'o'za barglaridan esa dilni behuzur qiluvchi noxush hidlar anqirdi.

Terimga berilib ketganligim sababli tushlikka chaqirilgan ovozni ham eshitmay qolibman, biroz tin olganimdan so'ng uzgan ko'raqlarimni yig'a boshladim. Ko'rakni uzish ham bir, ko'tarib chiqish ham bir azob. Zo'rg'a orqalab olgan tugunni ming bir qiyinchilik bilan xirmonga olib bordim, ko'proq ko'rak uzgan Zuhurjon esa yelib-yugurib, xirmonga bir necha bor qatnadi. U so'nggi bor ko'rakli tugunini olib ketayotganida charchadi shekilli g'o'za poyasiga chalishib yiqilib ham tushdi, shunda ham menga qarab hansiraganicha kulimsirab turardi.

Olib chiqilgan oq paxtasi ko'rinib turgan ko'raqlarni ikki yuzi qip-qizil, soqoli o'sgan novcha yigit hech qiynalmay taroziga ilar, tortganidan so'ng chaqqonlik bilan yon tomonga-xirmonga otardi. U har zamon-har zamonda kekirib olar, shu damda og'zidan allaqanday badbo'y hid kelardi, uning tarozini keltirmay tortishi ko'pchilikda noroziliklar tug'dirardi. Maktabimizga yangi kelgan o'qituvchimiz esa bu holga parvo qilmas, daftarga kilogramm yozishda davom etardi. Bu holni keyinchalik tushunganman, ular birga «choy» ichishgan ekan. Zuhurjonning ko'ragi ham aniq keltirilmay tortilganda, u:

— Amaki, tarozini to'g'ri keltirib torting-da,- dedi. Bu gap tabelchi yigitga eqmadi shekilli, tugun ichidan bandi bilan uzilgan ko'raqlarni terib olib:

– Ko‘ragingni tozalab kelasan, – deb ko‘rakli tugunni tarozidan oldi-da, tepib yubordi. Zuhurjonning ich-ichidan kelgan titroq rangini o‘zgartib yubordi, rangi oqarib, alamiga chiday olmay, yig‘lab:

– Siz ham qiynalib uzib, qiynalib ko‘tarib chiqqaningizda edi., – u gapirolmay qoldi. O‘qituvchimiz tabelchini adolatga chaqirish o‘rniga Zuhurjonga yuzlanib:

– Jalolov, tozalagin degandan keyin tozalaysan-da, qani bo‘l? – dedi.

– Domla, avval tarozini to‘g‘ri tortsin, keyin tozalayman.

– Sen dumsiz ko‘rak uzginda, so‘ngra gapir, tortishma.

– Tarozini to‘g‘ri tortsin, siz ham ayting, domla, – yalinaridi.

– Bo‘ldi bas, aytganni qil, – achchiqlangan o‘qituvchi tabelchi qo‘lidagi ko‘raklarni olib Zuhurjonning yuziga otdi. Hayratda nima qilarini bilmay qolgan Zuhurjon yig‘laganicha xirmonning chetiga borib o‘tirdi, shu munkayib o‘tirganicha tushlikka ham kelmadi, oldiga boraylik desak, o‘qituvchining vajohatidan, qandaydir g‘azabli nigohidan qo‘rqib, taysallanib-pisib o‘tirardik. Shunday bo‘lsa-da, tushlikdan so‘ng men oldiga bordim. Shu payt yetib kelgan «murabbiy»imiz meni yelkamdanda oldi-da, paykal tomon turtib yubordi. Agatga borar ekanman, ko‘nglim bir noxushlikni sezgandek qo‘lim ishga bormasdi.

Birozdan so‘ng xirmon tomondan qattiq yig‘i ovozi eshitildi, qaragam kalxatdan qochgan chumchuq kabi Zuhurjon yugurib ketyapti, orqasidan o‘qituvchimiz quvib boryapti. Ana, ana yetib ham oldi... Nima bo‘lgani faqat Allohgagina ayon...

Botirjon bilan yetib borganimizda ayovsiz kaltaklangan, tepkilangan ushoqqina gavda loyga belanib yotar, norasidaning yuz-ko‘zlarini ko‘rib bo‘lmasdi...

Biz pajmurda gavnani asta ko‘tarib, shishib momataloq bo‘lgan yuzlarini muzdek suvda yuvib, avaylab maysa ustiga yotqizdik, o‘ziga kelayotgan Zuhurjon juda nimjon ovozda iltijo qilardi:

– Oyijon, oyijon., dadajon, meni qutqaringlar...

Zuhurjonning boshi ko‘ksimda, u esa o‘sha so‘zlarni tinmay takrorlardi. Teppamda paydo bo‘lgan qiziqqon o‘qituvchimiz g‘azabini yashirolmay:

– Hammangni normang bor, bajarmasang yotoqxonada hisob-kitob qilaman, qani tur o'ringdan, – dedi. Bizda qo'rquv hissi kuchli bo'lsa ham bir - birimizni mahkam ushlab, boshimizni egib jimgina turaverdik...

Qosh qorayganda mashina yetib keldi, ertalabki shodlikdan asar ham yo'q. Zuhurjon biqinini ushlab olganicha tinmay ingrar, og'riq zo'rayganda g'ujanak bo'lib olib titrar, nolasiga chiday olmay biz ham yig'lardik.

Shu holatda qishloqqa ham yetib keldik. G'azabnok o'qituvchimiz negadir yumshagan, bemorning atrofida parvona, issiq choy-ovqat ham olib kelishdi, lekin Zuhurjonning tomog'idan hech narsa o'tmasdi. Hushyor tortgan rahbarlar ertasi kuni tahqirlangan bemorni shifoxonaga yotqizishdi, oradan haftalar o'tdi...

Eh-voh, bu mudhish xabarni kim olib kelganligini bilmayman, shularni eslayman xolos; yarim xaroba uyga kirib borganimizda bizga talpingan onaning hushsiz yiqilganini, tobut yonida suyab borilayotgan karaxt otaning nursiz yuzini, oh urayotgan suyuqli akasining nolalari-yu do'ppaygan qabrni eslayman xolos...

Qabrdan Zuhurjonning ovozi kelgandek bo'ladi qulog'imga:

Men ham sening tengdoshing edim,

Nasibam ko'p edi dunyoda...

Men ham axir yosh edim, quvnoq,

Bor edi-ku hayotda haqqim...

Oradan kunlar o'tdi. Tush payti, qor uchqunlamoqda, qiya ochiq turgan qabriston darvozasidan cho'chibroqqina ichkari kirdim. Ro'paramda eski masjid xarobalari. Orqa devorining bir qismigina qolgan masjid yonidan o'tayotib, buzilmay qolgan naqshinkor mehrobiga ko'zim tushdi. Xayolimda Zuhurjonning tobuti ko'ndalang turganday, hayajonlanganimdan etim uvushib ketdi. Kechagina o'sha tobut shu yerda, mehrobning yonginasida turgan, uning ta'ziyasi shu maydonda o'qilgan edi.

– Eh bevafo dunyo, o'lim yoshu qariga barhaq ekan, bolalarim!

G'ofur boboning ushbu so'zlari xayolimdan sira ketmaydi. Masjid qoldiqlariga qarab yana o'sha mo'ysafed insonning gaplarini eslayman:

— Mana shu kenglik o'rnida kattagina masjidimiz bo'lardi, undan nishona mehrobigina qolgan. Hayit kunlari odamlar masjid hovlisiga sig'ishmay bog'igacha cho'zilishib ketishardi. Bu yerda Mamatxon to'radek ilmi zotlarning amru ma'rufklarini necha bor tinglaganman. Masjidning o'n ikki ustuni bo'lib, devorlari ganchkor, shiftidagi har bir vassasigacha sirli naqshlari bo'lardi. Ibadatga kelgan kishining masjiddan chiqqisi kelmasdi. O'sha alg'ov-dalg'ov yillari masjidni «qizillar» buzdirmoqchi bo'lishdi, ammo buzishga hech kim jur'at qilolmadi. Baribir odamning olasi ichida bo'lar ekan. Allohni unutgan bir firqa a'zosi yonimdan shiddat bilan o'tib borib, masjid tomiga chiqdi va hammamizning oldimizda tomga ketmon urib, tuproqni pastga ota boshladi, ... ko'zlarimdan shashqator yoshlar chiqib ketgan edi o'shanda...

Yangigina oyoq izlari qabriston tomon, Zuhurjonning qabri tomon kirib borgan. Men ham o'sha yolg'izoyoq yo'ldan oppoq do'mpaygan qabrlar tomonga burildim. Ana Zuhurjonning qabri ham ko'rindi, nogahon qar ustida cho'kka tushib olgan, orqasi o'girikli onaning hazin-mungli nolasi meni to'xtatdi. Bu ovoz inson qalbinigina emas, balki har qanday toshni ham eritishga qodir sado edi:

*Bog'bonim ochgil eshiging,
Jonim bolamni bir ko'ray.
Termulib turgan ko'zi-yu,
Oydek yuzini bir ko'ray.*

*Alifdek raso qomatlaring
Yerda uvollar bo'ldi-mu,
Afsax'dek edi chechan tiling
So'zloyolmay jim qoldi-mu...*

— Bolaginam, onang o'rgilsin, bolam, qaragin-a, men keldim... O'zingdek qabring ham oq libos kiyibdi... Yangi libos kiyganingda juda quvonarding, liboslaring muborak, jonim bolam... Oh Zuhurim, huzurim eding... Oh yo falak!

Bir necha daqiqa jim qolgan onaizor sirli mo''jizakor hisga

1.*Afsax (a) — eng go'zal so'zlovchi, so'zga chechan.

berildi shekilli, ko'z yoshlarini artib olgandan so'ng Qur'on tilovatni boshladi.

— Eh-voh ona, seni ovutguvchi-yupatguvchi mo'ijizakor kuch ham bor ekan-da, bu o'tkinchi dunyoda...

B A H O R *(Q a t r a)*

Ilk bahor. Tongdanoq traktorning tirillagan ovozigga jo'r bo'lib, dala yo'lidagi dehqonning yoqimli qo'shig'i eshitaladi:

*Fasli navbahor bo'ldi, ketibon zimistonlar,
Do'stlar, g'animatdur, sayr eting gulistonlar.*

*Subhidam tushib shabnam bo'ldi sabzalar xurram,
Gul uza tomib kam-kam yog'di abri naysonlar...*

Ertalabki shudringga cho'milgan ariq labidagi maysalarga, endi barg yozayotgan tolpopuklarga qarayman, yashillikka zor ko'nglimga tabiat zavq bag'ishlaydi... O'sha qo'shiq yana olis-olislardan eshitaladi. Qo'shiqchining kimligini bilmayman, lekin uni dunyodagi eng baxtiyor inson bo'lsa kerak, deb o'ylayman, chunki tong chog'ida aytilgan bu qo'shiqni bir mengina emas, butun borliq- tabiat tinglayotibdi...

Bahor fasli dunyodagi barcha shodliklarni olib keladi, qalblarni sevinchga limmo-lim to'ldiradi, seni kapalakdek samoda uchishga chog'lantiradi, ammo butun yeru ko'kka sig'gudek mehnatni ham olib kelishini keyinroq tushunganman. Bahor butun jonzotlaru odamzotdan boshlab, qurtu qumursqalargacha harakatga tushirib, yashash uchun kurashmoq uchun ham chorlarkan.

Bolaligim, sen menga bahorni, navro'zni tanitding, dilimga olamning shodligini jo qilding, ruhimni arshu a'loda parvoz ettirding va lekin, yetimlik nima ekanligini ham bildirding...

Men hozir ulug' yoshdaman:

*Fasli navbahor bo'ldi, ketibon zimistonlar,
Do'stlar, g'animatdur, sayr eting gulistonlar...*

Qachonki bu qo'shiqni eshitsam bolaligim-yoshligimni eslayman. Mayli yetim o'sgan bo'lsam-da, yoshligimni qo'msayman.

TARJIMAI HOLIM

Men atrofi ulkan qorli tog'lar bilan o'ralgan, ekinzorlariyu bog'-rog'lari tabiatning uch faslida yam-yashillik kasb etib turuvchi toza havosi dillarga pokizalik ruhini olib kiruvchi, tiniq-toza buloqlardan hayot suvinini oluvchi jannatmakon Farg'ona vodiysining shimolida joylashgan Chust tumaniga qarashli Tapaqo'rg'on qishlog'ida 1947 yili tavallud topganman.

Qiblagohim Orifxon To'ra No'monxon o'g'li XIX asr oxiri, ya'ni 1885 yilda dunyoga kelganlar. Savodxon oilada tug'ilganliklari uchun ilmni yoshlikdan, ota-onalaridan olganlar, ayniqsa onalari Hamidaxon oyim sa'y-harakatlari tufayli Qur'anni xatm qilganlar, madrasa ilmini esa Qo'qonda, tog'alari Sa'dullohxon A'lam huzurlarida olib, Jo'me madrasasida xizmatda ham bo'lganlar. Ajdodlarimiz ilmiyuksak e'tiqodli bo'lganliklari uchun xalqning hurmat va e'tiborida bo'lganlar.

Sho'rolar zamonida fozilu fuzalolar, olimu ulamolar, ilmu ma'rifatli insonlar qatori ajdodlarimiz ham qatag'onga uchrab, turli o'lkalarga sochilib istiqomat qilishga majbur etildilar.

Esimni tanigan paytimda dadam ulug' yoshda bo'lishlariga qaramay kolhoz saroyida (u yerda ot-ulov, aravalar, mashina-traktor, bir tomonida g'alla saqlaydigan omborlar bo'lgan) qorovulchilik qilardilar. Qishloq ahli To'ra buva deb hurmat qilishardi, maslahatlar so'rardi. 1959 yili qiblagohimning vafotlaridan so'ng qishloq nuroniylari yosh bo'lishimga qaramay issiq-sovuq ma'rakalariga, ro'zai ramazonda iftorlikka olib borishardi.

Onam Xonposhshoxon oyim taqvodor, besh vaqt namozni kanda qilmaydigan ayol bo'lib, otadan yosh yetim qolgan men, Fotimaxon, Sa'dullohxon, Robiyaxon, Nuriddinxonlarni oq yuvib-oq tarab tarbiyat qilganlar (Har ikkovlarining oxiratlarini obod bo'lsin).

Qiblagohim tufayli qishloq mo'ysafedlari orasida aziz

bo'lsam-da, maktabda buning aksi edi, meni «xo'ja», singlimni «otincha» — deb ataydigan muallimlarimiz o'zlari bilib-bilmagan holda yaxshigina laqab qo'yib berishgani uchun sinfdoshlarimiz o'rtasida «hurmatimiz» ziyoda edi. Ikki egizak 16-o'rta maktabni a'lo baholarga bitirganmiz.

O'rta maktabni bitirgach, Namangan Davlat Pedagogika institutining filologiya fakultetiga o'qishga kirdim, oliygohni tamomlab maktabimizda ona tili va adabiyot fanidan dars bera boshladim, ikkinchi iste'dod hisoblanmish san'atga qiziqishim tufayli rubob va akkardeonda kuylar ijro etishni ham o'rgandim, natijada tumanda tashkil etilgan «Chust taronalari» ashula va raqs dastasida bir necha yil faoliyat ko'rsatdim.

1976 yil Chust pedagogika bilim yurtiga taklif etilib, ona tili, adabiyot, ifodali o'qish, musiqa fanlaridan dars berdim, bilim yurtining «Gulrux» ashula-raqs dastasida bir necha yil musiqa hamda badiiy rahbar bo'lib ishladim. 1982 yil men uchun juda omadli yil bo'lgan, Respublikada o'tgan ifodali o'qish ko'rik-konkursida ishtirok etgan o'quvchim faxrli birinchi o'rinni olib Hamid Olimjon mukofoti laureati bo'ldi, shu yili mamlakatimizdagi o'ttiz yettita bilim yurtlari orasida san'at ko'rik-konkursida ishtirok etgan «Gulrux» dastasi ham respublikamizda birinchi o'ringa loyiq deb topildi. Bir necha yillik ish faoliyatim samarasi o'laroq menga «O'zbekiston xalq maorifi a'lochisi» unvoni berildi, shodliklarim uzoqqa bormadi. Haddan ziyod tinimsiz mehnat, uyqusiz kunu tunlar hosilasi sabab salomatligimdan ayrildim...

Yozuvchiligimga kelsak, ijod maydoniga O'zbekistonimiz mustaqillikka erishganda qirq yoshdan oshgan edim. Ko'pchilik bilan ishlashga nisbatan qalam bilan ishlash unchalik qiyinchilik tug'dirmadi. Shundan so'ng hayot saboqlari, pishib yetilgan voqea-hodisalar silsilasini qog'ozga tushira boshladim.

Abdulla Qodiriyning «Moziyga qaytib ish ko'rish xayrli deydilar» degan hikmatli so'zi o'zligimga, ajdodlarimiz tarixiga qaytib ish ko'rishga undadi, shu sababli piru badavlat keksalarimizdan tariximizning ayanchli kunlarini, olimu

ulamolarimizdan ularning fojiali qismatlarini yozib olishga muyassar bo'ldim.

Moziydagi va hozirdagi ustozlarim A.Navoiy, Z.M. Boburdan boshlab to Oybek, A.Qahhor, P.Qodirov, E.Vohidov, A.Oripov, O'. Hoshimov, Muhammad Ali, Anvar Obidjon kabi buyuk ijodkorlarning g'oyibona yo'l ko'rsatishlari ijodiy izlanishlarimga asosiy turki bo'ldi.

Dastavval, shoir Chustiy Nabixon Xo'jayevning o'z nutqlaridan yozib olingan «Indamaslar olami» she'rini nashrga tayyorlaganim, san'atshunos olim Sotimxon Inomxo'jayevning 1992 yilda kitobcha holiga keltirib she'riyat muxlislariga taqdim etganliklari, so'ngra Mavlono Lutfulloh hazratlarining fors-tojik tilida bitilgan «Manoqib» larini Abdullohxon To'ra bilan birgalikda nashrga tayyorlashimiz, «Manoqib» ni 2002 yili Imom al-Buxoriy xalqaro jamg'armasi olimlari tomonidan nashr etilishi kuchimga-kuch, g'ayratimga-g'ayrat ato etdi...

Vaqtli matbuotda maqolalarimni chop etilishi, «Tumor», «Qalblardasiz Mavlono Chustiy», «Muhammadsharif So'fizoda», «Moziydan sadolar», «Varaqlarda qolgan she'riyat» kitoblarimni aziz xalqimga taqdim etilishi hayotimda kutilmagan hodisa bo'ldi desam, mubolag'a bo'lmas. To'la takomilga yetmagan, turli qusurlardan holi bo'lmagan ijodim kamchiliklarini ilg'ab olgan o'quvchimdan avvalo uzr so'rayman, menga keksalik baxtini ato qilgan Yaratganga beaded shukronalar aytaman.

Ijodimga befarq bo'lmagan, turli maslahatlarini ayamagan Naim Karimov, Zohidulloh Munavvarov, Sayfiddin hoji Jalilov, Alixon Xalilbekov, Ziyovuddin Mansur, Muhammad Hakimzoda, Abdusattor Ahmadaliyev, Mansur In'om kabi olimu ijodkorlardan, uch o'g'il-uch qizimni vujudga keltirib munosib insonlar qilib tarbiyalagan turmushdoshim Halimaxon Ibrohimxon qizlaridan juda-juda mamnun va minnatdorman. Hozirda ma'naviyatimizni sevib ardoqlayotgan xalqimga bundan-da mukammal asarlar yozish maqsadida yashayotirman.

Husaynxon ORIFIY.

MUNDARIJA

Tansiq adabiy ne'matlar	110
AYANCHLI QISMAT	111
VOQEIY HIKOYALAR	
Dehqonbobo	171
Qopqon	174
Oqpadar	177
Suhbat	179
«O'g'ri»	183
«Nopok kimsa»	187
Qo'rquv	189
«Dadamning arvohi keldi»	190
Qadrdonlar	192
Istihola	194
Afandi pul ekdi	196
BOLALIK XOTIRALARI	
Yetimchalar	198
Maktab formasi	199
Tantanali kun	202
Samolyot keldi	204
Kulfat	205
Bahor	210
Tarjimai holim	211

Adabiy-badiiy nashr

Husaynxon ORIFIY

AYANCHLI QISMAT

Muharrir: Jamoliddin Muslim
Tex. muharrir: Gʻanijon Mulaboyev
Kom. operatori: Ismoilxon Toshxojayev
Musahhah: Sultonxon Xojayev

Terishga 2009 yil 06.04. da berildi. Bosishga 2009 yil 10.04. da ruxsat etildi. Oq qogʻozga ofset usulida bosildi. Bichimi 60x84. 1/16. Hajmi 13,5 bosma taboq. Adadi 1000 nusxa. Buyurtma № 242. Bahosi kelishilgan narxda.

***«Fargʻona» nashriyoti. Fargʻona shahri,
Sohibqiron Temur koʻchasi, 28-uy.***

***«Chust bosmaxonasi» MCHJ, Chust shahri,
Soʻfizoda koʻchasi, 8-uy.***

Агабий-бағий нашр

Хусайнхон ОРИФИЙ

АЯНЧЛИ ҚИСМАТ

Муҳаррир: *Жамолиддин Муслим*
Тех. муҳаррир: *Фанижон Муллабоев*
Ком. оператор: *Исмоилхон Тошхожаев*
Мусаҳҳиҳ: *Султонхон Хожаев*

Теришга 2009 йил 06.04. да берилди. Босишга 2009 йил 10.04. да рухсат этилди. Оқ қоғозга офсет усулида босилди. Бичими 60x84. 1/16. Ҳажми 13,5 босма табоқ. Адади 1000 нусха. Буюртма № 242. Баҳоси келишилган нарҳда.

**«Фаргона» нашриёти. Фаргона шаҳри,
Соҳибқирон Темура кўчаси, 28-уй.**

**«Чуст босмаҳонаси» МЧЖ, Чуст шаҳри,
Сўфизода кўчаси, 8-уй.**